

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEKSTİL VE MODA TASARIMI ANA SANAT DALI
TEKSTİL VE MODA TASARIMI PROGRAMI

**AZERBAJCAN GELENEKSEL KUMAŞ VE GİYİM KÜLTÜRÜNÜN
19. VE 20. YÜZYIL GİYİMİNE YANSIMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
20106153 GULMIRA SHAHVERDIYEVA

Danışman:
DOÇ. GAYE KIRLIDÖKME BELEN

İSTANBUL - 2015

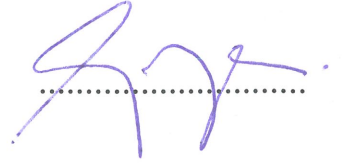
Gulmira SHAHVERDİYEVA tarafından hazırlanan **Azerbaycan Geleneksel Kumaş ve Giyim Kültürünün 19. ve 20. Yüzyıl Giyimine Yansıması** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~Oyçokluğuyla~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 18 / 02 / 2015

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Doç.Gaye KIRLIDÖKME BELEN (Danışman)

Jüri Üyesi : Prof.Dilek ALPAN

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Aygün DİNÇER KIRCA (MSGSÜ.Öğr.Üy.)

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖNSÖZ	II
ÖZET	III
SUMMARY	IV
RESİMLER LİSTESİ	V
GİRİŞ	1
1. GELENEKSEL AZERBAYCAN KUMAŞLARININ TARİHİ GELİŞİMİ	4
2. AZERBAYCAN GİYİM TARİHİNE GENEL BAKIŞ	57
2.1. Antik Dönemde (İlkel Çağ) Giyim.....	60
2.2. Orta Yüzyıllar Dönemi (3-15. Yüzyıllar) Giyim Kültürü	67
2.3. Safeviler Dönemi (16. Yüzyıl) Giyim Kültürü.....	76
2.4. Hanlıklar Dönemi (18. Yüzyıl) Giyim Kültürü	93
3. AZERBAYCAN GELENEKSEL KUMAŞ VE GİYİM KÜLTÜRÜNÜN 19. VE 20. YÜZYIL GİYİMİNE YANSIMASI	103
3.1. 19. Ve 20. Yüzyıllarda Azerbaycan'da Tekstil Durumu.....	103
3.2. 19. Ve 20. Yüzyıl (Yeni Dönem) Azerbaycan Giyimleri	105
3.2.1. Yeni Dönemin Kadın Giyimleri	106
3.2.2. Yeni Dönemin Erkek Giyimleri.....	136
SONUÇ	152
KAYNAKLAR	157
ÖZGEÇMİŞ	159

ÖNSÖZ

Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklarından verimli şekilde yararlanan halk ustaları, yüzyıllarla ölçülen geçen tarihi dönem sürecinde, büyük heves ve sabırla, zengin bir kültürel servet yaratarak sonraki nesillere miras bırakmışlardır. Bu mirasın önemli bir kısmını da giyim kültürü oluşturmaktadır.

Sunulan tez çalışmasında, geçen tarihi dönemde Azerbaycan'ın geleneksel tekstil malzemeleri ve bu malzemelerle tasarlanmış geleneksel giyim çeşitlerini belirlemek, onların tarihi gelişim sürecini, farklı tarihi dönemlerdeki gelişim seviyesini incelemek ve konuyla ilgili sistemli bir çalışma ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışma kapsamının genişliği nedeniyle çok sayıda kaynağın taranması ve değerlendirilmesi gerekmiştir. Tez çalışmamın içinde başka çalışmalara ve araştırmalara konu olabilecek birçok alt başlık olduğu düşüncesindeyim.

Bu çalışma sürecinde bilgi ve deneyimleriyle bana yol gösteren, ilgisini eksik etmeyen değerli danışmanım Doç. Gaye Kırıldökme Belen'e ve bütün bu süreç boyunca sıkıntılarımı paylaşarak benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi bildiriyorum.

Şubat 2015

Gulmira SHAHVERDIYEVA

ÖZET

Her bir milletin yaratıcılık kabiliyeti, onun üretim kapasitesi, etnoloji kültür düzeyi, kısaca neye ve nelere kadir olduğu her şeyden önce, geçen tarihi süreçte ortaya çıkardığı maddi ve kültürel servetlerin zenginliği ile ölçülmektedir. Bu anlamda Azerbaycan halkı, binyıllarla ölçülen geçen tarihi dönem sürecinde halk ustaları tarafından büyük azim ve zevkle yaratılarak gelecek nesillere miras bırakılmış zengin maddi-kültürel servete sahiptir. Bu servetin milli özünü oluşturan önemli öğelerinden biri geleneksel kumaş ve giyim-kuşam kültürüdür.

“Azerbaycan Geleneksel Kumaş ve Giyim Kültürünün 19. Ve 20. Yüzyıl Giyimine Yansıması” başlıklı tez çalışmasında bu kültürün, 20. Yüzyıla kadarki tarihi gelişim sürecinin, bu süreç içerisinde uğradığı değişim ve dönüşüm özelliklerinin incelenerek ortaya konulması ve günümüzde geldiği durumun değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Toplam üç bölümden oluşan tez çalışmasının giriş kısmında konu genel olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Azerbaycan geleneksel kumaş kültürünün tarihi gelişimi, onun üretim çeşitliği ile ilgili bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde Azerbaycan geleneksel giyim kültürünün tarihsel gelişimine değinilmiş, hangi dönemlerden geçtiği ve bu dönemlerden nasıl etkilendiği ortaya konulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise 19. ve 20. Yüzyıllarda Azerbaycan’da tekstilin durumu, dönemin giyimlerinde tarihi geleneklerin muhafaza edilme durumu belirlenerek, günümüzde geldiği nokta vurgulanmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Tekstil, Azerbaycan, Geleneksel Tekstiller, Kumaş, Giyim, Motif.

SUMMARY

Each of a nation's creativity, its manufacturing capacity, its ethnology, cultural level, that is all of its capability of what can it achieve is measured by its material and cultural wealth that it accumulated throughout history. In this sense, the people of Azerbaijan have rich material and cultural wealth that were created during historical period that took several millenniums by the great folk masters with great perseverance and pleasure and future generations inherited this wealth. Two of the most significant elements that constitute the national essence of this wealth are traditional fabric and clothing culture.

In this thesis, that is titled as "Reflection of Traditional Azerbaijani Fabric and Clothing Culture to the 19th and 20th centuries", it was aimed to introduce the historical development of this culture until the 20th century and to examine what kind of changes and transformation it experienced during this process and to evaluate the present condition.

This thesis consists three parts. In the introduction the subject is introduced briefly. In the first part; there is information about the historical development of traditional Azerbaijani fabric culture and its manufacturing diversity. In the second part; historical development of traditional Azerbaijani clothing culture, periods and effects of these periods are mentioned. And in the last part of the thesis; the condition of textile in Azerbaijan in the period of 19th and 20th centuries, and preservation of traditions in the period's clothing are explained.

KEY WORDS: Textiles, Azerbaijan, Traditional Textiles, Fabrics, Clothing, Motif.

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1.1: Eğirme ve bükme aletleri: çarklı cevre örnekleri	6
Resim 1.2: Stilize edilmiş tavus kuşu resmi.....	9
Resim 1.3: Yatay dokuma tezgahı: yer hanası	16
Resim 1.4: Cecimden yapılmış tekstil ürünleri: 1-heybe; 2,3-tuz torbası.....	20
Resim 1.5: Cecim ürünleri: 1-çul; 2-kaşıklık; 3-tuz torbası; 4,5-çanta örnekleri	21
Resim 1.6: Cecim kumaş örnekleri. (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi)	22
Resim 1.7: Ham ipek sarıma tekniği: ayak mancanağı	23
Resim 1.8: İpek keleşayı (1958)	29
Resim 1.9: İpek kumaşlar: 1-zerhara; 2-ipek tirme; 3-kadife; 4-ganovuz; 5,6-süzeni	31
Resim 1.10: Tarama, atma ve basit eğirme aletleri: 1-tarak, 2-el iğ, 3-toppuz, 4-hallaç yayı.....	33
Resim 1.11: Yün iplik eğirme	34
Resim 1.12: Mekanik şal dokuma tezgahı	35
Resim 1.13: Mahut tezgahı	36
Resim 1.14: Kalem işi ürünler: 1-konulu ipek kumaş; 2-masa örtüsü; 3,4-seccadeler	39
Resim 1.15: Kelaşayı örnekleri. (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi).....	40
Resim 1.16: Baskı desenli ürünleri: badem motifli keleşayı örnekleri.....	41
Resim 1.17: İpek kumaş ve keleşayı dokuma tezgahı. (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi).....	42
Resim 1.18: 1-Kelaşayının baskı tekniğiyle süslenmesi; 2-ahşap baskı kalıp örnekleri	43
Resim 1.19: Şeki'nin ünlü tekelduz ustası A. Tağızade ve onun el işleri (19. Yüzyıl)	46
Resim 1.20: Tekelduz işleme (Şeki, 19. Yüzyıl)	47
Resim 1.21: Ünlü tekelduz ustası Möhterem hanım ve onun el işleri (19. Yüzyıl)...	47

Resim 1.22: İşleme (toz boncuk, gülebetin, renkli iplik) örnekleri: 1-çanta; 2-tutacak; 3-yelpaze (20. Yüzyıl).....	50
Resim 1.23: İşleme örnekleri: tarak kabı modelleri (gülebetin, renkli iplik), 19-20. Yüzyıllar.....	51
Resim 1.24: İşleme perde örnekleri (toz boncuk, cülme işleme), Şuşa, 19. Yüzyıl ..	52
Resim 1.25: İşleme (gülebetin, boncuk, renkli iplik ve cülme işleme) örnekleri: 1-dosyalar; 2-para kesesi; 3-mühür kabı (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi), 19. Yüzyıl	53
Resim 1.26: Zimpuş (eyer üstü) örnekleri (toz boncuk, renkli iplik ve cülme işleme), 19. Yüzyıl.....	54
Resim 1.27: İşleme gerdek ve perde başları (pilek, melile, gülebetin ve cülme işleme), 19. Yüzyıl	55
Resim 1.28: Zerendaz örnekleri (gülebetin ve boncuk işleme), 19. Yüzyıl.....	56
Resim 2.1: Tunç dönemine ait aletler ve süs eşyaları: iğ başları, eğirecekler, bizler, iğneler, çengeller, kemer başları. (Mingeçevir; Kuruçay ve Köndelençay vadileri) .	58
Resim 2.2: Tunç dönemine ait aletler: bıçaklar, bizler, iğneler, cımbız, kanca, eğirecekler. (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi)	58
Resim 2.3: Tunç dönemine ait kadın aksesuarları: kolyeler, boncuklar, bilezikler, küpeler, taraklar, düğmeler, kolye uçları, kemer başlığı, çengeller (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi)	59
Resim 2.4: Gobustan kaya üstü resimleri.....	61
Resim 2.5: Gobustan kaya üstü kadın resimleri ve bu resimler esasında oluşturulmuş teknik çizimler; sarınma giyim tipi	62
Resim 2.6: Gobustan kaya üstü kadın resimleri ve bu resimler esasında oluşturulmuş teknik çizimler; giyinme giyim tipi.....	63
Resim 2.7: Antik dönemin kadın giyimleri: 1-kadın gömlekleri (elbiseleri), 2-kadın örtüleri (pelerinleri).....	64
Resim 2.8: Antik dönemin erkek giyimleri: erkek üst gömleği ve onun üzerine giyilen deri bürünme	65
Resim 2.9: Antik dönemin erkek giyimleri: erkek üst gömleği ve onun üzerine giyilen kumaş örtü (pelerin)	66

Resim 2.10: Orta yüzyılların erkek giyimleri; 1-erkek gömleği ve dizlik, 2-erkek cüppeleri.....	70
Resim 2.11: Orta yüzyıllarda erkek gömlek ve çuha modelleri.....	71
Resim 2.12: Orta yüzyıllarda erkek baş giyim modelleri	72
Resim 2.13: Orta yüzyıllarda erkek ayakkabı modelleri.....	73
Resim 2.14: Orta yüzyılların kadın giyimleri; 1-kaftan, 2-kadın cüppeleri, 3-kadın gömleği ve çuha	75
Resim 2.15: Safeviler dönemine ait erkek resimleri; 1- a) erkek gömleği b) cübbe c) çuha, 2-dizlik, 3,4-cübbe, 5-çuha, 6-kürk (palto).....	77
Resim 2.16: 16. ve 17. Yüzyıllara ait erkek çuha modelleri. (Azerbaycan minyatürleri esasında oluşturulmuş teknik çizim)	79
Resim 2.17: 16. ve 17. Yüzyıllara ait erkek ayakkabı modelleri. (Azerbaycan minyatürleri esasında oluşturulmuş teknik çizim)	81
Resim 2.18: 16. ve 17. Yüzyılların erkek baş giyim modelleri. (Azerbaycan minyatürleri esasında oluşturulmuş teknik çizim)	83
Resim 2.19: Safeviler dönemine ait erkek resimleri: 1 Kızılbaş şapkası; 2 erkek baş giyimi-emma (sarık) ve erkek abası	84
Resim 2.20: Safeviler dönemi kadın resimleri; 1-çuha, 2-cübbe, 3-a) çepken, b) etek (tuman), c) gömlek	85
Resim 2.21: Safeviler dönemi kadın giyimleri; 1-kadın gömlekleri, 2-dizlik, 3- kadın çuhaları, 4-kadın cüppeleri. (Azerbaycan minyatürleri esasında oluşturulmuş teknik çizim).....	86
Resim 2.22: Safeviler dönemi kadın resimleri; 1,2-kadın çuhaları, 3-a) çepken, b) etek (tuman)	87
Resim 2.23: 16. ve 17. Yüzyılların kadın baş giyim modelleri: şapka, çalma ve başörtü örnekleri.....	89
Resim 2.24: 16. ve 17. Yüzyıllara ait kadın baş giyim modelleri: yazma (leçek) çeşitleri	90
Resim 2.25: 16. ve 17. Yüzyılların kadın baş giyim çeşitleri: arakçın ve çarşaf modelleri	91
Resim 2.26: 16. ve 17. Yüzyılların kadın ayakkabı modelleri.....	92

Resim 2.27: Hanlıklar dönemi erkek resimleri: 1-Şekihanovlar evinin duvar resimlerinden fragman, erkek çuhası; 2- a) aba, b) çuha	95
Resim 2.28: 1- Hanlıklar dönemi erkek baş giyim modelleri; 2-erkek ayak giyim modelleri	97
Resim 2.29: 18. Yüzyılın kadın üst giyimi çepken (env: no3571).....	98
Resim 2.30: 18. Yüzyılın kadın giyimleri: 1-kadın çuhası, 2-a) arkalık, b) etek (tuman)	100
Resim 2.31: 1-18. Yüzyıl kadın giyimleri; 2-kadın üst giyimleri: a) çepken, b) kürdü	101
Resim 3.1: Kadın iç giyimleri: 1-dizlikler; 2-bolpaça dizlikler; 3-darpaça dizlikler	107
Resim 3.2: 19. Yüzyılın kadın gömlek modelleri	108
Resim 3.3: Kadın bel giyim modelleri (etek-tuman): 1-tekpaça etekler; 2-çiftpaça etekler.....	109
Resim 3.4: “Molla Nesreddin” dergisinden karikatür örnekleri (1906-1907)	110
Resim 3.5: Kadın çahçuru.....	111
Resim 3.6: Kadın giyim çeşitleri: 1-kadın gömlekleri; 2- kadın etekleri (tuman)...	112
Resim 3.7: Kadın arkalık modelleri	114
Resim 3.8: Kadın çepken modelleri	116
Resim 3.9: Kadın lebbade modelleri.....	117
Resim 3.10: Kadın baharı modelleri	118
Resim 3.11: Kadın külece modelleri.....	119
Resim 3.12: Kadın kürdü modelleri	120
Resim 3.13: Kadın eşmekleri	121
Resim 3.14: Kadın kemerleri	122
Resim 3.15: Kadın baş giyim çeşitleri: 1-3 arakçınlar, 4-çutgu, 5-çutguönü (çelenk), 6-taç.....	124
Resim 3.16: Kadın örtüleri: 1-kadın peçeleri (rübent, nigab), Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi, 2-kelağayı örnekleri	125
Resim 3.17: 19. Yüzyılın kadın gelinliği. (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi)	126
Resim 3.18: Kadın çarşafları.....	127
Resim 3.19: “Molla Nesreddin” dergisinden karikatür örnekleri (1906-1907)	128
Resim 3.20: 19. Yüzyıla ait kadın resimleri.....	129

Resim 3.21: 19. Yüzyılın yöresel kadın giyimleri	130
Resim 3.22: 19. Yüzyılın yöresel kadın giyimleri	131
Resim 3.23: Kadın çorapları	132
Resim 3.24: Kadın ayak giyim modelleri: 1-kadın başmakları; 2-kadın çizmeleri; 3- çarık ve çorap; 4,5-mest	134
Resim 3.25: Kadın ayakkabı modelleri: 1-kadın başmakları; 2-mest ve neleyin; 3- kadın çarıkları; 4-kadın çekmeleri (tuflı)	135
Resim 3.26: Erkek giyim çeşitleri: 1-gömlek; 2-dizlik; 3-nifeli şalvar (pantolon) örnekleri	137
Resim 3.27: Erkek arkalık modelleri	139
Resim 3.28: Erkek çuha modelleri	140
Resim 3.29: Erkek kürkleri	141
Resim 3.30: Erkek pantolonları: 1-güreşçi pantolonu (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi); 2-nifeli şalvar (pantolon).....	142
Resim 3.31: Erkek giyimleri: bey, subay ve din adamlarının giyimi.....	143
Resim 3.32: Erkek baş giyimleri: arakçın ve şebkūlah modelleri.....	146
Resim 3.33: Erkek baş giyim modelleri: 1-ham ve aşılı (sür) deri şapkalar; 2-kumaş ve keçe şapka modelleri (fes, betle, çeltari, külāh, başlık ve tesek örnekleri)	147
Resim 3.34: Erkek çorapları.....	148
Resim 3.35: Erkek ayakkabı modelleri: başmak ve çarık örnekleri.....	150
Resim 3.36: Azerbaycan haritası.....	151
Resim 3.37: “Bakı Milli Geyim Evi”nin tasarımları.....	156

GİRİŞ

Giyim insanın var oluşuyla, öncelikle doğa koşullarından korunmak amacıyla örtünme ihtiyacından ortaya çıkmış, ilkel toplumdaki çağdaş topluma geçerken önemini daha fazla arttıran bir olgudur. Başlangıçta basit bir şekil sergileyen örtünme tipi, insanların gelenekleri ve kişisel zevklerinin sonucu gelişmiştir. Giyim maddi kültürün bir ögesi olmakla aynı zamanda toplumsal bir içeriğe de sahiptir. Zaman içerisinde çeşitli doğal, toplumsal, etik değerlerin etkisiyle biçim değişiklikleri ve farklılıkları göstererek günümüze kadar ulaşmıştır.

Geleneksel giyim, bir kültürde milliliği oluşturan başlıca etmenlerden biridir. Bu anlamda, Azerbaycan halkının tarihi ve milli kültürü ile ilgili temel vasıflarından biri milli giysilerdir. Azerbaycan halkı yüzyıllar boyu zengin bir giyim kültürüne sahip olmuştur. Bu zenginlik, giyim biçimlerinde olduğu kadar giyim malzemelerinde de kendini göstermektedir. Azerbaycan giyim ve kuşamı; uzun geçmişi, yayıldığı geniş coğrafi alanı, kültür etkileşimi ve inanç sistemlerinin etkisi ile oluşmuştur.

Azerbaycan halkı bağımsızlık ve demokrasi yolunda ilk adımlarını attığı dönemlerden beri tarihi kültürel mirasının, yüzyıllar boyunca yarattığı sanat örneklerinin öğrenilmesine, geleneksel zanaat alanlarının geliştirilmesine, onların yeniden algılanmasına manevi, estetik ve ideolojik açıdan büyük ihtiyaç duymaktadır. Azerbaycan giyim kültürü ile ilgili bugüne kadar bir sıra araştırmalar yapılmış, tez çalışmaları, eser ve kitaplar yazılmış, albümler basılmıştır. Bunun yanı sıra, Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik, etnik, kültür-sanat tarihinin ele alındığı eserlerde geleneksel tekstiller ve süs kültürü ile ilgili konulara kısmen de olsa değinilmiş, bu kültürün tarihine dair önemli faktörler tespit edilmiştir. Özellikle de son dönemlerde ülkede yürütülen arkeolojik kazılarda sayısız maddi kültür örnekleri ortaya çıkarılmıştır.

16-18. Yüzyılların Azerbaycan giyimlerini araştıran Prof. Rasim Efendiyev, ele aldığı eserlerde dönemin halk giyimlerinin estetik özellikleri, gelişim aşamaları ve onların komşu halklarla karşılıklı etkileşim konularını ortaya koymuştur.

Tarihçi etnograf K.T. Karakaşlı, A. N. Mustafayev, H. A. Hevilov, K. M. İbrahimov, F. İ. Veliyev, H. N. Mammedov, C. A. Novruz gibi yazarlar Azerbaycan'ın farklı bölgelerinin yöresel giyimlerinin etnolojisini kendi eserlerinde yorumlamışlardır. Ancak yapılmış olan bütün bu çalışmalarda Azerbaycan giyim kültürü zanaat açısından tam olarak ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır.

Azerbaycan halk giyimlerinin derlenmesi ve muhafaza edilmesinde özellikle 1920'li yıllarda organize edilmiş devlet müzeleri büyük çaba göstermişlerdir. Bu nedenle Azerbaycan Tarih Müzesi'nde muhafaza edilen giyim ve diğer dekoratif uygulamalı sanat örnekleri araştırdığımız konu için büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda bu örneklerin bir kısmı albüm halinde basılarak geniş halk kitlesine ulaşılması sağlanmıştır.

Azerbaycan geleneksel kumaş ve giyim kültürü ile ilgili bu güne kadar ele alınmış eser ve kitaplar arasında S. S. Dünyamalyeva'nın "Azerbaycan Giyim Kültürü Tarihi" kitabı konuyla ilgili dolgun ve detaylı bilgiler içermektedir.

"Azerbaycan Geleneksel Kumaş ve Giyim Kültürünün 19. Ve 20. Yüzyıl Giyimine Yansıması" başlıklı tez çalışmasında bu kültürün antik dönemden (M.Ö. 7-6. Binyıllardan) 20. Yüzyıla kadarki gelişim sürecinin incelenmesi, bu süreç içerisinde uğradığı değişim ve dönüşüm özelliklerinin ortaya konulması ve günümüzde geldiği durumun değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında aşağıdaki sunum yolu izlenmiştir:

-Azerbaycan giyim kültürünün Azerbaycan'ın genel kültür tarihindeki yerinin araştırılması;

-Azerbaycan geleneksel kumaş ve giyim kültürü ile ilgili çeşitli kaynaklarda muhafaza edilmiş bilgilerin, delillerin tespit edilerek derlenmesi;

- Azerbaycan geleneksel kumaş ve giyim kültürü tarihinin dönemlere bölünerek gelişim yolunun izlenmesi ve geleneksel giyim tiplerinin sınıflandırılması;

- Mevcut yazılı kaynaklara dayanarak antik dönemden 20. Yüzyılın başlarına kadar Azerbaycan'da giyim malzemelerinin, ilk olarak kumaş üretiminin durumu, üretim kalitesi, yurtdışı ülkelerle ihracat ve ithalat ilişkilerinin incelenmesi;

-Azerbaycan'ın geleneksel giyim çeşitlerinin üretim teknolojisinin belirlenerek onların genel ve yerel özelliklerinin ortaya çıkarılması;

-Giyimlerin, farklı tarihi dönemlerde halkın bakış açısı, manevi-ahlakı değerleri, psikoloji özellikleri, dini-etik bakışları arasındaki karşılıklı etkileşim durumunun belirlenmesi;

-Yeni dönem Azerbaycan giyimlerinde tarihi geleneklerin muhafaza edilme ve günümüzde onlardan yararlanma durumunun belirlenmesi;

Çalışma kapsamında kütüphane bazında araştırmalar, arşiv kaynakların taranması, konuyla ilgili internet üzerinden, müzelerden bilgi edinme ve bugüne kadar yazılmış olan ilgili kitaplar incelenmiştir.

Bu bilgiler ışığında ortaya çıkan sentez ve yorumlar ise çalışmanın sonuç bölümünde aktarılmaya çalışılmıştır.

1. GELENEKSEL AZERBAJYCAN KUMAŞLARININ TARİHİ GELİŞİMİ

Kumaşçılık Azerbaycan dekoratif ve uygulamalı sanatının eski tarihe sahip alanlarından biridir. Azerbaycan’da farklı dönemlerde yapılan arkeolojik araştırmalar bu coğrafyada yaşayan insanların daha Tunç döneminden (M.Ö. 4-2. Yüzyıllar) eğirme, örme ve basit şekilde olsa da dikiş becerisine sahip olduğunu göstermektedir. Günümüze kadar ulaşmış en eski kumaş örneklerinin M.Ö. 2. Binyılın sonu ve 1. Binyılın başlarına ait olduğu tahmin edilmektedir.

Azerbaycan geleneksel kumaşçılığıyla ilgili eski yazılı kaynaklar arasında Yunan filozofu Strabon’un (M.Ö. 446-385) notları önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgilere göre ilk zamanlarda Azerbaycan’da dokunan kumaşlar genelde yün ve ketenden oluşmaktaydı, boyamasında ise daha çok kırmızı renk tercih ediliyordu. *Aristofan “Kurbağalar” adlı eserinde kumaşın horuz, keçi, geyik, mitolojik insan resimleriyle süslenmesinin sırf Azerbaycan’da yaşayan halklara özgü olduğunu belirtmiştir.*¹

Azerbaycan kumaşlarının çok renkliliği, uzun süre estetik kalitesini kaybetmemesi ve dayanıklılığı konusunda daha M.Ö. 5. Yüzyılda Yunan filozofu Herodot (484-425) şöyle bilgi vermiştir: *“Bu yerlerin ormanlarında öyle ağaçlar bitiyor ki, yerli halk onların yapraklarını ezip su ile karıştırıyor, alınan karışım ile kıyafetlerine motif uyguluyorlar. Bu motifler silinmeyip, kumaş eskiyene kadar kalıyor”*²

Arkeolojik araştırmalarda bulunan eşyaların üzerindeki resimlerden anlaşılıyor ki, daha o dönemlerde kumaşlar, geometrik, floral motifler ve hayvan resimleriyle süslenmiştir.

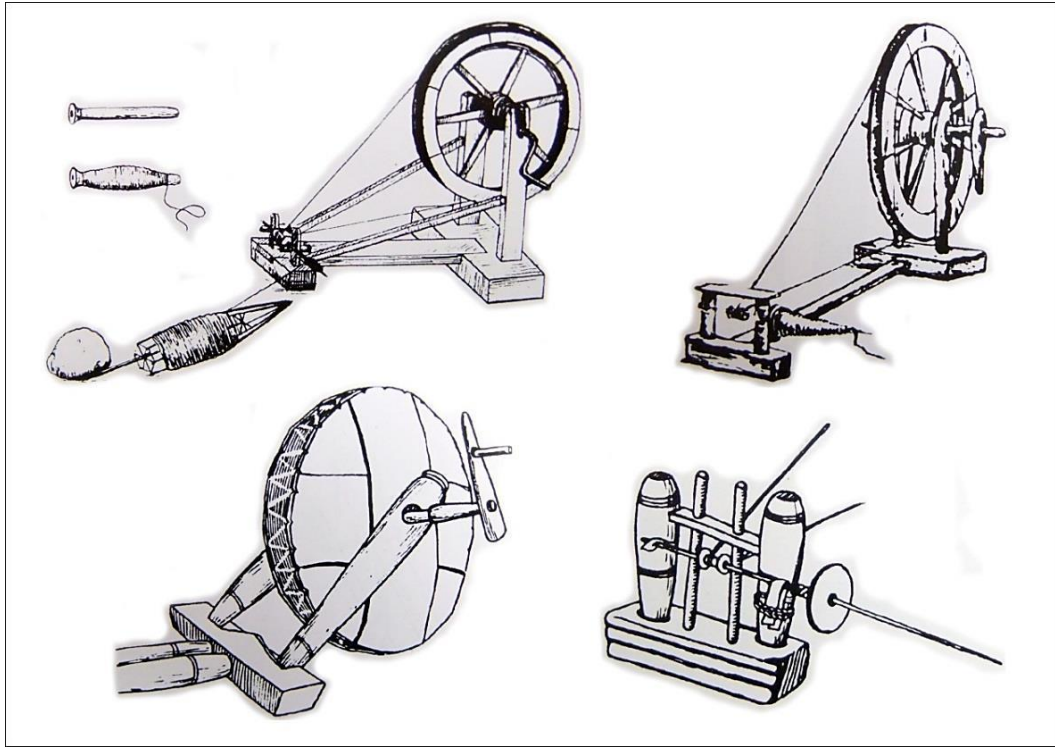
¹ Ф. РОЗЕНБЕРГ, Аристофан о персидских тканях. Восточные записки, 45.
(F. ROZENBERG, Aristofan Fars Kumaşları Hakkında, Doğu Yazıları, 45.)

² В.В. ЛАТЫШЕВ, “Известия древних писателей о Скифии и Кавказе”, 7.
(V.V. LATIŞEV, “Skif ve Kafkas Hakkında Eski Yazarların Haberleri”, 7.)

Azerbaycan'ın; Şamahı, Şeki, Ordubad şehirlerinde üretilen ipek kumaşların yurtdışında tanınmasına vesile olan esas faktörlerden biri onların boyama sanatı idi. Azerbaycan'da boyama sanatının tarihi çok eski olup, nesilden-nesle geçerek günümüzde de yaşamaktadır. Nahçıvan yakınlarındaki Kültepe köyünde yapılmış kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmış eşyalar boyama ve dokuma sanatıyla ilgili bilgiler içermektedir. Burada M.Ö. 4. ve 3. Yüzyıllara ait toprak tabakasından iplik eğirmek için kullanılan, kemikten yapılmış el iği aletinin başı bulunmuştur. Yine aynı kazı çalışmalarında bir kaç havan (içinde boya yapılan kap) bulunmuştur. Havanlardan birinin içinde kırmızı boya izlerine rastlanmıştır. Orada bulunan, Neolitik dönemin sonlarına ait olduğu zannedilen büyük hacimli küpün dibinde de kırmızı renkli boya maddesi tespit edilmiştir. Büyük ihtimal, yerli sakinler bu boyayı ipek, yün, pamuk malzemelerini boyamak için kullanmışlardır. Araştırmalar sonucu belli olmuştur ki, boya ustaları kırmızı rengi bitki kökünden elde ediyorlardı.

Arkeolojik kazılar sonucu bulunmuş kumaş parçalarının kimyasal muayenesi göstermektedir ki, uzak geçmişte dokunmasına rağmen, bu kumaşların renkleri canlılığını kaybetmemiştir. Kumaş boyamak için kullanılan renkler genelde doğal yolla bitkilerden ve bazı böceklerden elde edildiğinden oldukça dayanıklı olmuştur. Boya yapımı için en çok elma, nar, ceviz, soğan kabuğu, kayısı, dut ağacının kökü kullanılmıştır.

Azerbaycan'da geniş kapsamlı kumaş üretimi Feodal Dönemi'nde, yani 3-5. Yüzyıllarda başlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan'da çok sayıda yetenekli kumaş ustaları çalışıyordu; onların ürettikleri benzersiz kumaşlar yurtdışında da tanınmakta idi. Daha o zamanlarda Azerbaycan'da kumaş dokunan özel tezgahlar kullanılıyordu. Mingçeçevir'deki arkeolojik kazılarda ortaya çıkan kabirlerden bu tezgahların kalıntıları, çeşitli dokuma ve eğirme aletleri, aynı zamanda, yün ip yumakları, ince kumaştan dikilmiş giysi kalıntıları bulunmuştur. Bu buluntular, daha, 5. ve 6. Yüzyıllarda Azerbaycan'da yüksek kaliteli kumaşlar dokunduğunu göstermektedir.

Resim 1.1: Eğirme ve bükme aletleri: çarklı cevre örnekleri.³

7. Yüzyılda Azerbaycan'da ticaretin gelişimine bağılı olarak dokuma sanatı çok gelişmiştir. 10. Yüzyılda yaşamış Arap yazarları Mukaddesi ve Mesudi kendi notlarında, Azerbaycan ustalarının satış için yün, pamuk, ipekten kumaş ve giysiler ürettiklerini belirtiyorlar.⁴ Gence'de üretilen yün kıyafetler, meşhur Nahçıvan çuhaları, Tebriz'de üretilen atlastan erkek üst giyimleri, Hoy'da ince ketenden yapılan giysiler Azerbaycan sınırlarından çok çok uzaklarda da ün kazanmıştır.

Bu dönemde üretilen kumaşlar arasında Berde İpeğı önemli yer almaktaydı. 10. Yüzyılda yaşamış Arap araştırmacı El-İstehri Berde şehrini şöyle tarif etmiştir: "Bu şehir sağlam iklimi olan, zengin doğal kaynaklara sahip gelişmiş, güzel bir şehirdir. Berde'de büyük hacimde ipek ihracı yapılıyor. İpek böceklerini yalnızca

³ Arif MUSTAFAYEV, Azerbaycan'ın Maddi-Kültür Mirası, 329.

⁴ P. E. EZİZBEYOVA, Azerbaycan İşlemeleri, 7.

*buraya özgü olan dut ağacı yapraklarıyla besliyorlar. Buradan yurtdışına çokça ipek kumaş gönderiliyor...”*⁵

Berde ile ilgili Mukaddesi'nin de ilginç notları var: “...onlarda yapılan derilerin, halıların, kelağayların (ipek başörtüsü-eşarp), örtülerin benzersiz renklerinin eşi olamaz.”⁶ Arap yazarlarının verdiği bilgilere göre, Berde şehri bu dönemde kumaş üretiminin yanı sıra, kumaş boyası üretimi alanında da önemli yer almaktaydı. Buranın marena-kırmıs (koşenil)⁷ adlı boyaları ülkeden çok-çok uzaklarda hatta Hindistan'da bile ün kazanmıştır.

11. ve 12. Yüzyıllar, Selçukların hükümlanlığı döneminde Azerbaycan şehirlerinde kumaş üretimi üst düzeyde olmuştur. Büyük Azerbaycan şairi Nizami Gencevi'nin eserlerinden görüldüğü gibi, bu dönemde halkın esas meşguliyetinden biri dokuma sanatı idi. Bu dönemde Gence'de ipek ürünleri üretimi o kadar gelişmiştir ki, Moğolların saldırısı zamanı şehir ahalisi kıymetli kumaşlar karşılığında kendilerini bu baskından koruyabilmişlerdir.

13. Yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'da bulunmuş meşhur Venedikli seyyah Marko Polo'nun, Tebriz şehrinde üretilen altın, gümüş ipliklerle dokunmuş kumaşlarla ilgili ilginç notları vardır. Seyyah yazılarının birinde Azerbaycan ipeği ile ilgili şöyle değerlendirme yapmıştır: “Burada ipek kumaşlar o kadar çok ki, hatta yol kenarındaki küçük meyhanelerde yataklar bile ipek yorganlarla kaplanmıştır.”⁸ Bu dönemde Azerbaycan'a, Akkoyunlu şahı Uzun Hasan'ın görüşüne gelen Venedikli

⁵ АЛ-ИСТАХРИИ. Книгапутей и царств. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Пер. Н. А. Караулова, 7-9.

(EI-İSTEHRİİ, Yollar ve Krallıklar Kitabı, Kafkasya Yerleri ve Kabilelerin Açıklaması İçin Malzeme Derlemesi, Çev. N. A. Karaulova, 7-9)

⁶ АЛ-МУКАДДАСИИ. Лучшие изделий для познания климатов. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Пер. Н. А. Караулова, 14-15.

(EI-MUKADDESİİ, İklimi Tanımlamak İçin Bölümlerin İyisi, Kafkasya Yerleri ve Kabilelerin Açıklaması İçin Malzeme Derlemesi, Çev. N. A. Karaulov, 14-15.)

⁷ Marena-küçük bir bitki kökünün adıdır. Bu kökten açık-kırmızı renkte boya alınıyor. Kırmıs (ve ya koşenil) –küçük böceklerden alınan al-kırmızı boyanın adıdır.

⁸ П. К. ГУБЕР, Хождениена Восток Марко Поло, 52.

(P. K. GUBER, Marko Polo Doğuya Taşıma, 52.)

diplomatlar İosif Barbaro ve Katerina Zeno buna benzer başka bir faktörü şöyle anlatıyorlar: “*Bu ülkede hatta atların çulları bile ipektendir...*”⁹ Onlar bu duruma çok şaşırdıklarını belirtmişlerdir.

Azerbaycan’ın eski şehirlerinden olan Şamahı 14. Yüzyıldan itibaren dönemin önemli ipekçilik merkezlerinden birine dönüşmüştür. 1403 senesinde Kastiliya elçisi Ryo Gonzales do Klavio yol üstü Azerbaycan’a uğradığında Şamahı ipeği ile ilgili önemli notlar almıştır. *O belirtmişti ki, daha o yıllarda Şamahı ipeği birçok Doğu ve Batı ülkelerinde tanınmış, hatta Venedik ve Cenevizli tüccarlar ipek almak için buraya gelmişlerdir.*¹⁰

Günümüze kadar ulaşmış kumaş parçaları 14. Yüzyılda Azerbaycan’da yüksek dokuma tekniğine ve estetik görünüme sahip kumaşlar üretildiğini göstermektedir. Kumaşlar üzerinde uygulanan süslemeler arasında en yaygın olanı; stilize edilmiş çiçek resimleri, kuş, hayvan tasvirleri ve bazı fantastik hayvan figürleri olmuştur. Bu dönemde kumaşlar üzerinde Uzak Doğu kültürüne özgü olan motiflere, fantastik hayvan resimlerine de rastlanmaktadır.

Günümüzde Azerbaycan’da ve dünyanın birçok müzelerinde 14. Yüzyılda Azerbaycan’da dokunmuş çeşitli orijinal kumaş örnekleri muhafıza edilmektedir. Döneminin yüksek teknik yöntemleriyle dokunan bu kumaşlar kuş, hayvan ve stilize edilmiş çiçek resimleriyle süslenmiştir. Bu desenler içerisinde sık sık rastlanılan tavus kuşu, daha antik dönemden Azerbaycan kumaşçılığında en çok uygulanan motif olmuştur. *Bilindiği gibi, tavus kuşu eski çağlarda Türk toplumları arasında güneş ve ateş tanrısı olarak ilahi ve sembolik bir anlam taşımıştır. Araştırmalar gösteriyor ki, tavus kuşu resmi zamanla eski anlamını kaybetmiş ve nihayet,*

⁹ И. П. ПЕТРУШЕВСКИЙ. “Государство Азербайджана в XV в.”, Сборник статей по истории Азербайджана, 200.

(İ. P. PETRUŞEVSKİY, “15. Yüzyılda Azerbaycan Devleti”, Azerbaycan Tarihi İle İlgili Makaleler Koleksiyonu, 200.)

¹⁰ Рюи ГОНЗАЛЕС де КЛАВИХО. Дневник путешествия ко дворцу Тимура в Самарканд в 1403-1406 гг. Сборник отделения русского языка словестности Академии наук, 177. (Ryui GONZALES de KLAVIHO, 1403-1406 Yıllarında Samergant’da Timur’un Sarayına Yolculuğun Günlüğü, Rusça Bilgilerin Derlenmesi Şubesi Bilimler Akademisi, 177.)

basitleşerek Doğu dünyasında çok yaygın olan “buta” (badem) motifine dönüşmüştür.¹¹

Resim 1.2: Stilize edilmiş tavus kuşu resmi.¹²

16. Yüzyıl Azerbaycan'ın kumaş sanatı tarihinde en zengin dönemlerden biri olarak bilinmektedir. *Tarihinde Safeviler dönemi olarak bilinen bu dönem, milli kültür ve zanaatın bütün alanlarında yükseliş dönemi olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan'da dokuma sanatı endüstriyel üretim görünümünü almış, burada üretilen kumaş ve işleme ürünleri Avrupa pazarlarında “Safevi”, “Kızılbaş”, “İran” markalarıyla tanınarak büyük ün kazanmıştır.*¹³

Günümüzde Moskova, St. Petersburg, Bakü müzelerinde, ayrıca dünyanın birçok meşhur müzelerinde, o zamanlar Tebriz, Erdebil, Şamahı, Gence ve Azerbaycan'ın başka şehirlerinde üretilmiş ipek kumaşların, kırmızı, yeşil kadife, kızılı ve gümüşü ipliklerle dokunmuş tirme (yün kumaş çeşidi) vs. kumaşların orijinal

¹¹ Rasim EFENDİYEV, Azerbaycan Halk Sanatı, 11-12.

¹² Bkz. (4), EZİZBEYOVA, 69.

¹³ Bkz. (4), EZİZBEYOVA, 12.

*örnekleri muhafaza edilmektedir.*¹⁴ Kendi döneminde yüksek fiyata satılan bu güzel sanat örneklerine yurtdışında, özellikle Venedik, Ceneviz, Hollanda, Fransa, İngiltere ve Rusya’da her zaman büyük talep olmuştur.

16. Yüzyılda Azerbaycan kumaşları özellikle Rusya’da meşhur idi. Önceki dönemlerde Azerbaycan kumaşları Rusya’ya rastgele götürüldüğü halde 16. Yüzyılda bu düzenli bir ticaret halini almıştır. Rus ve Batı Avrupa tüccarları ipek kumaşları Azerbaycan’dan çok ucuz fiyata alıp kendi ülkelerinde çok yüksek fiyata satarak, büyük gelir elde ediyorlardı. Batı Avrupa ülkeleri arasında Azerbaycan ipeği İtalya’da meşhur idi. İtalyalı tüccarlar Azerbaycan’dan kumaşın yanı sıra, hammadde de alıyor ve bu hammaddeler esasında kendi ülkelerinde ürettikleri çeşitli kumaşları başka ülkelere yüksek fiyata satıyorlardı.

*16. Yüzyılda Azerbaycan’da bulunmuş yabancı tüccarlar kendi günlüklerinde sık sık, burada çok miktarda ipek üretildiğini, hem de bu kumaşların çok kaliteli ve diğer ülkelerdekinden daha ucuz olduğunu belirtmişlerdir.*¹⁵

*Meşhur Rus filozofu B. Danike “Doğu sanatı” adlı kitabında, Kızılbaş kadifesi ve zerbağ (gülebetin) malzemesine, o dönemde Rusya şehirlerinde müşteriler tarafından çok büyük ilgi ve talep olduğunu belirtmiştir.*¹⁶

16. Yüzyıl Azerbaycan kumaşlarını değerli kılan özellikler sadece onların yüksek dokuma tekniği ve kalitesi değil, aynı zamanda onların milli motiflerle süslenmesi ve çoğu zaman daha estetik görünümü için bu motifler arasında klasik şairlerin (özellikle Nizami Gencevi’nin) eserlerinden alınmış karakterlere yer verilmesi idi. Bu tasvirlerin çoğu Azerbaycan’ın bu dönemki minyatür sanatını hatırlatmaktadır. Meşhur Fransız sanatçı G. Mijon bu kumaşların güzelliğine hayran olduğunu itiraf ederek onları estetik açıdan şöyle değerlendirmiştir: “Onlar sanki

¹⁴ Bkz. (4), EZİZBEYOVA, 20. (Bu dönemde Azerbaycan’da bulunmuş meşhur Fransalı seyyah Şarden Azerbaycan şehirlerinde yüz çeşitten fazla farklı kumaş dokunduğunu kendi günlüğünde not etmiştir.)

¹⁵ Bkz. (11), EFENDİYEV, 133-134.

¹⁶ B. DANİKE, Doğu Sanatı, 184.

*“Bin bir gece” masallarına çizilmiş illüstrasyondur.*¹⁷ Böyle ustalikle işlenmiş dokuma ürünlerinin ortaya çıkmasında döneminin ünlü ressamlarından Sultan Muhammed’in, Rıza Abbasi’nin, Gıyaseddin’nin büyük emeği olmuştur.

Bu dönemde Azerbaycan kumaşları estetik düzenlemesine (kompozisyonuna) göre üç guruba ayrılıyordu: çeşitli dini sözler veya Doğu klasiklerinin şiirlerinden alınmış mısralarla süslenmiş yazılı kumaşlar, floral desenli kumaşlar ve süjetli (konulu, tematik) kumaşlar.

Yazılı kumaşların ortaya çıkmasında İslam dininin büyük etkisi olmuştur. Eski dönemlerde kumaş insanların geçim ihtiyacını karşılamının yanı sıra, üzerindeki yazı ve resimlerle dini tebliğ ederek, ideolojik amaç taşımıştır. 15. Yüzyıldan itibaren kumaşlar üzerinde yer alan yazılarda Kuran-ı Kerim’den alınmış mısralar zamanla önemini kaybederek, daha çok Doğu şairlerinin şiirleriyle yer değiştirmiştir. Şiirler arasında Hafız’ın, Saidi’nin ve Nizami’nin eserleri önemli yer almaktaydı.

Geleneksel kumaşlar arasında floral desenli kumaşlar çoğunluk sağlamaktadır. Bu kumaşların büyük bir kısmı günümüzde Azerbaycan Tarih Müzesi ve Azerbaycan Devlet İncesanat Müzesi’nde sergilenmektedir.

Azerbaycan kumaşları arasında konulu kumaşlar önemli yer almaktadır. Kumaşın insan ve hayvan resimleriyle süslenmesi Azerbaycan’da, antik dönemlerden beri bilinmektedir. 16. ve 17. Yüzyıllarda bu tür tasvirler daha da yaygınlaşmıştır.

18. Yüzyılda Azerbaycan devletinin gittikçe kudretini kaybederek İran’ın esareti altına girmesi yerli sanatın gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Gerçi, Bakü, Gence, Şeki, Şuşa gibi şehirler ticarete ve sanat alanında kendi mevkilerini korumakta idi. Bunu Azerbaycan’da bulunmuş yabancı seyyahların günlüklerindeki notlar ispatlamaktadır. Örneğin, bu yazılı kaynaklardan birinde Şamahı’da daha 18.

¹⁷ Kastoı MıJON, “Müslüman İncesanatı”, 406.

Yüzyılda 1500 ipek kumaş dokuyan tezgah çalıştığını, başka kaynaklarda ise Şamahı'da hem kumaş dokuyan imalathanelerin, hem de dokuma tezgahları yapan imalathanelerin olduğunu belirten delillere rastlamaktayız.¹⁸

18. Yüzyılda Azerbaycan'da üretilen kumaşların kalitesi önceki dönemlere nispeten daha düşüktü. Buna rağmen dünya pazarında eski değerini, prestijini korumakta idi. İpekçilik yerli idarecilere büyük kazanç sağladığından onlar her daim bu alanın gelişimini sürdürmesi için ellerinden geleni esirgemiyorlardı. Tüm bunlara rağmen, bu dönemde Tebriz, Şamahı ve Gence gibi kumaşçılık merkezlerinde, 16. ve 17. Yüzyıllarda olduğu gibi yüksek kaliteli kumaşlar üretilmiyordu. 18. ve 19. Yüzyıllarda dokunan kumaşlar estetik açıdan kendi zarafetini ve şiiirselliğini kaybetmiştir. 18. Yüzyıldan itibaren Azerbaycan'da dokunan kumaşlarda Batı Avrupa'ya özgü olan motiflere rastlanmaktadır. Bu dönemde çeşitli konulu kumaş desenleri, floral ve geometrik figürlü desenlerle yer değiştirmiştir.

Azerbaycan müzelerinde 18. ve 19. Yüzyılların hatırası olan ahşap baskı kalıplarıyla süslenmiş baskılı kumaşlar muhafaza edilmektedir. Bu kumaşlar kısmen de olsa, o dönemin kumaş baskı sanatıyla ilgili bilgi oluşturuyor. *Daha 17. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın birçok şehrinde bulunmuş meşhur Türk seyyahı ve diplomatı Evliya Çelebi bu yerlerde (özellikle Nahçıvan'da) yüksek kaliteli baskılı kumaşların üretildiğini ve satış için yurtdışına götürüldüğünü belirtmiştir.*¹⁹

19. Yüzyılın sonlarından itibaren Azerbaycan'da yerli kumaş sektöründe durgunluk izlenmektedir. Batı Avrupa ve daha sonra Rusya'da kumaş üretiminde modern dokuma ve baskı makinelerinin kullanmaya başlanması, Azerbaycan'da kumaş üretimini kolaylaştırırken, el emeğiyle üretilen geleneksel kumaşların üretim değerlerinin düşmesine neden olmuştur. Azerbaycan'ın yerli geleneksel dokuma sanayisi mekanikleştirilmiş, yeni kapitalist sanayiye uyum sağlayamadığından günbegün gerilemiştir.

¹⁸ A. C. СУМБАТ-ЗАДЕ. Шелкоткацкие заведения Азербайджана в XIX в., 19.

(S.SUMBAT-ZADE, 19. Yüzyıl'da Azerbaycan'ın Dokuma İpek Kuruluşları, 19)

¹⁹ Evliya ÇELEBİ, "Yol Notları", (Azerbaycan Tarihi ile İlgili Alıntılar), Çev. F.Babayev, 6.

Geleneksel Azerbaycan Kumaşları

Azerbaycan’da kumaş sektörünün dört üretim alanı olmuştur:

1. Ketencilik.
2. Bezzazlık (Pamukçuluk).
3. şerbaflık (İpekçilik).
4. şalbaflık (Yün üretimi).

Hammadde çeşidine göre kumaşlar	
Keten kumaş	
Pamuk kumaşlar	Bez, kiseyi, fite, şile, gedek, ağ, codana (çadraşan), tenzif (sargı bezi), çalamaya (humayın ağı), mitgal, çit.
İpek kumaşlar	1. Cecim kumaşlar. 2. Gülebetin gurubu kumaşlar: zerbaş, hara, zerhara, diba, kemha, hatayi. 3. Tafta gurubu kumaşlar: tafta, atlas, darayı, kadife, fite, ganovuz, alaca, mov, kemsenfe, süzeni.
Yün kumaşlar	şal, mahut, düğürt, alaca cecim, tirme.
Keçe kumaşlar	

Bunun yanı sıra geleneksel kumaşların, estetik düzenlemesi açasından üç guruba ayrıldığı görölmektedir:

1. Kalem işi kumaşlar.
2. Baskı desenli kumaşlar.
3. İşlemeli kumaşlar.

Keten Kumaşlar

Azerbaycan yabani ketenin çok eski meskenlerinden biridir. Zamanla yabani keten elyafının imal usul ve tekniklerinin öğrenilerek geliştirilmesi, onun medeni şekilde yetiştirilmesine olanak sağlamıştır. Böylece keten bitkisi dikiş, örme ve dokuma işlemleri için önemli bir hammaddeye dönüşmüştür.

Keten lifinden el iğiyle “keç” denilen ince iplik eğriliyordu. Keten iplik hem giysilik kumaş üretiminde, hem de diğer ev tekstil ürünlerinin (halı, çuval, masa örtüsü vs.) üretiminde kullanılıyordu. Keçden aynı zamanda şalvar ve eteklerde bağcık olarak kullanılan dar dokumalar yapılıyordu.

Azerbaycan’da keten kumaş dokumacılığı yalnız antik dönemde değil, orta yüzyıllar²⁰ ve ondan sonraki tarihi dönemlerde de devam ettirilmiştir.

Yazılı kaynaklar Azerbaycan’da keten üretiminin 10. Yüzyıldan itibaren önemli derecede azaldığını göstermektedir. *İ. P. Petruşevski²¹ bunun sebebini, o dönemden itibaren ülkede pamukçuluğun gelişmesi ve pamuk kumaş üretiminin çoğalmasıyla açıklamıştır.* Böylelikle, orta yüzyıllarda Azerbaycan’da keten kumaş üretimi azalsa da, tamamen ortadan kalkmamıştır. 18. Yüzyılın coğrafyacısı Yagut El-Hemevi o zamanki Derbend şehrinden bahsederken belirtmiştir ki, *burada ve onun etraf eyaletlerinde ketenden öyle giysiler yapılıyor ki, böylesi başka yerde yoktur.²²*

19. Yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan’da keten sınırlı miktarda üretilse de, bireysel olarak köylüler çiftliklerinde üretime devam etmekteydiler.

²⁰ R. M. VANİDOV, Mingeçevir 13-14. Yüzyıllarda, 84-85.

²¹ И. П. ПЕТРУШЕВСКИЙ. Земледелие и аграрные отношения в Иране в XIII-XIV вв., 193.
(İ. P. PETRUŞEVSKİ, 13-14 Yüzyıllarda İran’da Toprak ve Tarım İlişkileri, 193.)

²² Якут АЛ-ХАМАВИ. Муджам АЛ-БУЛДАН (Сведения об Азербайджане), 15.
(Yakut EL-HEMEVİ, Mudjam EL-BULDAN (Azerbaycan Hakkında Bilgiler), 15.)

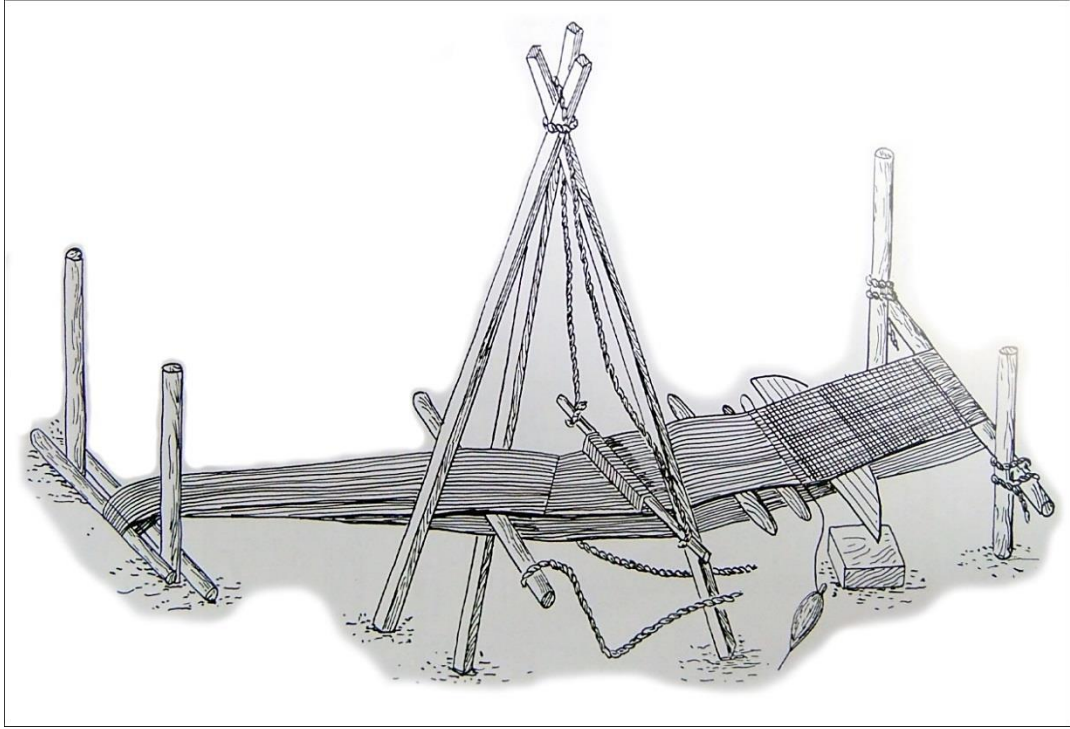
Pamuk Kumaşlar

Azerbaycan’da “bezzazlık” olarak adlandırılan pamukçuluk alanının tarihi çok eskilere (antik döneme) dayanmaktadır. Ülkede pamuklu kumaş üretiminin gelişmesine olanak sağlayan faktörler arasında, pamuk üretiminin bol olmasının yanı sıra, ülkenin sıcak iklim koşullarında insanların serin pamuklu kumaşlara olan ihtiyacını da özellikle belirtmeliyiz. Pahalı ipek ve yün kumaşları alma durumu olmayan, halkın orta ve fakir sınıfları için pamuk kumaşlar aynı zamanda maddi açıdan en uygun tekstil malzemesi olmuştur.

Pamuk kumaşlar
Bez, kiseyi, fite, şile, gedek, ağ, codana (çadraşan), tenzif, çalamaya (humayın ağı), mitgal, çit.

Etnoloji kaynaklara göre, 19. Yüzyıla kadar ulaşmış geleneksel pamuk kumaşlar (bez, codana, çalamaya, mitgal, ağ) çoğunlukla boyama, kısmen ise baskı yöntemiyle süslenmiştir. Ham bezi kırmızıya boyamakla, ondan “*şile*”, koyu lacivert veya maviye boyamakla “*gedek*” denen pamuklu kumaş elde ediyorlardı.

Bez: Ülkede üretilen geleneksel pamuk kumaşlar arasında **bez** önemli yer almaktaydı. Bez, pamuklu kumaşların ham kumaş niteliğinde olan en basit çeşidi idi. Bu nedenle de pamuklu kumaşlara genel olarak “bez” deniliyordu. Pamuklu kumaşların en basit ve yaygın çeşidi olan bezi her ailede ev hanımları, “yer hanası” denilen geleneksel dokuma tezgahlarında dokuyor, ailenin giyim-geçim ihtiyaçlarında kullanıyorlardı. Şehir imalathanelerinde bezi “bezzaz” denilen profesyonel erkek ustalar dokuyorlardı. Mekanik tezgahlarda dokunan dükkan bezi, kalite açısından yer hanasında dokunan ev bezinden üstün tutuluyordu.

Resim 1.3: Yatay dokuma tezgahı: yer hanası.²³

Bazen dokuma öncesi bezin çözü ve atkı ipleri çeşitli renklere boyanıyordu. Bunun sayesinde de boyalı ipliklerden farklı çeşitte çizgili veya kareli desenli pamuklu kumaşlar dokunuyordu.

Tefsile: çizgili beze “*tefsile*” deniliyordu.

Codana: Bezin kalın iplikle dokunmuş kaba çeşidine “**codana**” deniliyordu. Codana kendi doğal rengi olan sarımtırak renginde az kullanılıyordu. Onu çoğu zaman lacivert renge boyayarak kadın çarşafı için kullanıyorlardı. Bu nedenle de codana çoğu zaman çarşaf ölçülerinde dokunuyordu. Codana kareli desenli de dokunuyordu.

Mitgal: Mitgal ince ve sık dokunmuş pamuklu kumaş çeşidi olduğundan bezden farklıydı. Bu nedenle de daha yüksek fiyata satılıyordu. Mitgal genelde iç

²³ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 331.

çamaşırını üretiminde kullanılıyordu. İç çamaşırını dışında, doğal haliyle ev tekstilinde az kullanılan mitgal, genelde baskı ve kalem işi teknikleriyle yüzeyi desenlerle süslenen bir kumaş türü olarak bilinmektedir.

Pamuk ipliğinin en ince çeşidinden tülbent kumaşına benzeyen “**tenzif**”, iki kat veya üç kat bükülmüş çeşidinden ise “**çalamaya**” adı verilen ince pamuklu kumaşlar üretiliyordu. Calamayadan baskı tekniğiyle “**çit**” denilen desenli kumaşlar (popline benzer ince pamuklu kumaş) yapılıyordu.

Azerbaycan’da pamuk ve pamuklu ürünler 19. Yüzyılda da üretimini devam ettirmekte idi. Bu dönemde de pamuk üretiminde önceki dönemlerde olduğu gibi, yine Gence, Nahçıvan ve Ordubad şehirleri önemli yer tutmaktaydı. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkeye, Avrupa ve Rusya’dan ucuz fabrika ürünlerinin ithali sonucu, Azerbaycan’da pamuk kumaş üretimi genel olarak gerileyerek, gelişimini durdurmuştur.

Azerbaycan’ın Nahçıvan bölgesinde 19. Yüzyılın sonlarına kadar pamuk yetiştirilmiş ve ev kadınları ondan kumaş üretmişlerdir. Nahçıvan Azerbaycan’da tarih boyu pamuk kumaş, özellikle de, bez üretiminin klasik vatanı olmuştur. Bu anlamda bölge kendi üstünlüğünü uzun yıllar koruyabilmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde pamuk kumaş üretimi gelişimini durdursa da, Nahçıvan’da bez üretimi devam ettirilmekte idi. Burada bez üretimi sadece şehir ve kasabalarda değil, köylerde de yapılarak ticari amaç taşımıştır.

19. Yüzyılın sonlarına ait bir kaynakta o dönemde Nahçıvan’ın üç ilçesinde bez üretimi yapan köy dokuyucularının sayısının 910 kişiye ulaştığı belirtilmiştir. 19. Yüzyılın sonlarından bahseden başka bir kaynağın yazdığına göre, o dönemde

*Ordubad ilçesi ahalisinin yarısı dokuyuculardan oluşmaktaydı. Onlar İrevan ve diğer bölgelere pamuk kumaş satışı yapıyorlardı.*²⁴

Kaynaklardan anladığımıza göre, Rusya tarafından işgal edildikten sonra Azerbaycan'da yerli pamuk kumaş üretimi uzun yıllar kendi önemini korumuştur. Yerli imalathaneler yurtdışından, en çok da Rusya'dan ihraç edilen ucuz fabrika ürünlerinin, pamuk ve keten kumaşlarının rekabetine dayanamayıp 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren üretimlerini durdurmuşlardır.

19. Yüzyılın sonlarına doğru sadece yerli pamuk kumaşlar değil, aynı zamanda ipek karışımıyla dokunan diğer kumaş çeşitlerinin üretimine de son verilmiştir. *Önce İngiltere'den, daha sonra ise, Rusya'dan ithal edilen yüksek kaliteli fabrika kumaşları daha ucuz olması nedeniyle gitgide yerli pamuk kumaş üretimini sıkıştırarak aradan çıkarmıştır.*²⁵ A. S. Piralov'un yazdığına göre, bu süreç, yani yerli pamuk kumaş üretiminin ortadan kalkması yarım asra kadar zaman almıştır.

²⁴ Н. Потехин. Шелководство Шемахинской губернии и Цар-Абадская школа-“Вестник промышленности”, 2.

(N. POTEHİN. Şamahı Hanlığı İpekçiliği ve Abad Çarlığı okulu- "Sanayi Bülteni", 2.)

²⁵ Вкз. (3), MUSTAFAYEV, 77.

İpek Kumaşlar

İpek kumaşlar
1. Cecim kumaşlar.
2. Gülebetin gurubu kumaşlar: zerbaf, hara, zerhara, diba, kemha, hatayi.
3. Tafta gurubu kumaşlar: tafta, atlas, darayı, kadife, fite, ganovuz, alaca, mov, kemsenge, süzeni.

Azerbaycan’da ipekçiliğin cecim dokuması ve ham ipek üretimi olmakla iki yönde geliştiği görülmektedir.

Cecim malzemesi: Orta yüzyıllarda köy kadınları “keci” denilen ipek iplikten evde “hana” denilen tezgahta çeşitli ipek ürünleri ve zengin çeşitte kaba, dayanıklı, sıkı dokumaya sahip cecim denilen ipek kumaşlar dokuyorlardı. Ev ortamında yapılan ipek iplik özel imalathanelerde üretilen ipek ipeğe nispeten sert ve kaba yapıya sahiptir.

Azerbaycan halkının ev tekstilinde cecim malzemesi büyük önem taşımıştır. Farklı renklere boyanmış keci ipliğinden çeşitli motifli cecimler dokunuyordu. Bu iplikten dokunmuş kumaşlar sıkı, dayanıklı, kalite açısından daha uygun ve ekonomik olduğu için halkın ev tekstilinde daha çok tercih ediliyordu. Şehir ve köy evlerinde kullanılan minder, yastık, döşekçe, döşek ve yorgan kılıfı, niş için perde, yük örtüsü, masa örtüsü, seccade, heybe, çanta, eğer kaşı, çul, çuval, tuz torbası gibi ev tekstil ürünleri cecim kumaşlardan yapılıyordu. Cecim kumaşlar genelde üretiminde kullanılacağı ürünün ölçüsünde dokunuyordu. Bu nedenle de çoğu zaman üretiminde kullanıldığı giyim çeşidinin veya ev tekstili ürününün adını taşıyordu.

Uzmanların görüşüne göre, cecim malzemesi sıkı ve dayanıklı olduğundan eski ev maişetinde yarım asra kadar kullanılabilirdi.²⁶

Resim 1.4: Cecimden yapılmış tekstil ürünleri: 1-heybe; 2,3-tuz torbası.²⁷

²⁶ Bayatılar, İkinci Baskı, 72, 94.

²⁷ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 491.

Resim 1.5: Cecim ürünleri: 1-çul; 2-kaşıklık; 3-tuz torbası; 4,5-çanta örnekleri.²⁸

Kaynaklar gösteriyor ki, orta yüzyıllarda köy ahalisi cecimi genelde kendi aile ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dokuyor ve çok nadiren satışa çıkarıyorlardı.

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan ekonomisindeki gelişim sayesinde satılık cecim üretiminde artış görülmektedir.

Cecim kumaşlar saya (tek renk) ve desenli olmakla, iki türde dokunuyor ve bu nedenle de iki guruba ayrılıyordu. Saya cecimi genelde tek kişi dokuyordu. Ancak

²⁸ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 490.

*desenli cecim çeşitlerinin üretiminde dokuyucunun yanında ipek telleri ayırmaya yardım eden bir kişi daha, “yancı” denilen çırak çalışıyordu.*²⁹

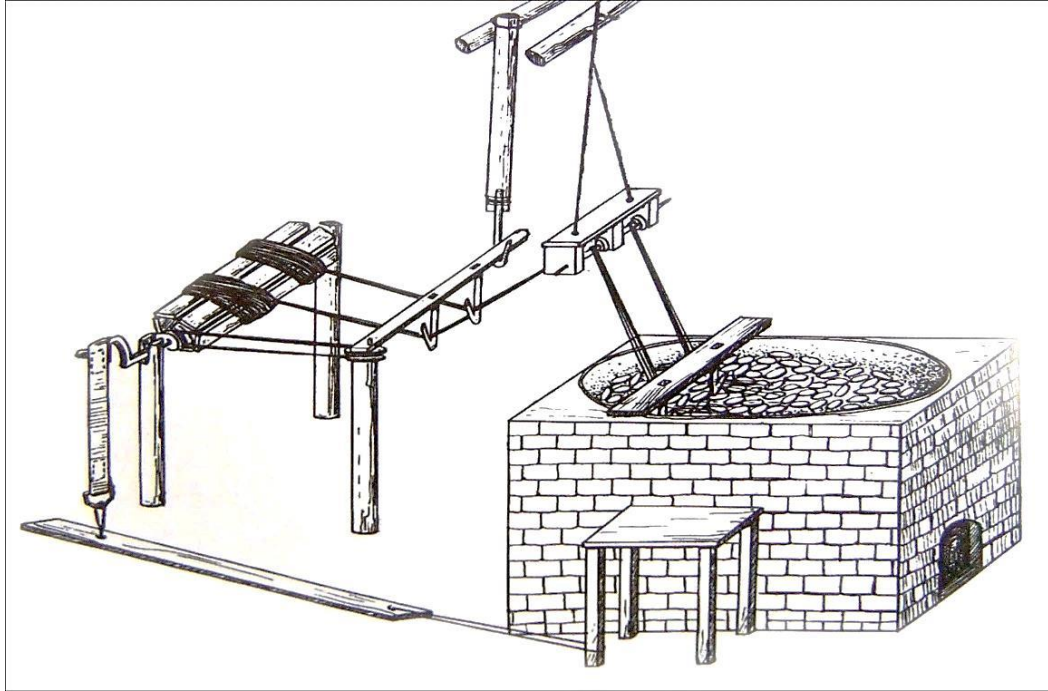

Resim 1.6: Cecim kumaş örnekleri. (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi)

Cecim kumaşının desenleri çoğu zaman geometrik formlardan oluşuyordu. Bunun yanı sıra cecim dokumasında floral motif örneklerine de rastlanmaktadır.

Ham ipek: Şehrin ipek imalathanelerinde kozadan açılan ham ipek “mancanak” olarak adlandırılan tezgahta eğilerek ipliğe dönüştürülüyordu. Bu ipliklerden “şerbat” denilen profesyonel ustalar tarafından mekanik tezgahlarda zarif ipek kumaşlar dokunuyordu.

²⁹ K. M. KERİMOV, Şariat ve Onun Sosyoloji Mahiyeti, 13.

Resim 1.7: Ham ipek sarma tekniği: ayak mancanağı.³⁰

Azerbaycan'da ipek kumaş üretiminin erken orta yüzyıllarda çok geliştiğini dikkate alırsak, o dönemlerde ipek kumaşların zengin çeşidinin üretildiğini söyleyebiliriz. Ancak mevcut kaynaklarda geleneksel ipek kumaş çeşitleri ile ilgili ayrıntılı bilgi neredeyse yok derecesindedir.

Erken orta yüzyıllarda Azerbaycan'da üretilen ipek kumaş çeşitleri ile ilgili bilginin yetersiz olmasının nedenlerinden biri halkın büyük kısmının ev tekstilinde ev üretimi olan cecim kumaşlara öncelik vermesi idi. İpek kozadan keci iplik üretmeyi ve ondan cecim tipli kumaşlar dokumayı, neredeyse herkes beceriyordu. Cecim kumaşları herkes elde edebildiği halde, ham ipekten üretilen yüksek kaliteli ipek kumaşların başlıca müşterisi toplumun zengin sınıfları idi. Başka bir deyimle bu dönemde yüksek kaliteli ipek kumaşlar sınırlı iç pazara sahip olup, genelde ihraç için üretiliyordu.

³⁰ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 336.

Azerbaycan'ın geleneksel ipek kumaşları, üretim teknolojisi ve estetik açıdan gülebetin ve tafta tipli olmakla iki guruba ayrılıyordu.

Gülebetin kumaşlar: Orta yüzyıllarda Azerbaycan'ın şehirlerinde altın ve gümüş tellerden yapılmış “gülebetin” olarak adlandırılan ipliklerden, genel adla “gülebetin” denen çeşitli ipek kumaşlar dokunuyordu.

Yazılı kaynaklarda gülebetin kumaşların zerbağ, zerhara, diba, kimha (kemha), kitayi (hatayi) vs. adlarla bilinen çeşitlerine rastlanmaktadır.³¹

Gülebetin kumaşların üretimine 15. ve 16. Yüzyıllarda başlandığı tahmin edilmektedir. Feodal hükümranlığı güçlendikçe toplumun yüksek giyim zevkine ve gösterişli hayat tarzına sahip zengin sınıfları arasında pahalı gülebetin kumaşlara ihtiyaç çoğalıyordu. Bu, gülebetin kumaşların dokuma teknolojisinin gelişmesine ve üretim çeşitliliğinin artmasına sebep olmuştur. Gülebetin kumaşların üretiminde altından ve gümüşten yapılmış ince metal iplikler önemli yer aldığından, çoğu zaman bu tip ipek kumaşların (diba, parça, kemha, hara, zerhara, hatayi vs.) hepsi genel bir adla “zerbağ” olarak adlandırılıyordu.

Azerbaycan'ın şehirlerinde gülebetin iplik üretimi “sirmakeş” denilen profesyonel ustalar tarafından yapılıyordu. Bu iplikler altın ve gümüşten yapılmış çok ince metal tellerin ipek ipliğe sarılması tekniğiyle yapılıyordu. Gülebetin kumaşların çeşidine bağlı olarak, onların içeriğindeki altın ve gümüşün miktarı değişiyordu. *Yazılı kaynaklarda bu kumaşların orta türünün içeriğinde altın telin miktarının yüzde 5, yüksek türünde yüzde 10, mükemmel türünde yüzde 15 olduğu belirtilmektedir.³²* Bu nedenle de gülebetinin mükemmel türüyle dokunmuş zerbağ kumaşlar çok pahalı olduğundan hükümdar, han, bey, sultan saraylarının kapı, pencere ve duvarlarının süslenmesinde kullanılıyordu. Bu kumaşlardan aynı zamanda

³¹ M. H. HAYDAROV, 13-17. Yüzyıllarda Azerbaycan Şehirleri ve Şehir Zanaatı, 153-159.

³² A.g.k., 133.

başörtüsü, külah, arkalık (kaftan), külece (giyim çeşidi), cüppe gibi giyim çeşitleri dikiliyordu.

Kimha: 17. ve 18. Yüzyıllara kadar üretilen gülebetin kumaş çeşitlerinden biri kimha olmuştur. *Uzmanların (F. Akkerman) görüşüne göre, kimhanın dokuma teknolojisi Yakın ve Orta Doğu ülkelerine 13. Yüzyılda, Çin'den geçmiştir.³³ Ancak M. H. Haydarov "Acayip ed-Dünya" eserine dayanarak, kimhanın 12. Yüzyıla ait olduğunu belirtiyor.³⁴ Yazarın görüşünce, Yakın Doğu ülkelerinde kimha üretiminin en meşhur merkezlerinden biri Tebriz şehri olmuştur.³⁵*

Orta yüzyıllarda kimha Azerbaycan'la yakın ve uzaktan komşu olan Doğu ülkelerinde, aynı zamanda Küçük Asya (Anadolu) şehirlerinde de dokunuyordu. Sık dokunuşlu, kalın kumaş çeşidi olan kimha Anadolu Türkleri arasında "kemha" adıyla biliniyordu.

Kimhanın desen tertibatına gelince floral desenler çoğunluk sağlıyordu. Kimhanın süslemesinde hayvan, hatta o dönemin şeriat yasaklarına rağmen insan resimlerine de rastlanmaktaydı.

Diba: Orta yüzyıllarda (özellikle 13. Yüzyılda) Azerbaycan'ın şehirlerinde (Gence, Tebriz, Erdebil, Nahçıvan) dokunan gülebetin kumaşlar arasında *diba* özel yere sahipti. Hatta dibanın gülebetinsiz çeşidi de mevcut olmuştur. *Uzmanlar bu kumaş çeşidinin üretim tekniğinin 11. ve 12. Yüzyıllarda, Selçuk hükümranlığı döneminde Çin'den geçtiğini tahmin ediyorlar.³⁶*

Tafta gurubu kumaşlar: Orta yüzyıllarda Azerbaycan'da ham ipekten dokunan kumaşların büyük bir gurubunu tafta gurubu ipek kumaş çeşitleri (*atlas, tafta, darayı, kadife, kiseyi, fite, ganovuz, alaca* vs.) oluşturmaktaydı. Yani bu

³³ F. AKKERMAN, Selçuk ve Safeviler Dönemi Dokumanın Bazı Sorunları, 2046-2047.

³⁴ Bkz. (31), HAYDAROV, 155.

³⁵ Bkz. (31), HAYDAROV, 156.

³⁶ Bkz. (31), HAYDAROV, 158.

kumaşların üretiminde gülebetin iplikler kullanılmıyordu. Bunların her birinin kendine özgü üretim tekniği, boyama ve süsleme-motif yöntemi vardı.

Tafta: Azerbaycan'ın geleneksel ham ipek kumaşları arasında genel olarak tafta kumaşlar önemli yere sahip olmuştur. Tafta çeşitli renklerde, desensiz (saya) ve desenli (güllü) olmakla iki türde dokunuyordu. Tafta kumaşların büyük kısmı enli ve dar çizgilerin dikey kesişmesinden oluşan büyük veya küçük ölçülü karelerden ibaret dokunuyordu. Bundan başka tafta, tek renk olmakla çeşitli renk tonlarında da üretiliyor ve bunlar bazen gülebetin işlemlerle süsleniyordu. Yalnızca, siyah renkli tafta üzerinde motif uygulanmıyordu.

Uzmanlar, "tafta" kelimesinin orta yüzyıllarda Yakın Doğunun meşhur dokuma merkezlerinden biri olmuş Yezd şehri yakınlarındaki Tafta köyünün adından alındığını tahmin ediyorlar.³⁷

Atlas: 12. ve 13. Yüzyıllarda Azerbaycan'da atlas üretiminin önemli merkezleri Tebriz ve Gence şehirleri olmuştur.³⁸ 16. ve 17. Yüzyıl kaynaklarında Dünyada atlas üretiminin önemli merkezleri sırasında Çin'in, Türkiye'nin (Bursa) yanı sıra, Tebriz veya Kızılbaş atlasının adı da sık sık geçiyor.³⁹

Üretim tekniği ve süsleme-motif özelliklerine göre, zamanında atlasın floral ve geometrik motifli, çok zengin çeşitleri üretilmiştir. Atlas üzerinde insan resimlerine çok nadiren rastlanıyordu.⁴⁰ Bundan başka, atlas üzerinde gülebetin iplikle çeşitli işlemler de yapılıyordu. Bu işlemlerin boyutuna (büyük, orta, küçük) bağlı olarak, atlaslar farklı kalite ve değere sahipti.⁴¹

³⁷ M. H. HAYDAROV, 17. Yüzyılda Azerbaycan'ın Şehirlerinde El Sanatları Sektörü, 60.

³⁸ Acayip Ed-Dünya, İbn El-ASİR.

³⁹ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 82.

⁴⁰ Anıtlar... t. Ş., 617

⁴¹ Ermeni-Rus İlişkileri, Belgelerin Derlemesi, Yerevan, 176-183.

Darayı: Darayı çoğu zaman çizgili veya çizgilerin dikey kesişmesinden oluşan karelerden ibaret dokunuyordu. Hatta bazen onun dokumalarını gülebetin ipliklerle süslüyorlardı. Tafta gibi, darayı da çeşitli renk tonlarında, en çok da yeşil ve mavi renklerde, hem de tek veya çift taraflı dokunuyordu.

Kadife: Azerbaycan'ın geleneksel ipek kumaşları arasında kadife önemli yere sahipti. Kadifenin başlıca müşterileri feodal toplumun zengin sınıfları olmuştur. Onların gösterişli yaşam tarzı için en uygun pahalı kumaş çeşidi kadife idi.

Orta yüzyıllarda Tebriz şehri kadife üretiminin esas merkezine dönüşmüştür. Burada üretilen kadife kaynaklarda, genelde “Tebriz kadifesi” adı ile tanıtılıyor.⁴²

Eski dönemlerde kadife, genelde, “helil kadife” adıyla çeşitli renk tonlarında (kırmızı, kızılı (altın rengi), lacivert, mavi, yeşil, kahve vs.) üretilmiştir.⁴³ Kadife bazen gülebetin iplik karışımı ile de dokunuyordu. Helil kadife ev tekstilinde, kadın giyiminde, aynı zamanda farklı çeşitte işlemlerin uygulanmasında fon kumaş olarak kullanılıyordu.

Fite: *Moğol istilasına kadar Azerbaycan şehirlerinde, esasen de Hoy, Nahçıvan, Urmiya ve Uşniye’de üretilen ipek kumaş çeşitlerinden biri de fite olmuştur.⁴⁴ Hafif ve ince kumaş çeşidi olan fite sadece ipekten değil, pamuktan da dokunuyordu. 17. Yüzyıl kaynaklarında fite üretimi merkezleri arasında Tebriz, Erdebil ve Şamahı şehirlerinin adları özel olarak vurgulanmaktadır.⁴⁵*

⁴² Хождение купца Феодота Котова в Персию, 8; Эвлия Челеби, Путешествия, 254.
(Feodota Kotova Tüccarlarının İran’a Gelişi, 8; Evliya ÇELEBİ, Seyahat, 254.)

⁴³ Anıtlar... t. Ş, 75, 168, 169, 250, 251.

⁴⁴ Acayip Ed-Dünya, 191a, 210b, 221b.

⁴⁵ Bkz. (19), ÇELEBİ, 254.

O dönemin kaynaklarında orta yüzyıllarda Erdebil’de “alaca” denilen çizgili, ucuz ipek kumaşların dokunduğu da belirtilmektedir.⁴⁶

19. Yüzyılın başlangıcında, Rusya tarafından işgal edildikten sonra Azerbaycan’da sosyo-ekonomik durumun değişmesine bağlı olarak, yukarıda adları geçen geleneksel ipek kumaş çeşitlerinin bir kısmının üretimine son verilmiş, bir kısmı ise başka adlarla üretimini sürdürmüştür. Bunun başlıca sebebi, işgalden sonra Azerbaycan’ın esas dokuma merkezlerinde yerli imalathanelerin üretimini durdurması ve yurtdışından, özellikle de Avrupa ve Rusya’dan ucuz fabrika kumaşlarının ithalinin artması olmuştur. Buna rağmen, 19. Yüzyılda Azerbaycan’ın bir sıra ipekçilik merkezlerinde ipek imalathaneleri kendi üretim geleneğini kısmen de olsa devam ettirmekte idi.

19. Yüzyılda Şamahı şehri ve onun etraf köyleri geleneksel imalathane üretiminin, özellikle, ipek kumaş üretiminin başlıca merkezi olarak kalmakta idi. *1843 senesinde tek Şamahı’da 220 şerbağ imalathanesi üretim yapmakta idi.⁴⁷ Şamahı imalathanelerinde dokunan ipek kumaşlar, özellikle darayı ve tafta yerli pazarda satılmanın yanı sıra, Moskova, Heşterhan, Tiflis, Bakü, Guba, Derbend, Şeki, Şuşa şehirlerine de gönderiliyor, kelağayı ve çarşaf ise bundan başka, hem de Türkiye ve İran’a ihraç ediliyordu.⁴⁸*

Bu dönemde ipek kumaş üretimi Azerbaycan’ın diğer şehirlerinde de yapılmakta idi. *19. Yüzyılın 30’lu yıllarında tek Şuşa şehrinde 132 dokuma tezgahı olan 42 şerbağ imalathanesi çalışıyordu. 1829 senesinde bu imalathanelerde 7200 adet farklı çeşitte ipek kumaş, 740 adet kelağayı, 6100 adet kemsenfes üretilmiştir.⁴⁹*

⁴⁶ 16. Yüzyılda Ermeni-Rus İlişkileri, Belgelerin Derlemesi, 117, 119.

⁴⁷ ЦГИА РФ. Департ. Общидель МВД по Совету, No1284
(ÇGİA RF. MVD İşleri Üzere Genel Kurul Başkanlığı, No 1284)

⁴⁸ V. LESKOBİTOV, Şirvan İli, 110-111.

⁴⁹ D. ZUBAREV, Karabağ İli, 311-312.

Kemsenfe: *çözgü ipi ipek telinden, atkısı ise pamuk iplikten oluşan ipek ve pamuk iplik karışımı ile dokunan kırmızı renkte ipek kumaş çeşidi olup, genelde gömlek ve şalvar üretiminde kullanılıyordu.*⁵⁰

Yazılı kaynaklara göre, Azerbaycan'da geleneksel ipek kumaşların bir kısmının üretimi (atlas, tafta, darayı, mov, ganovuz, çarşaf, kelağayı) 19. Yüzyılın sonlarına kadar, yani yerli ipek imalathaneleri faaliyetini tamamen durdurana kadar devam etmiştir. Bunlar arasında yalnızca ipek kumaş ürünü olan kelağayı üretimi uzun ömürlü ve devamlı olmuştur.

Resim 1.8: İpek keleşayı (1958).⁵¹

*Azerbaycan'da geleneksel ipekçilik sektörünün üretimini tamamen durdurması 19. Yüzyılın 90'lı yıllarında başlamıştır.*⁵²

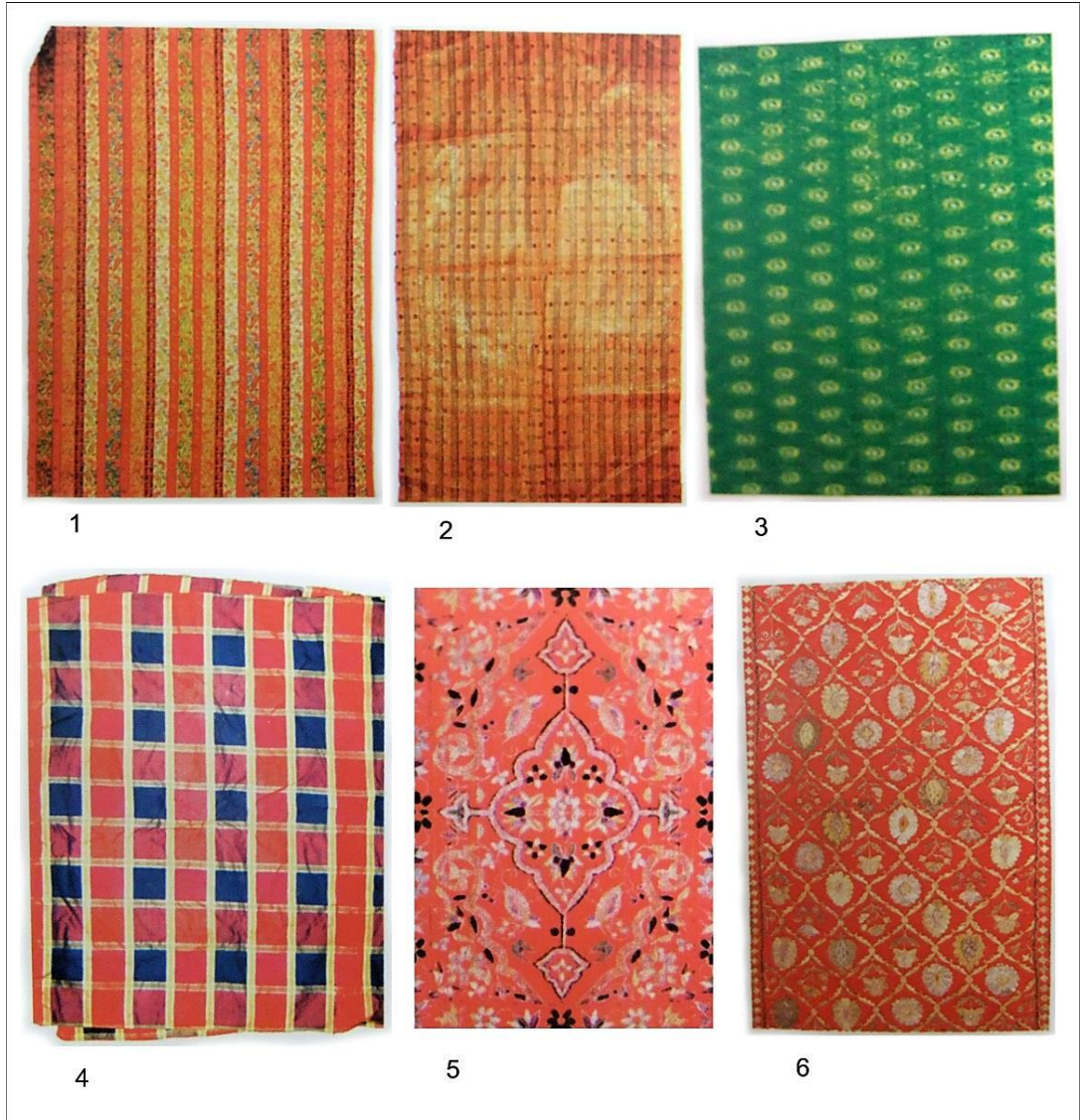
⁵⁰ Bkz. (49), ZUBAREV, 311.

⁵¹ Bkz. (4), EZİZBEYOVA, 27.

⁵² A. S. SUMBATZADE, 19. Yüzyılda Azerbaycan Sanayisi, 85.

Azerbaycan'da yerli ipek kumaş üretiminin yıkıma uğramasının başlıca nedenlerinden biri teçhizat açısından zayıf olan yerli ipek imalathanelerinin Rusya'dan ihraç edilen ucuz ve güzel kumaşların rekabetine devam getirememesi olmuştur. Burada, dış pazarda ham ipeğe ve koza ürününe talebin artması sonucu, yerli pazarda ipeğin fiyatının hızlı bir şekilde artmasının da büyük etkisi olmuştur. Bu durumda ipek kumaş üretimi ve satışından kazanç elde edemeyen yerli ustalar hiçbir zahmete katlanmadan ipeğin hammadde şeklinde satışını yapmayı daha çok tercih ediyorlardı. Bununla da şerbaflar ya ipek kumaş üretimini azaltıyor, ya da yerli imalathaneleri tamamen kapatmak zorunda kalıyorlardı.⁵³

⁵³ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 84.

Resim 1.9: İpek kumaşlar: 1-zerhara; 2-ipek tirme; 3-kadife; 4-ganovuz; 5,6-süzeni.⁵⁴

⁵⁴ Bkz. (3) MUSTAFAYEV, 476.

Yün Kumaşlar

Yün kumaşlar	Şal, mahut, düğürt, alaca cecim, tirme.
---------------------	---

Azerbaycan’da yün üretimine M.Ö. 3.-1. Yüzyıllarda başlandığı tahmin edilmektedir. Azerbaycan halkının giyim kültüründe ve ev tekstilinde yün ürünleri büyük önem taşımıştır.

Azerbaycan’da koyunculuk alanında tarih boyu farklı koyun cinsleri (bozah, herik, dönme, mazıh, balbaz, karadolag, gala, şahseven vs.) yetiştirilmiştir. Her bir cinsin yününün kendine özgü farklı özellikleri olmuştur. *Bu anlamda, kırkım mevsimine bağlı olarak, cinslerin yünleri; kaba veya zarif, sert veya yumuşak, kılların uzun veya kısa olması, renk tonları (beyaz, gri, siyah, kumral vs.) itibariyle birbirinden farklı idi. Bu sebepten de, her hangi bir ürün malzemesinin üretiminde yün çeşitlerinin üretim özellikleri, hangi amaç için kullanılmaya yararlı olması dikkate alınıyordu. Yünün özellikleri arasında onun kıllarının uzun veya kısa olması büyük önem taşıyordu. Bu açıdan, uzun kıllı “yolma” yün, genelde, “kırkma” yünden farklı idi.*⁵⁵

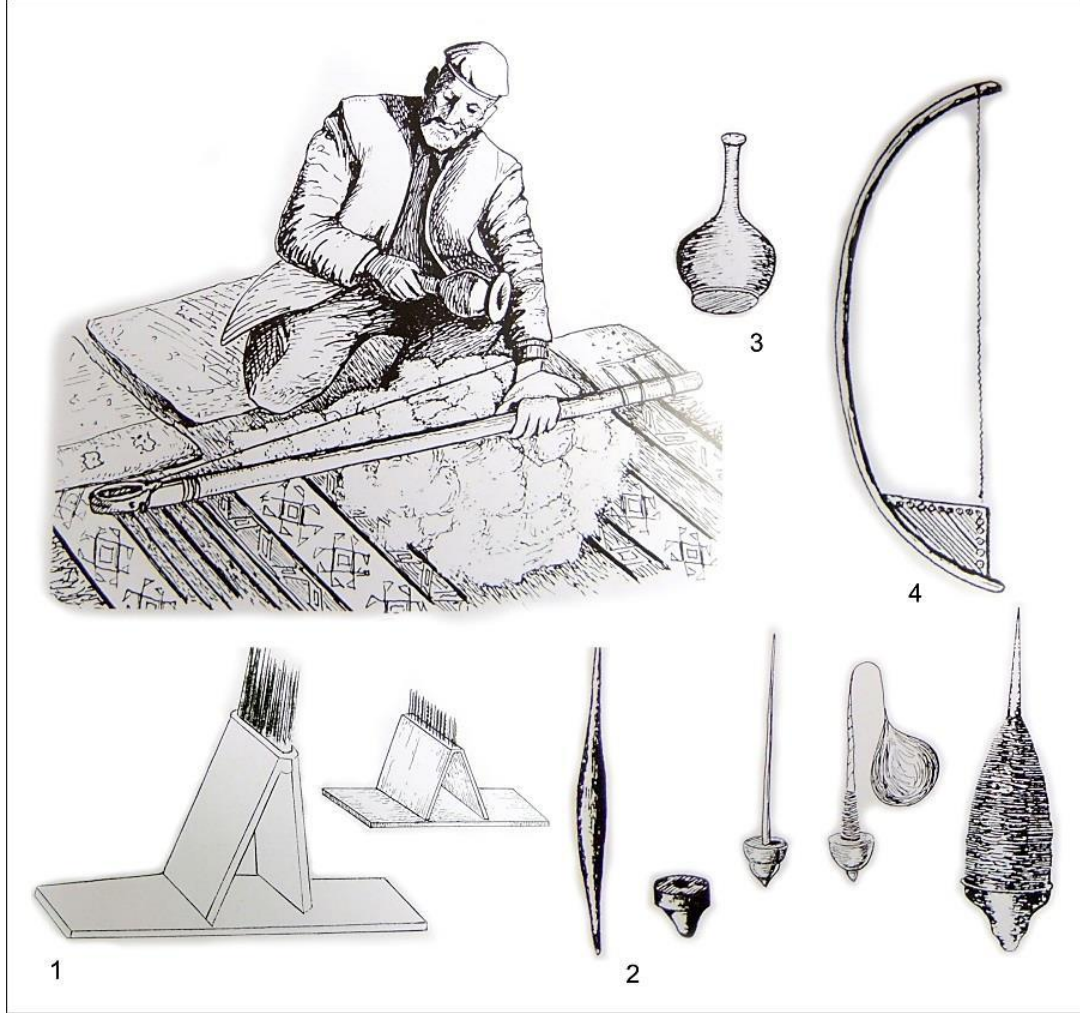
Yün ipliğın boyamasında yünün doğal renk tonu, aynı zamanda kıllarının kaba veya zarif olması özelliği büyük önem taşıyordu. Bu nedenle de her hangi bir ürün çeşidi için hammadde tedariki zamanı bu özellik dikkate alınıyordu. *Örneğın, kuzu yünü çok zarif olup, her türlü renge özellikle de siyah renge iyi boyanıyordu.*⁵⁶

Yukarıda adları geçen yün çeşitlerinin her birinin kendine özgü geleneksel kullanım alanı vardı. *Dokuma amacıyla yıkanıp çubuk veya yay vasıtasıyla çırpılmış yün, önce tarak ile taranıp “pilte” (temizlenmiş yün) haline getiriliyordu. Sonra yün*

⁵⁵ A. N. MUSTAFAYEV, Azerbaycan’da Sanat, 264.

⁵⁶ A.g.k., 265.

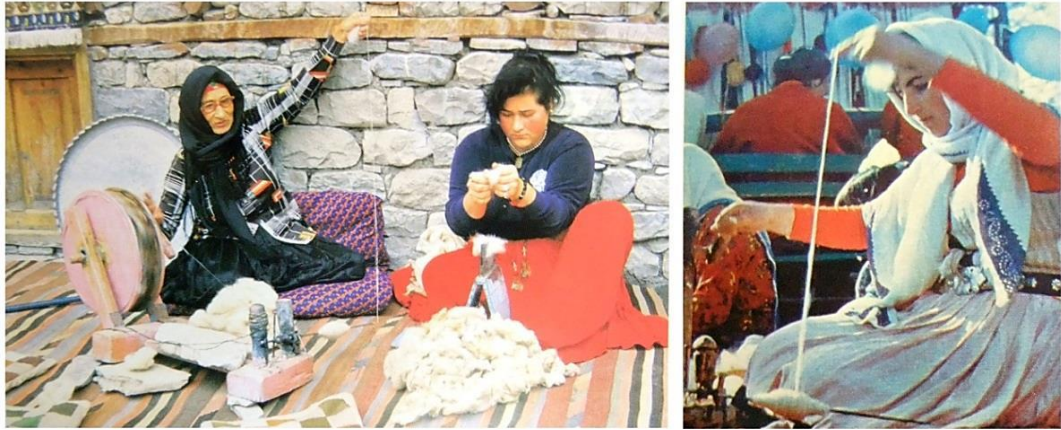
pilteleri el iği ile eğirip yalın kat ipliğe dönüştürülüyordu. Sonda yalın kat iplik birkaç kat bükülerek ondan yün iplik yumakları sarılıyordu.⁵⁷

Resim 1.10: Tarama, atma ve basit eğirme aletleri: 1-tarak, 2-el iği, 3-toppuz, 4-hallaç yayı.⁵⁸

⁵⁷ Bkz. (55), MUSTAFAYEV, 265.

⁵⁸ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 326.

Resim 1.11: Yün iplik eğirme.⁵⁹

19. Yüzyılda Azerbaycan’da bireysel koyunculuk alanından elde edilen yünün bir kısmı revaç ticaret malzemesi olarak yurtdışına ihraç ediliyor⁶⁰, geride kalan kısımdan ise yerli tüketim malzemeleri: örme, basma, dokuma (kumaş, halı) malzemeleri yapılıyordu.

Azerbaycan’da dokunan yün kumaş çeşitlerinin çok az kısmı dönemimize kadar ulaşmıştır. Mevcut kaynaklar, *şal*, *mahut* ve *alaca cecim* gibi yün kumaş çeşitlerinin Azerbaycan halkı tarafından giyim ve ev tekstilinde kullanıldığını göstermektedir.

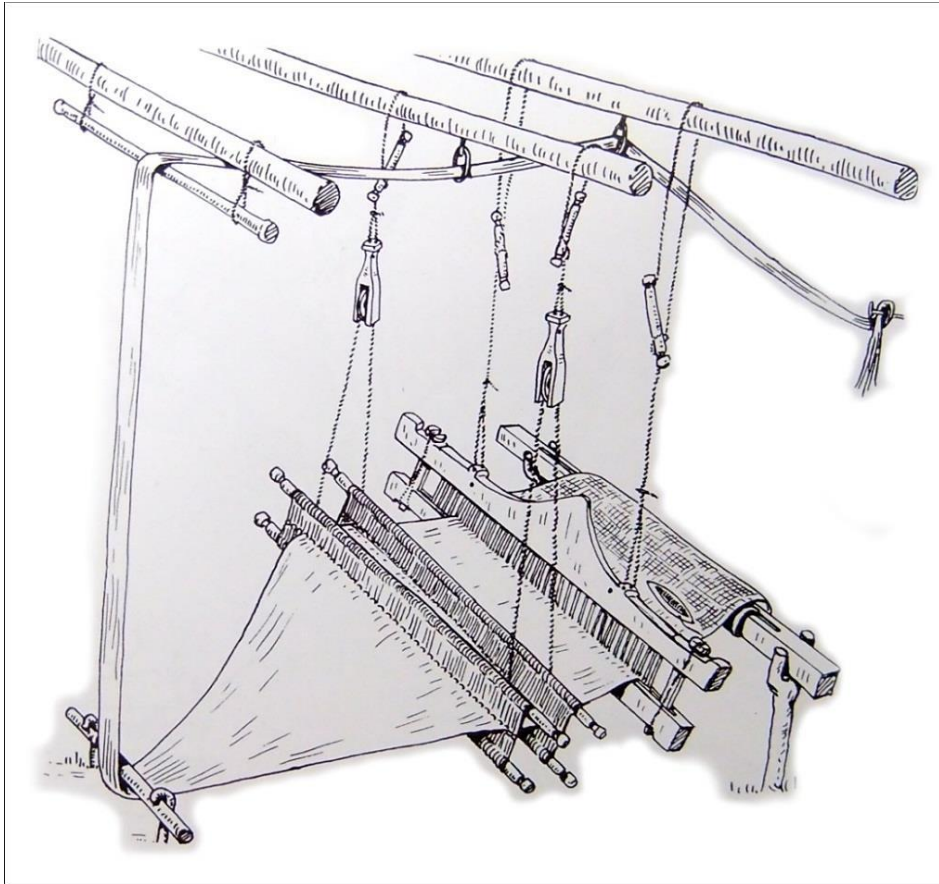
Şal: ince yün kumaş çeşididir. Orta yüzyıl (14. ve 15. Yüzyıl) kaynaklarında, özellikle Arapça kaynaklarda “suf” olarak tanıtılan yün kumaş çeşidi dönemimize “şal” adıyla ulaşmıştır. Yazılı kaynaklarda sufun, başka deyimle yün kumaşın, farklı çeşitlerinin adları (mürebbe, mühettem, tefsile, mahi-zire⁶¹ vs.) belirtilse de, onların az bir kısmı dönemimize ulaşmıştır. Buna rağmen geleneksel yün kumaşların *şal*, *mahut*, *dügürt*, *mendule*, *tirme* gibi adlarla bilinen, dokuma tekniğine ve hammadde çeşidine göre birbirinden kısmen ayrılan birçok çeşidi dönemimize kadar muhafaza edilmiştir.

⁵⁹ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 456

⁶⁰ K. HATİSOV. 1896 Yıl Kafkas Takvimi, 71.

⁶¹ M. H. HAYDAROV, 17. Yüzyılda Azerbaycan’ın Şehirlerinde El Sanatları Sektörü, 173.

Azerbaycan etnoloji gerçekteğinde yün kumaşlara genel bir adla “şal”, onu dokuyan ustaya ise “şalbaf” deniliyordu. Şalbaf, genelde, mekanik şal veya geleneksel el tezgahında yün kumaş dokuyan ustaya verilen ad idi. Azerbaycan’da şalbaflik sanatıyla genel olarak erkekler uğraşıyorlardı. Azerbaycan’ın batı, kısmen de doğu ve güney bölgelerinde şalı (ince yünlü kumaş) yer hanaında kadınlar, merkezde (Şirvan) ise mekanik şal tezgahlarında erkek ustalar dokuyorlardı.

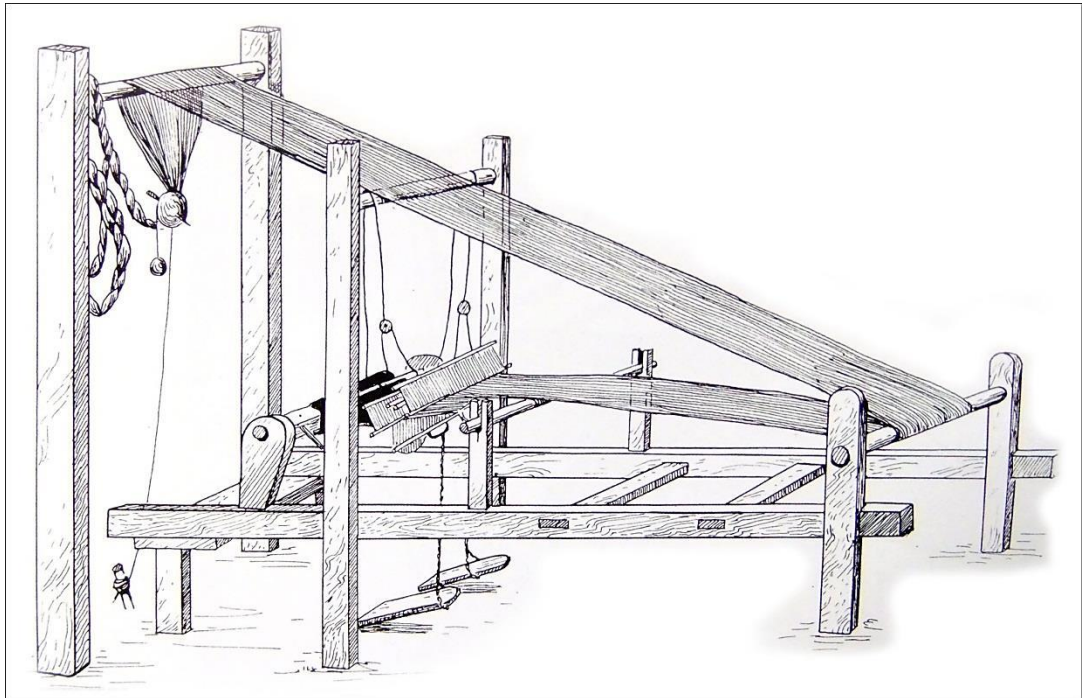
Resim 1.12: Mekanik şal dokuma tezgahı.⁶²

19. Yüzyılda Azerbaycan’da yün kumaş üretiminin bütün bölgelerde yapıldığı söylenebilir. Lakin onun başlıca merkezleri Kazah, Gence, Göyçay, Guba, Şuşa, Cebayıl, Cavat, Zengezur, Nahçıvan şehirleri idi. *19. Yüzyılın 80’li yıllarından*

⁶² Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 330.

bahseden kaynaklarda tek Kazah ilinde her yıl 5000 adet⁶³, Şamahı ve Göyçay ilinde ise 5000'den 6000 adede kadar satılık şal (yünlü kumaş)⁶⁴ üretildiği belirtiliyor.

Mahut: çok bükümlü iplikle dokunmuş ince yün kumaş çeşidi idi. Mahut üretimini şal kumaştan ayıran başlıca özellik; onun atkı ve çözgü iplerinin daha ince olması, özellikle de dokuma öncesi siyah veya lacivert renge boyanması idi. Bazen mahutun hem atkı, hem de çözgü ipi iki katlı olup, çok sık dokunuyordu. Bu nedenle de mahutun bu çeşidi halk arasında genelde “**dügürt**” adı ile biliniyordu. Üretim kalitesi açısından, dügürt hem mahuttan, hem de şaldan daha pahalı bir üründü. Eski zamanlarda mahut, kılları daha zarif olan deve yününden de dokunuyordu ve daha çok başlık veya kuşak için kullanılıyordu. Dügürten farklı olarak, bu kumaşın atkı ve çözgü ipleri boyanmayıp kendi doğal renginde kullanılıyordu.

Resim 1.13: Mahut tezgahı.⁶⁵

⁶³ “ KAFKAS “ gazetesı. 1882, No310.

⁶⁴ Bakü İlinin Göyçay ve Şamahı İlçesinde Köylülerin İktisadi Yaşamı, 505.

⁶⁵ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 332.

Yün cecim: Yün iplikten bazen ipek karışımı ile *alaca cecim* denilen yün ürünü de dokunuyordu.

Tirme: İmalathane ortamında el emeğiyle dokunan yün kumaşların en üstün çeşidi tirme (tirme şal) olmuştur. Daha çok Doğu ülkelerine özgü olan bu kumaş türü, zamanında Azerbaycan'ın güney şehirlerinde, en çok da Tebriz'de üretilmiştir. Zengin, aristokrat ailelerin kadın giyiminde başlıca yer alan tirmeden, aynı zamanda, ev tekstilinde masa örtüsü, niş, kapı-pencere perdesi de üretiliyordu. Eski zamanlarda zengin erkekler tirme kuşak bağlamayı severlerdi. Zengin kadınların ayakkabılarının üst kısmı çoğu zaman tirme kumaştan yapılıyordu.

19. Yüzyıldan itibaren Azerbaycan'da yün kumaş üretiminde durgunluk izlenmektedir. Avrupa ülkelerinden ihraç olunan yüksek kaliteli fabrika üretimi yün kumaşlar Azerbaycan'da ticaret yoluyla yaygınlaştıkça yerli üretim gitgide gerileyerek faaliyetini durdurmuştur.

Keçe Kumaşlar

Azerbaycan'da geniş kullanım alanına sahip olmuş keçe ürünler köy halkı, özellikle de göçebe halkın ev tekstilinde büyük önem taşımıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehir hallaç hanelerinde keçe üretimi iyice azalırken, köylerde devam ettirilmekte idi.

Keçe, (tepme ya da basma sanatı) Azerbaycan'da tarih boyu kepenek (yapıncı), hıllık (kolsuz omuza giyilen üst giyim), çopoz (üst giyim çeşidi), terlik, şapka (çeltari) ve ev tekstilinde kullanılan çeşitli yaygıların üretiminde kullanılmalarının yanı sıra, yörük çadırlarının oluşturulmasında yapı malzemesi olarak bilinmekteydi.

Azerbaycan'da keçe kumaşlar, "saya" denilen tek renkli ve "nemed" denilen desenli ürünler olarak iki çeşitte yapılıyordu.

Desensiz ve tek renk olarak üretilen saya keçe ürünleri uygulama alanına göre farklı boyutlarda ve formlarda yapılıyordu. Nemed denilen desenli ve çok renkli keçe kumaşlarsa yer yaygısı veya taht denilen oturma elemanlarının üzerinde kullanılıyordu. Nemedin süslenmesinde hem floral motifler, hem de hayvan (koç, at, deve vs.) resimleri kullanılıyordu.

19. Yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan'da yerel keçeciliğin gelişimini durdurduğu görülmektedir. Bu duruma, özellikle 1889 senesinde Tiflis şehrinde buhar makineleri ile çalışan keçe fabrikalarının faaliyete başlaması sebep olmuştur.

Kalem işi kumaşlar

Azerbaycan'ın geleneksel pamuk kumaşları arasında "kalem işi" olarak adlandırılan teknik yöntemle süslenen kumaşlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu süsleme tekniği pamuk kumaşlar üzerine "kargı" denilen özel kalemlerle "kalemkar" adı verilen ustaların uyguladığı geleneksel bir süsleme işlemi idi. Bu yöntemle desenlendirilmiş masa örtüsü, perde, seccade, havlu vs. gibi ürünler, yakın geçmişe kadar şehir ve köy halkının ev tekstilinde değerli tekstil ürünleri olarak yer almakta idi. Yerli kalem işi kumaşlar 19. Yüzyılın ikinci yarısına kadar, yani ülkeye Avrupa ve Rusya'dan fabrika üretimi olan desenli ucuz pamuk kumaşların ithaline kadar yerli pazarda kendi değerini korumuştur.

Kalem işi kumaş veya ürünlerin süslenmesinde genelde konulu (tematik) ve floral desen kompozisyonları uygulanıyordu. Floral kompozisyonlarda badem, gonca, lale, dal, selvi ağacı gibi motifler kullanılıyordu. Kalem işi ürünlerin süslenmesinde bazen geometrik ve astroloji motiflerine de rastlanmaktadır.

Resim 1.14: Kalem işi ürünler: 1-konulu ipek kumaş; 2- masa örtüsü; 3,4-seccadeler.⁶⁶

⁶⁶Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 475.

Baskı Desenli Kumaşlar

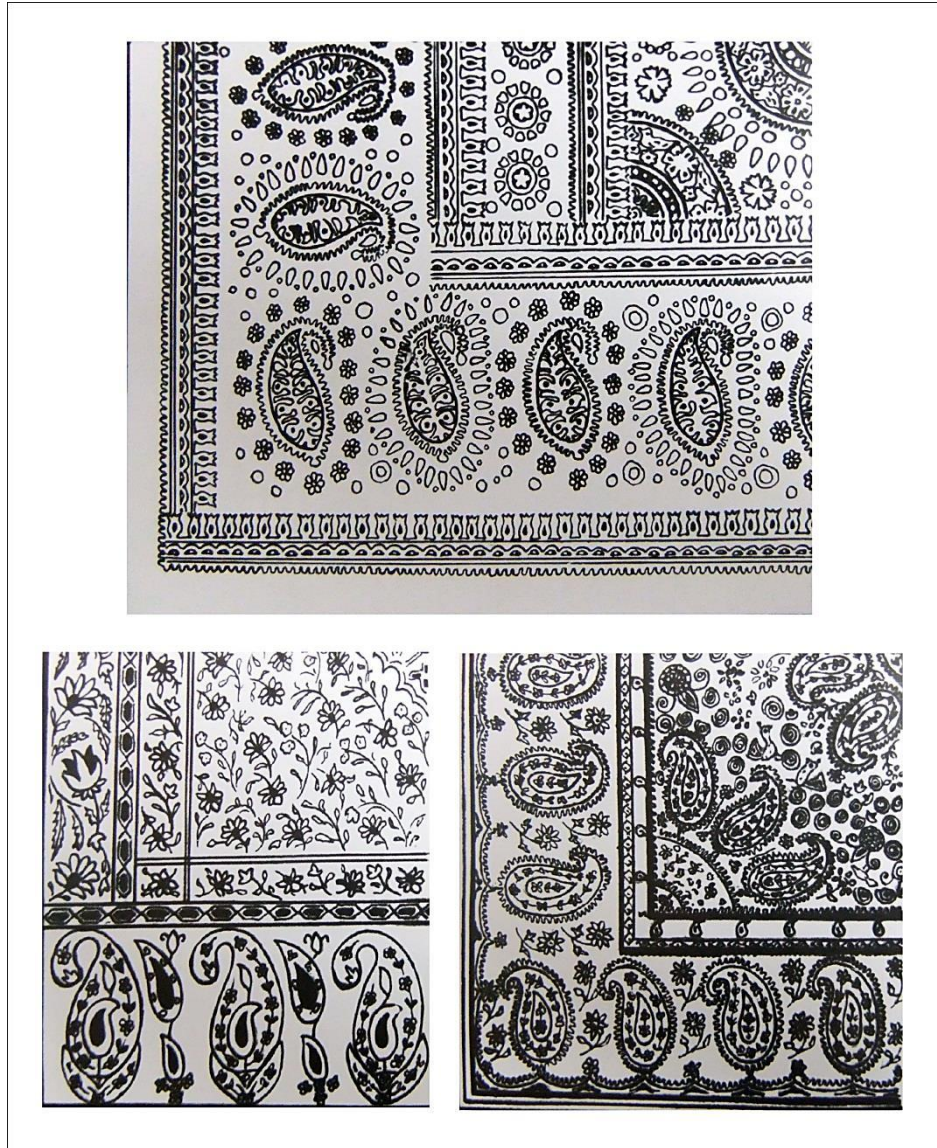
Azerbaycan’da kumaşların baskı tekniğiyle süslenmesi geleneğinin tarihi M.Ö. 5. Yüzyıla dayanmaktadır. Bu yöntem pamuk ve ipek kumaşlar üzerine uygulanmaktaydı. Baskı motifleri kumaş üzerine ahşap baskı kalıplarıyla basıldığından bu yöntem ustalar arasında “basmakalıp” olarak adlandırılmıştır. Azerbaycan’ın Gence, Şeki, Nahçıvan şehirleri, Şamahı ve etraf köyleri bu alanda büyük tecrübeye sahip olmuşlardır. *Baskı kalıpları “kalıpkeş” olarak adlandırılan ustalar tarafından, genelde, kıymık ve çatlak yapmayan armut ağacından kumaşa basılacak motifin formu ve ölçüsünde yapılıyordu. Bu amaçla ağaçtan belirli ölçüde “pestaha” denilen parçalar kesiliyor, sonra onun üzerinde çelik kalem ve çekiçle kazıma yöntemiyle gerekli nakış-süs motifi uygulanıyordu. Çoğu zaman her bir renk tonu için ayrıca kalıp örnekleri yapılıyordu.*⁶⁷

Baskı motifleri arasında floral (çiçek, yaprak) ve geometrik motifler daha çok uygulanıyordu. Motifler arasında badem motifi önemli yer almaktaydı.

Resim 1.15: Kelağayı örnekleri. (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi)

⁶⁷ H. A. GULİYEV, Azerbaycan’da Basmanakış Sanatı, 820.

Resim 1.16: Baskı desenli ürünler: badem motifli keleşayı örnekleri.⁶⁸

Kelağayı: Baskı tekniğiyle süslenen ipek ürünleri arasında kelağayı üretimi önemli yer almaktadır. Kelağayı kare şekilli geleneksel ipek kadın başörtüsüdür. Azerbaycan’ın batı bölgesinde buna “çargat” da deniliyordu. Azerbaycan’da kelağayı üretiminin tarihi ipekçiliğin tarihi kadar eskidir. Azerbaycan’ın Tebriz, Gence, Şamahı, Şeki, Nahçıvan şehirlerinde, İsmayılı bölgesinin Baskal köyünde yüksek kaliteli kelağayılar üretilmiştir. Orta yüzyıllarda Azerbaycan’ın Gence ve Baskal kelağayıları yabancı ülkelere ihraç ediliyordu.

⁶⁸ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 372.

Resim 1.17: İpek kumaş ve keleşayı dokuma tezgahı. (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi)

Kelaşayı sınırlı sayıda dokunuyordu. Dokuma aşamasından sonra kumaş üzerinde doğal boylarla baskı tekniğıyle süsleme işlemi yapılıyordu. Bu amaçla çeşitli floral motifli ahşap kalıplar kullanılıyordu. Kelaşayı kalıpları “kalıpkış” olarak adlandırılan profesyonel ustalara siparişle yaptırılıyordu. Büyük ustalıkla yapılmış bu ahşap baskı kalıpları günümüzde de kullanım değerini kaybetmemiştir. Örneğın, Azerbaycan’ın Baskal, Şeki, Gence vs. bölgelerinde yapılan kelaşayılar dönemimize kadar aynı eski kalıplarla süslenmiştir. Bu geleneksel sanat alanı günümüzde de devam ettirilmektedir.

Çit: Azerbaycan geleneksel kumaşları arasında, ahşap kalıp baskı tekniğı ile desenlendirilen bir başka ürün de “çit” denilen pamuklu kumaşlardı. Çit ustaları genelde floral motifli kalıplar kullanıyorlardı. Bu nedenle de, bu pamuklu kumaş çeşidi halk arasında çoğuş zaman “güllü çit” olarak adlandırılıyordu. Çitin baskı tekniğıyle süslenmesi işlemi teknik açıdan kelaşayı ile aynı idi.

Resim 1.18: 1-Kelağayının baskı tekniğiyle süslenmesi; 2-ahşap baskı kalıp örnekleri.⁶⁹

⁶⁹ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 453.

Çok yaygın olan baskılı kumaşlar, Azerbaycan'ın birçok bölgelerinde, Nahçıvan, Gence, Şamahı, Basgal,⁷⁰ Bakü, Şeki, Tebriz ve diğer şehirlerde 20. Yüzyılın başlarına kadar üretilmiştir.

İşlemeli Kumaşlar

Azerbaycan'da orta yüzyıllardan itibaren giyim ve ev tekstil ürünlerinin süslenmesinde uygulanan teknik yöntemlerden biri de işleme sanatı olmuştur. Bu sanat 19. Yüzyılın başlarına kadar hem amatör ev mesleği, hem de profesyonel sanat alanı olarak gelişimini sürdürmüştür.

Eski dönemlerde kadınların sosyal hayattan uzak olması onlarda işleme sanatına merak doğurmuş, bu uğraş kız ve gelinlerin başlıca ilgi alanına dönüşmüştür. Diğer taraftan ülkede bu sanat için gerekli olan hammadde (yün, keten, pamuk, ipek kumaşlar, renkli iplikler, gülebetin ip, boncuk, inci, mercan vs.) kaynaklarının zenginliği işleme sanatının gelişimine büyük olanak sağlamıştır. Ve nihayet, Azerbaycan'da şehir hayatının ve giyim kültürünün süslenme gerektiren yüksek gelişim seviyesine ulaşması faktörü de estetik açıdan işlemlere ilginin artmasına sebep olmuştur. Evlenecek kızlar, genelde nişanlıları, eş adayları ve onların aile bireyleri için çeyizlik eşyalar yapıyor, onları çeşitli işlemlerle süslüyorlardı.

Dekoratif işlemler, halkın giyim-geçim ihtiyacı arttıkça, gitgide sıradan meslek alanından profesyonel sanat alanına dönüşmüştür. Başka deyimle, tarih boyu ev uğraşı konumunda olan işleme sanatı evlerden bireysel dükkanlara taşınmaya başlamıştır. Bununla da o gelirli geçim vasıtasına, uygun meslek alanına dönüşmüştür. Bu durumda da, işleme sanatıyla sadece kadınlar değil, erkekler de ilgilenmeye başlamışlardır. Erkek mesleğine dönüştüğü andan itibaren, işleme

⁷⁰ Basgal'da bu güzel gelenek günümüzde de devam ederek daha yaygınlaşmıştır. Ülkemizden çok uzaklarda meşhur olan Basgal kelağayılarının aylık normu şuan 3000 metre kareye ulaşmıştır.

dekoratif ve uygulamalı sanatın en yaygın türü olmuş ve profesyonel meslek alanı gibi faaliyetini sürdürmüştür.

Farklı dönemlerde Azerbaycan'ın Tebriz, Şamahı, Gence, Nahçıvan, Şuşa ve Guba şehirlerinde bulunmuş yabancı seyyahlar Azerbaycan işlemlerinin yüksek teknik ve estetik özelliğine hayran kaldıklarını kendi günlüklerinde sıkça belirtmişlerdir. 16. Yüzyılda Azerbaycan'da bulunmuş İngiliz seyyahları: A. Cenkinson, T. Olkock, C. Ren ve R. Çini'nin yerli işlemlerle ilgili ilginç notları vardır. *Bunun gibi, 17. Yüzyılın Fransız seyyahı Ş. Şarden notlarında, Sefevi hükümdarlarının Paris'in Luvr galerisini hatırlatan işleme karhaneleri olduğunu belirtmiştir.*⁷¹

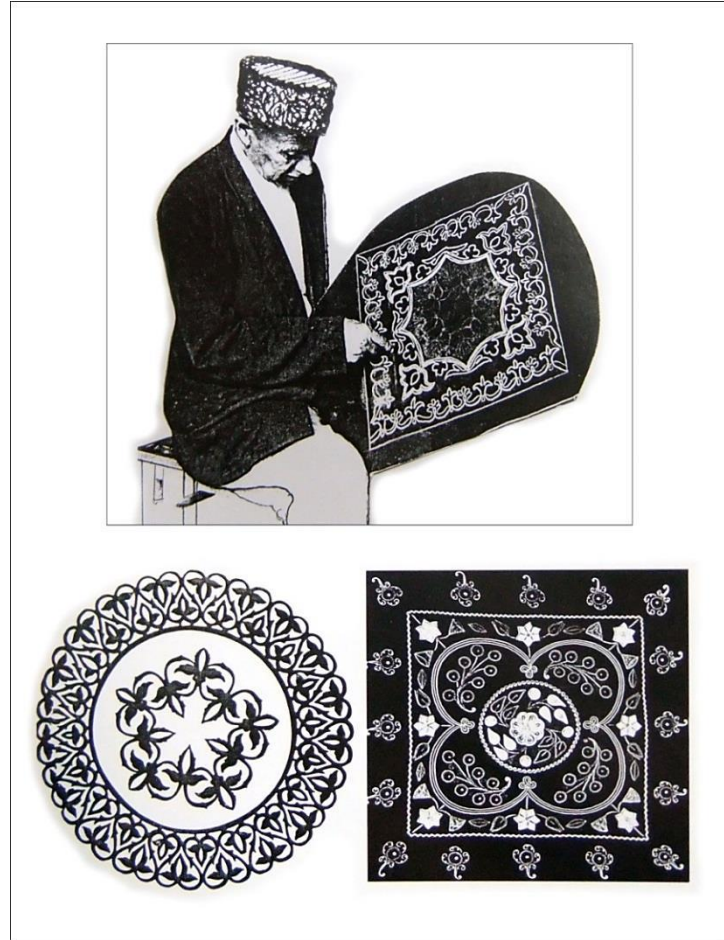
İşleme tekniği; tek renkli kumaş ve ev tekstil ürünleri üzerinde renkli iplikler ve pile, perek, boncuk gibi süsleme malzemeleri, değerli taşlar, renkli küçük kumaş parçaları kullanarak uygulanan süsleme işlemidir. Süs malzemesinin çeşidi ve işleme tekniği açısından Azerbaycan işlemlerinin “tekelduz”, “saya”, “pile”, “cülme”, “düzmece” (aplike), “zerenduz (perek)”, “boncuklu işleme”, “gülebetin” vs. gibi çeşitleri olmuştur.

Saya işleme: Bu işleme hem kompozisyon, hem de renk açısından en basit işleme çeşididir. Saya işlemede desen fon kumaş üzerinde tek renkli iplikle uygulanıyor. Bu işleme giyimlerin yaka, etek, cep kenarlarının süslenmesinde kullanılıyordu. Saya işleme dönemimizde de uygulanmaktadır.

Tekelduz işleme: 19. Yüzyılda Azerbaycan'ın geleneksel işlemleri arasında tekelduz (“tekeldiz” yani tek el ile dizme) işleme önemli yer almaktaydı. Azerbaycan'da tekelduz sanatının tarihi çok eskilere dayanmaktadır (3-7. Yüzyıllar). Ülkede bu sanatın gelişimine yün ve ipek gibi hammadde kaynaklarının zenginliği, aynı zamanda ülkede yapılan doğal boya üretimi büyük katkı sağlamıştır. Azerbaycan'da tekelduz işleminin başlıca merkezi Şeki şehri olmuştur. Bu sanatın

⁷¹ Bkz. (4), EZİZBEYOVA, 30.

ilginç özelliklerinden biri burada kadınlarla beraber erkeklerin de bu işi yapıyor olması idi. Özellikle de Şeki'de ve Karabağ'da bu sanatla sadece erkekler ilgileniyorlardı.

Resim 1.19: Şeki'nin ünlü tekelduz ustası A. Tağızade ve onun el işleri (19. Yüzyıl).⁷²

Tekelduz işleme hem giyim, hem de çeşitli ev tekstil ürünleri üzerinde uygulanıyordu. Bu işleme için fon kumaş olarak genelde kadife ve mahut kullanılıyordu. Tekelduz işlemlerde stilize edilmiş floral veya geometrik motif örnekleri, çeşitli renkte ipliklerle kumaş üzerinde motifin ana hattı boyunca dikilerek uygulanıyordu. Tekelduz sanatında ipliklerin renk uyumu önemli şartlardan biri idi. Tekelduz ustaları işleme yapmak için kasnak ve kanca (küllab) olmakla iki basit alet kullanıyorlardı.

⁷² Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 369.

Resim 1.20: Tekelduz işleme (Şeki, 19. Yüzyıl).⁷³

Resim 1.21: Ünlü tekelduz ustası Möhterem hanım ve onun el işleri (19. Yüzyıl).⁷⁴

⁷³ H. A. GULİYEV, Azərbaycan İşlemeleri, 70.

⁷⁴ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 493.

Pile: Bu işleme tekniği genelde niş ve pencere perdeleri üzerinde uygulanıyordu. Burada pile denilen süs malzemesi (yuvarlak formlar) yuvarlak şekilli, ince, basık ve yüzeysel küçük metal levhalardan (demir, gümüş, altın, bronz) ibaret olup kuyumcular tarafından yapılıyordu. Çok renkli efekte sahip bu pileleri yan yana dizerek kumaş veya malzeme üzerinde çeşitli floral ve geometrik motifler oluşturuluyordu.

Cülme işleme: Cülme işleme şekline ve uygulama tekniğine göre pile işlemesine benziyordu. Lakin burada uygulanan pileler (yuvarlak forumlar) ipliklerden oluşturuyordu. Bu amaçla, çeşitli renklere boyanmış keci, yün veya pamuk ipliklerle motifin ana hattı boyunca malzeme üzerinde ufak ve narin daireler (cülmeler) oluşturuluyordu.

Cülme işlemede; kırmızı renkli tafta veya tirme (şal) üzerinde beyaz renkli ipliklerle geometrik veya floral motifli nakışlar işlenmesi özellikle daha yaygındı. Cülme tekniğiyle daha çok baş giyimleri (arakçın, külah, tesek) süsleniyordu. Bazen arkalık, tuman ve külecenin (üst giyim) etek, yaka kısmı ve kol ağzı da bu teknik yöntemle süsleniyordu.⁷⁵

Gülebetin: işleme tekniği 16-17. Yüzyıllarda çok yaygın olmuştur. Gülebetin işleme genelde ağır ve pahalı kumaşlar üzerinde uygulanıyordu. Bu işlemede nakışlar malzeme üzerinde altın, gümüş ve bronz tellerden yapılmış “gülebetin” denilen ipliklerle uygulanıyordu. Bu nakışlar stilize edilmiş floral, hayvan motifleri, bazen de insan resimlerinden oluşuyordu. Nakışlar çoğu zaman “içli” oluyordu, yani yatay ve dikey yönlerde dizilmiş altın veya gümüş iplik dikişleri, önceden belirlenmiş motifin içini dolduruyordu. Gülebetin işlemlerin parlaklığının daha belirgin olması için, genelde, fon olarak koyu renkli kalın kumaşlar (kadife veya mahut) tercih ediliyordu.

⁷⁵ G. ALİYEVA, Nahçıvan Bedii İşlemleri, 104-106.

Farklı dönemlerde Azerbaycan'da bulunmuş yabancı seyyahların notlarından anlaşılıyor ki, eski dönemlerde en güzel, zarif gülebetin işlemler Şamahı'da yapılıyordu. 1858 senesinde Şamahı'da Mahmut beyin misafiri olmuş Fransız seyyahı Moan, "Bakü'den Kara denize kadar" adlı makalesinde Şamahı işlemlerini yüksek değerlendirerek, onların Fransız güzel sanat örneklerinden çok daha üstün olduğunu belirtmiştir. *"...Döşekçe, yastık üzerinde altın, gümüş ipliklerle uygulanmış bu işlemler o kadar güzel, rengarenk ve parlak ki, insanın gözünü kamaştırmasın diye burada onların üzerine ince tül seriyorlar."*⁷⁶

Boncuklu işleme: 19. Yüzyılda Azerbaycan'ın şehirlerinde giyim ve küçük ev tekstil malzemelerinin süslenmesinde çoğu zaman boncuklu işleme tekniği uygulanıyordu. Boncuklu işleme kadife, ganovuz, mahut, kısmen de keten kumaşlar üzerinde yapılıyordu. Bu amaçla "toz boncuk" olarak adlandırılan küçük boncuklar tek tek veya ipe dizilmiş şekilde sırayla kumaş üzerine dikiliyordu.

Düzmece (aplike): işleme tekniği Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde "oturtma" veya "kurama" gibi adlarla da biliniyordu. En basit ve sade işleme çeşidi olan düzmece tekniğinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Daha çok göçebe hayat tarzı için özgün olan "düzmece" işleme tekniği, dekoratif ve uygulamalı sanatın geliştiği ilk dönemlerden uygulanmaya başlanmıştır

Düzmece (oturtma, kurama) işleme yönteminde floral veya geometrik formlarda küçük ölçüde kesilmiş, "pitik" denilen kumaş (keçe, deri, yün, pamuk) parçaları belirli düzende malzeme üzerine oturtularak dikişle sabitleniyor ve bununla da gerekli görünüme sahip süs-nakış motifi oluşturuluyordu.

Zerenduz (perek): Azerbaycan'ın geleneksel işleme çeşitlerinden biri de perek işleme olmuştur. Zerenduz işleme tekniği doğrudan kuyumculuk sanatıyla bağlı idi. Burada "perek" olarak adlandırılan metal levhalar kuyumcular tarafından yapılıyordu. Zerenduz işleminin süs malzemesi dövme (çakma) ve basma (kalıp)

⁷⁶ "Bakü'den Kara denize kadar." (MOAN'ın 1858. yıl seferinden), 573.

yöntemiyle değerli metallere yapılmış çeşitli motiflerdi. Bu işlemede önceden kesilip hazırlanmış motif örnekleri belirli nakış kompozisyonuna uygun olarak kumaş üzerine dikiliyordu. Zerenduz işleme tekniği ev tekstilinde daha çok şömine, niş, mücevher kutusu, sandık, ayna, yüklük vs. örtülerinin süslenmesinde uygulanıyordu. 19. Yüzyılda zerenduz işleme tekniğiyle kadın üst giyimlerinin etek, kol ağzı ve yaka kısmı da süsleniyordu. Bunun için zarif metal levhalar ya belli düzende doğrudan giyim üzerine işleniyor, ya da ensiz kumaş şeridinin üzerine işlendikten sonra üst giyimden etek veya yakasına dikiliyordu. Bu durumda bu parça “eteklik” veya “yakalık” olarak adlandırılıyordu.

19. Yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan dekoratif sanatının birçok alanı gibi işleme sanatında da durgunluk izlenmektedir.

Resim 1.22: İşleme (toz boncuk, gülebetin, renkli iplik) örnekleri: 1-çanta; 2-tutacak; 3-yelpaze (20. Yüzyıl).⁷⁷

⁷⁷ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 498.

Resim 1.23: İşleme örnekleri: tarak kabı modelleri (gülebetin, renkli iplik), 19. ve 20. Yüzyıllar.⁷⁸

⁷⁸ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 495.

Resim 1.24: İşleme perde örnekleri (toz boncuk, cülme işleme), Şuşa, 19. Yüzyıl.⁷⁹

⁷⁹ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 508.

Resim 1.25: İşleme (gülebetin, boncuk, renkli iplik ve cülme işleme) örnekleri: 1-dosyalar; 2-para kesesi;⁸⁰ 3-mühür kabı (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi), 19. Yüzyıl.

⁸⁰ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 496-499.

Resim 1.26: Zimpuş (eyer üstü) örnekleri (toz boncuk, renkli iplik ve cülme işleme), 19. Yüzyıl.⁸¹

⁸¹ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 509.

Resim 1.27: İşleme gerdek ve perde başları (pilek, melile, gülebetin ve cülme işleme), 19. Yüzyıl.⁸²

⁸² Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 504.

Resim 1.28: Zerendaz örnekleri (gülebetin ve boncuk işleme), 19. Yüzyıl.⁸³

⁸³ Bkz. (3), MUSTAFAYEV, 500.

2. AZERBAIJAN GİYİM TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Uzmanlar giyimın ortaya çıkmasında üç önemli faktörün olduğunu belirtmişlerdir:

- *Doğanın iklim koşullarından korunma ihtiyacı,*
- *Etik normlara uyulması,*
- *Zaman ilerledikçe insanların gelişen estetik zevklerini karşılama amacı.*⁸⁴

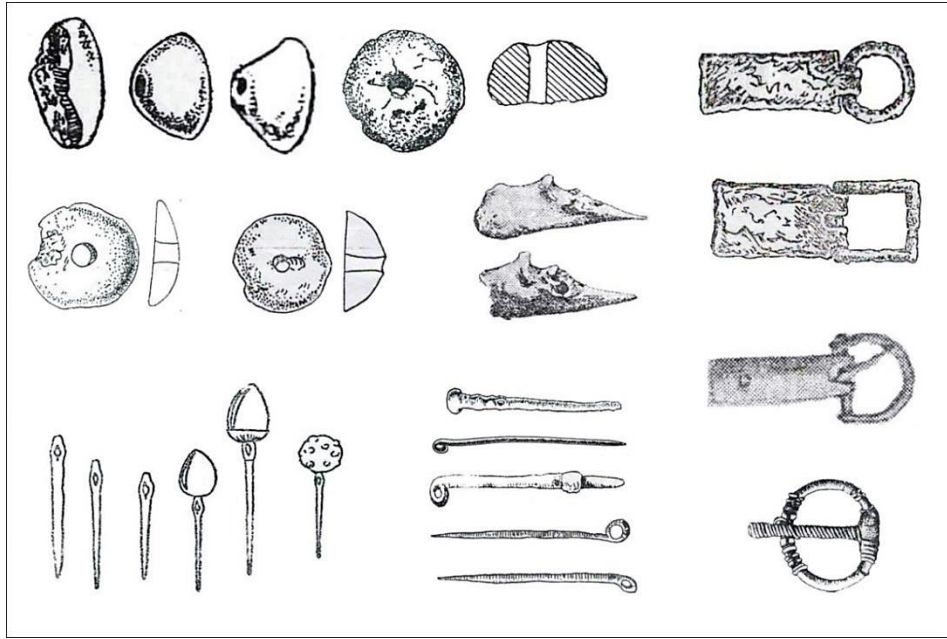
Azerbaycan'da daha Neolitik (M.Ö. 7-6. Binyıllar) dönemden başlayarak, ilkel insanlar eğirme, örme ve arkaik şekilde olsa da, dikiş becerisine sahip olmuşlardır. Azerbaycan'ın ayrı ayrı eski yaşam alanlarında arkeolojik kazılar sonucu bulunmuş iş aletleri burada yaşamış insanların ilk zamanlarda giyim amacıyla hayvan postu kullandıklarını göstermektedir.

Tunç dönemine (M.Ö. 4-2. Binyıllar) ait arkeolojik kazılarda bulunmuş iş aletleri (kaşağlar, iğ uçları, eğirecekler, bızlar, iğneler, çengeller, kemerler) ve çok sayıda süs eşyası, bu dönemde artık giyim kültürünün oluştuğunu ve giyimde estetik algının önem taşıdığını göstermektedir.

Tarihi gelişim sürecinde sosyal-ekonomik hayat koşullarının değişmesi, zamanla insanların farklı sanat ve meslekler edinmesi, bunun yanı sıra yaşadığı coğrafya ve iklim koşulları, giyimde çeşitliğin artmasına ve farklı giyim tarzlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Her milletin giyim kültürü o milletin yüzyıllar boyu oluşmuş milli geleneklerini, bakış açısını, örf ve adetlerini yansıtmaktadır.

⁸⁴ Fedor KOMISSARJEVSKİY, Giyim Tarihi, Çağdaş Edebiyat, 7.

Resim 2.1: Tunç dönemine ait aletler ve süs eşyaları: iğ başları, eğirecekler, bızlar, iğneler, çengeller, kemer başları. (Mingeçevir; Kuruçay ve Köndelençay vadileri)⁸⁵

Resim 2.2: Tunç dönemine ait aletler: bıçaklar, bızlar, iğneler, cımbız, kanca, eğirecekler (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi).

⁸⁵ Sebire S. DÜNYAMALIYEVA, Azerbaycan Giyim Kültürü Tarihi.

Resim 2.3: Tunç dönemine ait kadın aksesuarları: kolyeler, boncuklar, bilezikler, küpeler, taraklar, düğmeler, kolye uçları, kemer başlığı, çengeller (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi).

Azerbaycan'ın 16. Yüzyıla kadarki halk giyimleri ile ilgili elimizde hiçbir somut örnek bulunmamaktadır. Lakin bu kültürün öğrenilmesinde başlıca kaynaklar olan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmış kumaş kalıntıları ve o dönemlerde Azerbaycan'da bulunmuş yabancı seyyahların günlüklerinde not aldıkları bilgileri kullanarak kısmen de olsa farklı dönemlerin giyimleri ilgili fikir yürütebiliriz.

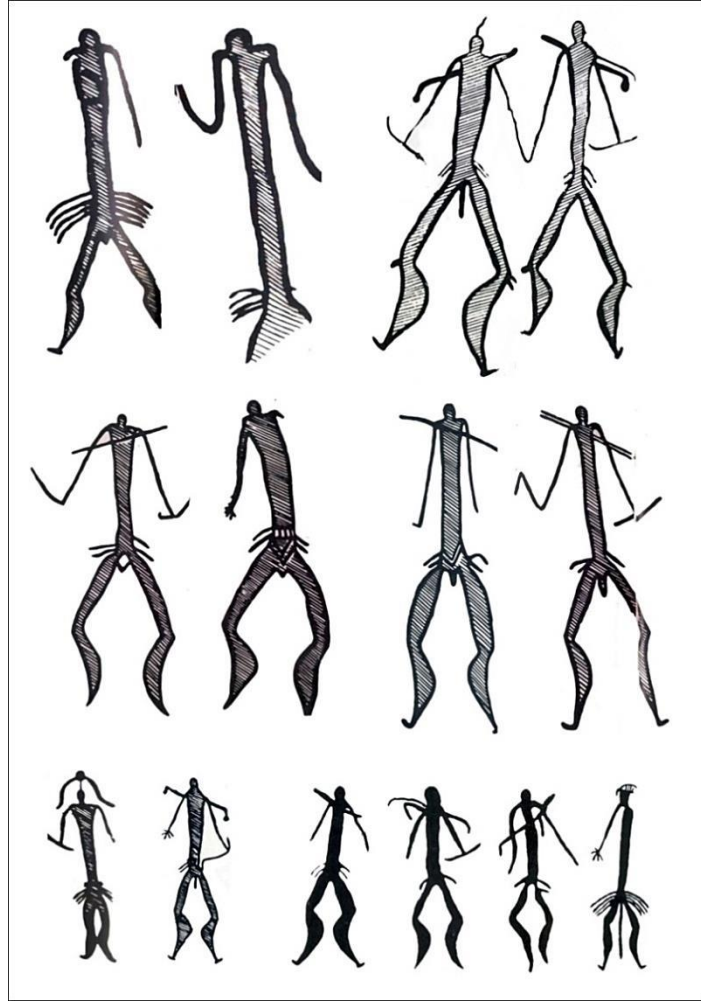
Azerbaycan giyim kültürünün tarihi gelişim sürecini dönemlere göre aşağıdaki gibi gruplandırabiliriz:

1. Antik Dönemde (İlkel çağ) Giyim.
2. Orta Yüzyıllar Dönemi (3-15. Yüzyıllar) Giyim Kültürü.
3. Safeviler Dönemi (16. Yüzyıl) Giyim Kültürü.
4. Hanlıklar Dönemi (18. Yüzyıl) Giyim Kültürü.
5. Yeni Dönem (19. Ve 20. Yüzyıllar) Azerbaycan Giyimleri.

2.1. Antik Dönemde (İlkel Çağ) Giyim

Azerbaycan'da antik dönemden itibaren halkın giyim kültürü, hayat tarzı, örf ve adetleri o dönemlerin heykelleri, kaya üstü resimleri, minyatürleri ve diğer sanat eserlerinde ele alınmıştır. Bu sanat eserleri arasında ilk giyim örneklerine Azerbaycan'ın Gobustan bölgesinde bulunan kaya üstü resimlerde (Resim 2.4:) rastlanmaktadır. Araştırmacılar bu resimlerin M.Ö. 8-7. Binyıllara ait olduğunu belirtmektedirler.

Mevcut kaynaklar göstermektedir ki, Azerbaycan'da yaşamış ilk insanların giyimleri doğal yollarla elde edilen malzemelerden (hayvan postu, doğal liflerden, yaprak vs.) yapılmış ve kullanım şekline göre bürünme, sarıma, örtme ve giyinme olarak kendini göstermiştir. Daha dokuma becerisinin bilinmediği Paleolitik ve Mezolitik çağlarda ilkel insanların başlıca giyim ürünü deri bürünecekler olmuştur. Onlar avladıkları hayvanların etini yemiş, postunu ise yağ kalıntılarında temizleyerek bürünme malzemesi olarak kullanmışlardır.

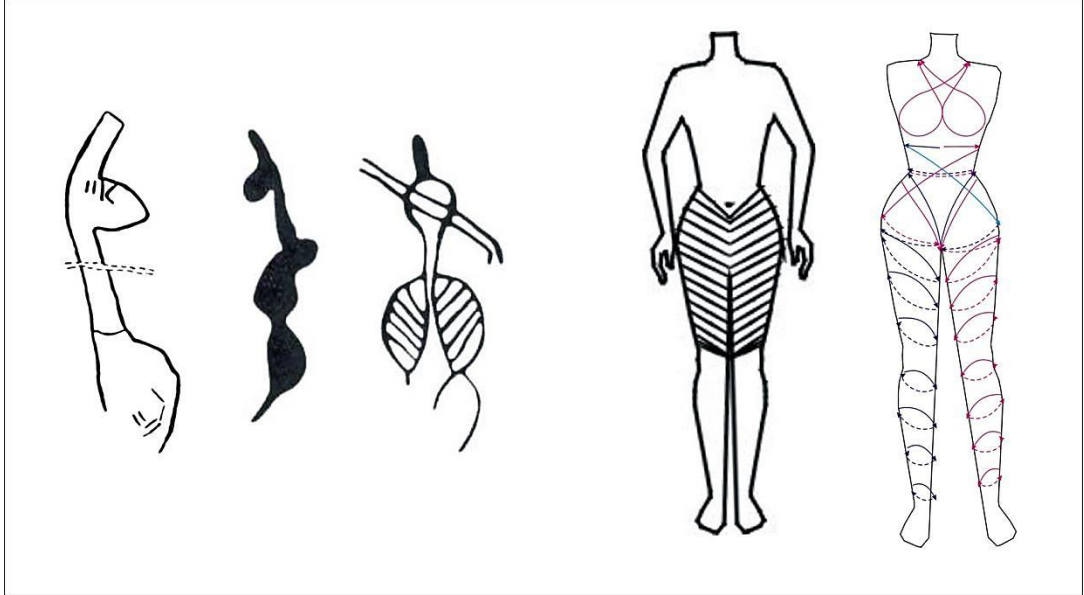
Resim 2.4: Gobustan kaya üstü resimleri.⁸⁶

Neolitik çağda (M.Ö. 7-6. Binyıllar) dokuma becerisinin ortaya çıkmasıyla insanların giyimlerinde dokuma örneklerinin ilk detaylarına rastlanmaktadır. İnsanlar basit aletler kullanarak yün ve diğer doğal liflerden iplik eğirmiş ve bununla da örme-dokuma alışkanlıkları edinmişlerdir.

İnsanlar doğal liflerden örme tekniğiyle ensiz, uzun şerit örebiliyorlardı. Görsel kaynaklara göre, bu ensiz örme şeridin giyim malzemesi olarak, spiral şeklinde, vücuda sarıldığı (spiral şeklinde göğüs ve ayaklara sarılıyordu) tahmin ediliyor. Bunu o dönemlerin ilk giyim formu olan sarılma giyim şekli olarak kabul edebiliriz.

⁸⁶ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

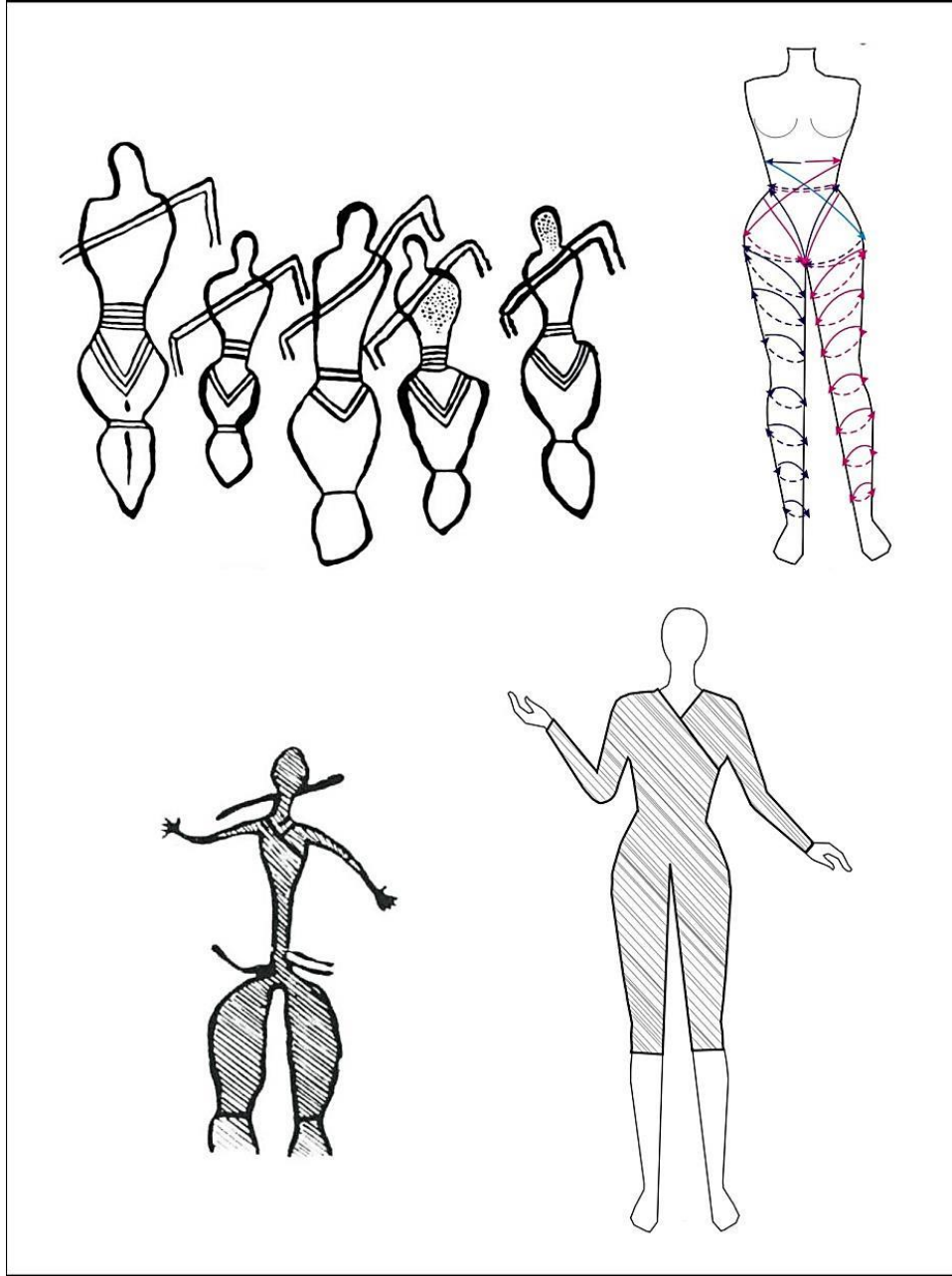
Antik dönemin ilk kadın resimlerine Gobustan kaya üstü resimlerini, dönemin kadın heykelciklerini örnek gösterebiliriz.

Resim 2.5: Gobustan kaya üstü kadın resimleri ve bu resimler esasında oluşturulmuş teknik çizimler; sarılma giyim tipi.⁸⁷

M.Ö. 4-3. Binyıllarda artık tığla örme tekniği biliniyordu ve insanlar ensiz örme şeritleri iğne ile birbirine dikerek giysi formları oluşturuyorlardı.

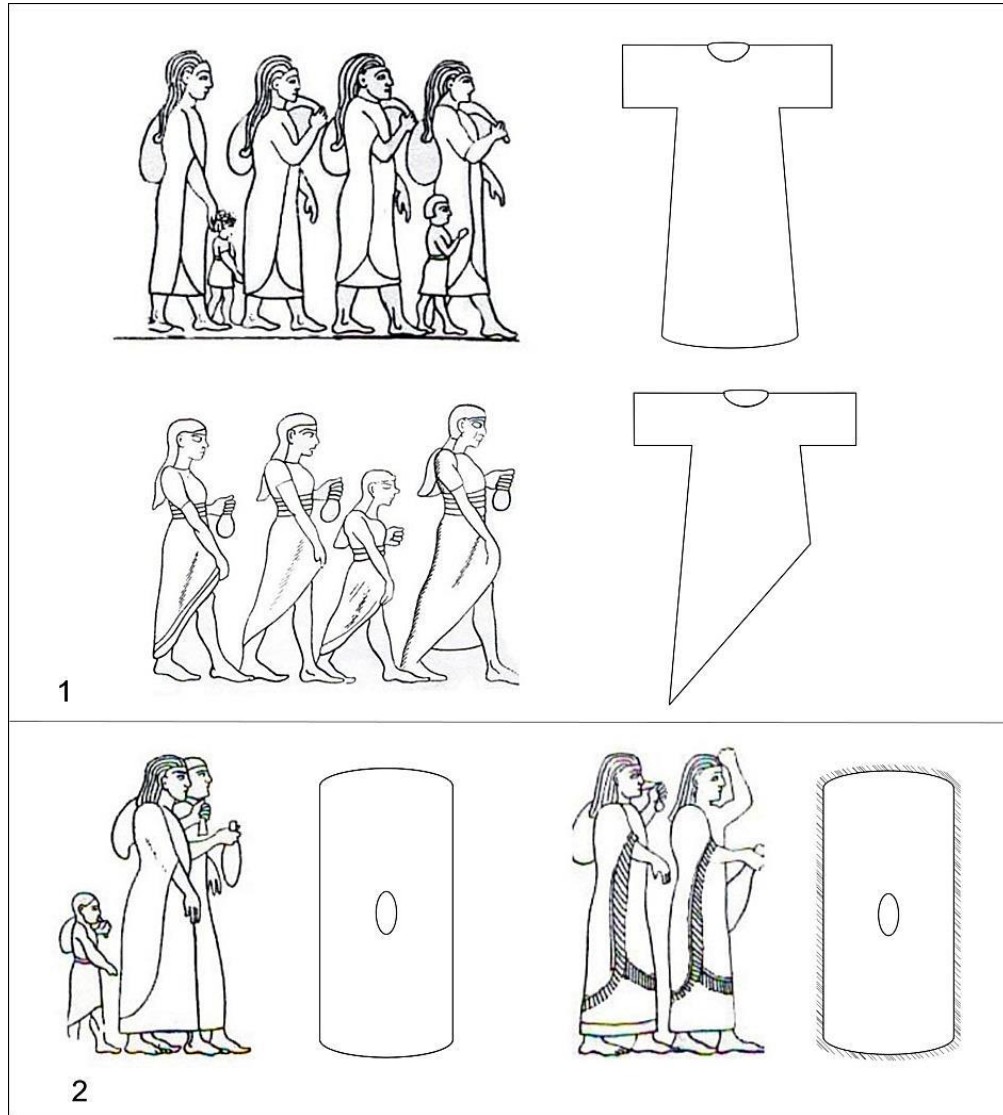
⁸⁷ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Resim 2.6: Gobustan kaya üstü kadın resimleri ve bu resimler esasında oluşturulmuş teknik çizimler; giyinme giyim tipi.⁸⁸

⁸⁸ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

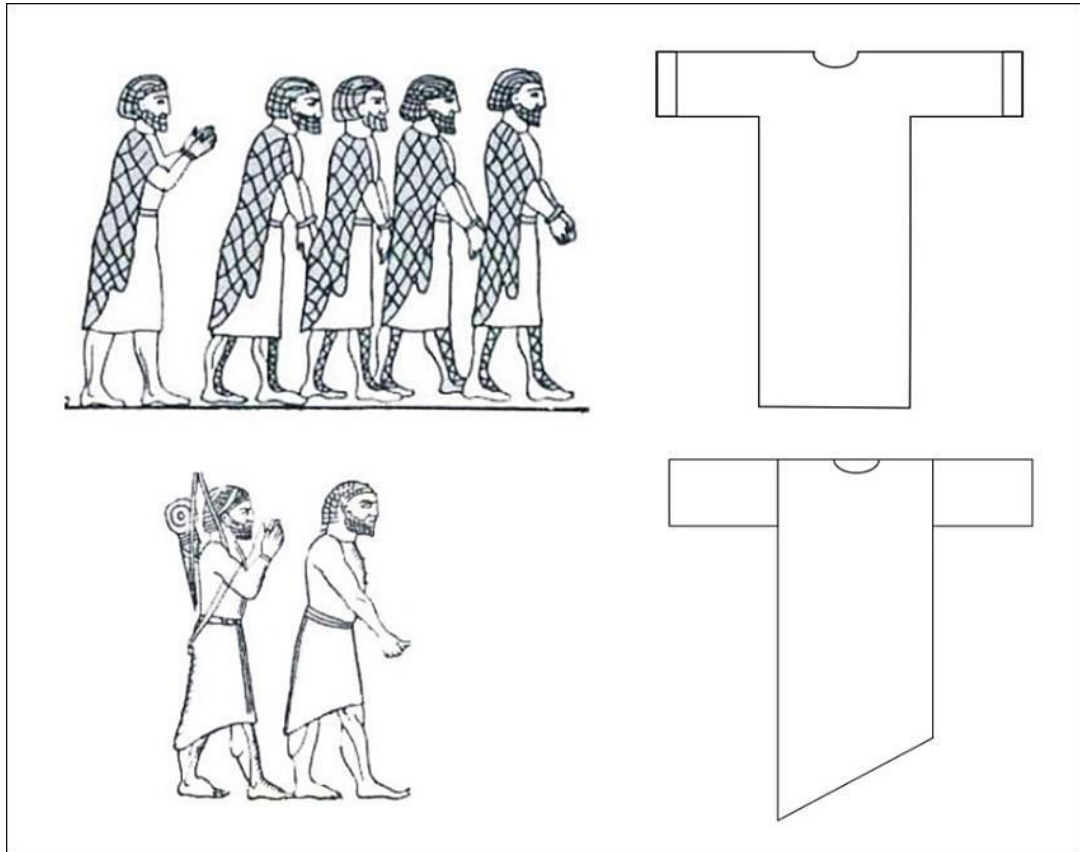
Görsel kaynaklar göstermektedir ki, M.Ö. 7. Yüzyıldan başlayarak kadınlar uzun gömlekler, elbiseler ve bu giysilerin üzerine giydikleri pelerinler kullanmışlardır.

Resim 2.7: Antik dönemin kadın giyimleri: 1-kadın gömlekleri (elbiseleri), 2-kadın örtüleri (pelerinleri).⁸⁹

⁸⁹ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

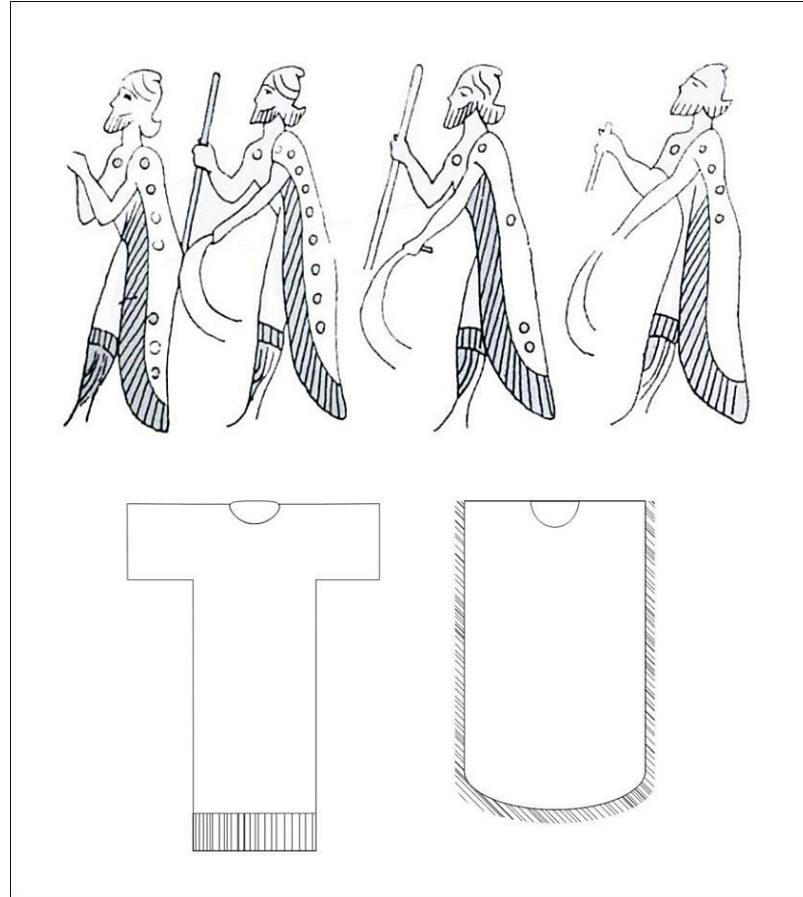
Dönemin erkekleri düz kesimli uzun gömlekler giyiyor, bellerine kuşak veya kemer bağlıyorlardı. Bu giyimden omuza deri parçası alınıyor veya deri parçası bir omuzda çengelle sabitleniyordu.

Resim 2.8: Antik dönemin erkek giyimleri: erkek üst gömleği ve onun üzerine giyilen deri bürünme.⁹⁰

⁹⁰ Bkz. (85), DÜNYAMALİYEVA.

M.Ö. 8. Yüzyılda deri bürüneceklerin yanı sıra erkekler kumaş örtüler (pelerinler) de kullanıyorlardı.

Resim 2.9: Antik dönemin erkek giyimleri: erkek üst gömleği ve onun üzerine giyilen kumaş örtü (pelerin).⁹¹

Bu dönemin başlıca dokuma malzemeleri keten, yün, sonraki dönemlerde ise pamuk ve ipek olmuştur.

M.Ö. 1. Yüzyılda Azerbaycan halkı yün ve ketenden dokunmuş gömlek ve şalvar giymiş, deri bürünecekler, keçe ve yün şapkalar kullanmış, ayaklarına ise sivri uçlu deri ayakkabılar giymişlerdir.

⁹¹ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

2.2. Orta Yüzyıllar Dönemi (3-15. Yüzyıllar) Giyim Kültürü

Uzmanlar orta yüzyıllar döneminin başlangıcını 3. Yüzyılın 1. yarısından (241-272'li yıllar) hesaplamaktadırlar.

Orta yüzyıllarda Azerbaycan'da giyim kültürü, belli bir gelişim aşamasına ulaşmış antik dönem giyimleri bazında gelişmiştir. Dönemin başlıca giyim malzemeleri deri, yün, keten ve pamuk olmuştur.

Orta yüzyılların giyim gelenekleri ile ilgili "Kitabi Dede Korkut" destanı ve N. Gencevi'nin eserleri geniş bilgi içermektedir.

Erkek giyimi: Dönemin erkek giyimi iç ve üst giyimlerden oluşuyordu. Erkekler iç giyim olarak keten ve pamuk kumaşlardan **gömlek** ve **dizlik** (şalvara benzer giyim) giyorlardı. (Resim 2.10) Gömlek, erkek giyim takımının vazgeçilmez bir parçası idi. Nişanlı kızların nişanlılarına gömlek dikip hediye etmesi gelenek halini almıştı.

Dönemin başlıca erkek üst giyimleri **kaftan**, **cüppe**, **çuha**, **kürk** ve **kepenek** idi.

Kaftan: Kaftan gömlekten sonra ortaya çıkan üst giyimi olmuştur. İlk zamanlarda kaftan baştan giyilen, boyun kısmı yuvarlak kesimli sade giyim çeşidi olmuştur. Kaynaklarda bu dönemde kaftanın hayvan derisinden dikildiği belirtilmektedir. Kaftanın boyu uzun olup ayakları örtmekteydi. Gündelik giyilen kaftan, genelde beyaz renkte oluyordu. Bu dönemde kırmızı kaftanlar beyaz kaftanlara göre çok pahalı idi.

Cüppe: Orta yüzyılların en yaygın erkek üst giyimi cüppe olmuştur. Cüppe göğüs kısmı dar, eteğe doğru bol kesimli dikiliyordu. O dönemde cüppe bazen

kürkten dikiliyor ve dış tarafı ipek kumaşla kaplanıyordu. Bazen de kalın kumaştan dikilerek kenar dikişleri kürkle süsleniyordu. (Resim 2.10)

Çuha: Bu dönemde cüppe gibi çuha da hem kadın, hem de erkekler tarafından kullanılan ortak giysi idi. Yazılı kaynaklarda çuhanın cüppenin diğer alternatifini olarak dikildiği belirtilmektedir. Aralarındaki fark biçimlerinden kaynaklanıyordu. Çuhadan farklı olarak cüppenin ön kısımları çapraz şeklinde, biri diğerinin üzerine getirilerek, koltuk altında şeritle kapatılıyordu. Çuhanın üzeri çeşitli süs malzemeleri ve işlemlerle süslendiğinden, o zamanlar kıymetli giyim çeşidi olarak değerlendiriliyordu. Bu yüzden de saygıdeğer kişilere, misafirlere çuha hediye etmek gelenek halini almıştı. (Resim 2.11)

Kürk (Palto): Dede Korkut destanında orta yüzyıllarda kış giyimi olarak kürk giyildiği belirtilmektedir. Destanda kürk, boyu topuğa kadar olan giyim olarak tarif edilmiştir. Cüppeden farklı olarak kürkün dış tarafı kumaşla kaplanmıyordu.

Kepenek (yapıncı): *Dede Korkut destanında adı sıkça geçen erkek üst giyimlerinden biri de kepenektir.*⁹² Kepenek keçe kumaştan, keçi kılından dokunmuş kumaştan, bazen ise pamuk kumaştan yapılıyordu.

Erkek giyiminin tamamlayıcı detayları arasında **kuşak** ve **kemer** önemli yer almaktaydı. Destanda o dönemde erkeklerin üst giyimden üzerinden bellerine kuşak veya kemer bağladığı sık-sık belirtilmektedir.

Kemer giyim detayı olmanın yanı sıra, Ateşperestlik'ten kalma özel anlamı da vardı. Bu dönemde üzerine serre (üst giyim çeşidi) giyip, beline kemer bağlayan gencin artık Ateşperestlik dinini kabul edip bu dine sadakatli olacağına inanılırdı.

⁹² H. ARASLI, Kitabi Dede Korkut, 98.

Şalvar: Erkekler bu dönemde bol kesimli şalvar giyiyor, şalvarın paçasını uzun deri çizmenin içine geçiriyorlardı.

Arap işgallerinden sonra (7. Yüzyıl) Azerbaycan halkının giyim kültüründe çok büyük değişiklikler olmuş, bu dönemden başlayarak Azerbaycanlılar arasında *aba*, *gaba*, *emmame* gibi Arap giyim tarzına özgü olan giyimler yaygınlaşmaya başlamıştır.

Aba: cübbeyi hatırlatan, ön kısmı açık, bol kesimli, uzun kollu ve etekleri yere kadar değen giyim çeşidi idi. Erkekler onun içine abaya nispeten kısa olan, kalın kumaştan dikilmiş **gaba** giyorlardı. Zengin kişilerin gabalarının omuz, kol ve etek kısımları altın-gümüş ipliklerle işleniyordu. (Bu tür işlemler gabayı giyen kişinin üst sınıftan olmasının göstergesi idi.)

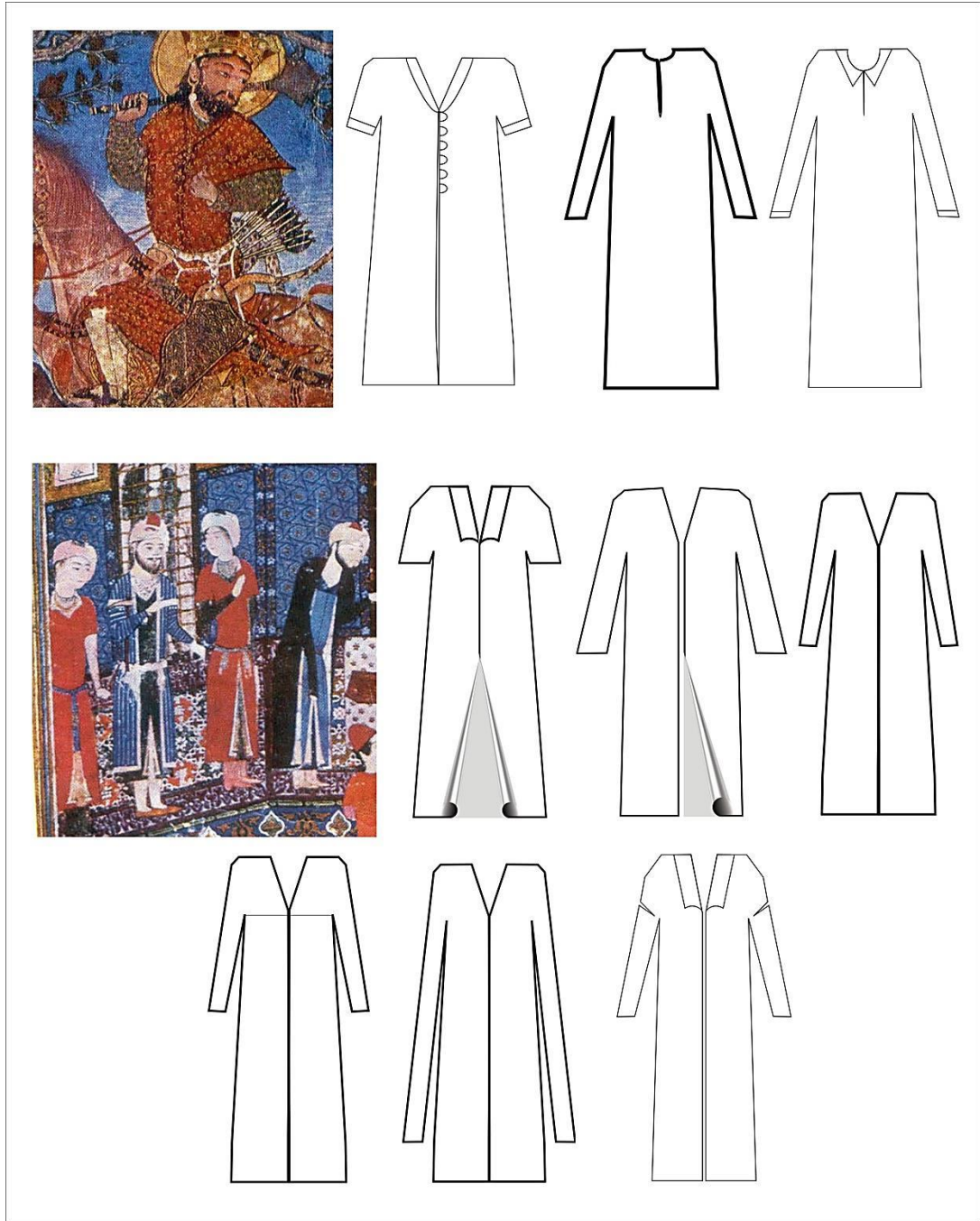
Bu dönemde erkekler baş giyim olarak *çalma*, *sarık (emmame)*, *börk*, *keçe şapkalar ve külah* kullanıyorlardı. (Resim 2.12)

Orta yüzyıllara ait minyatürler ve diğer resim eserleri esasında bu dönemlerin erkek giyimleri teknik açıdan aşağıdaki resimlerde verilmiştir.

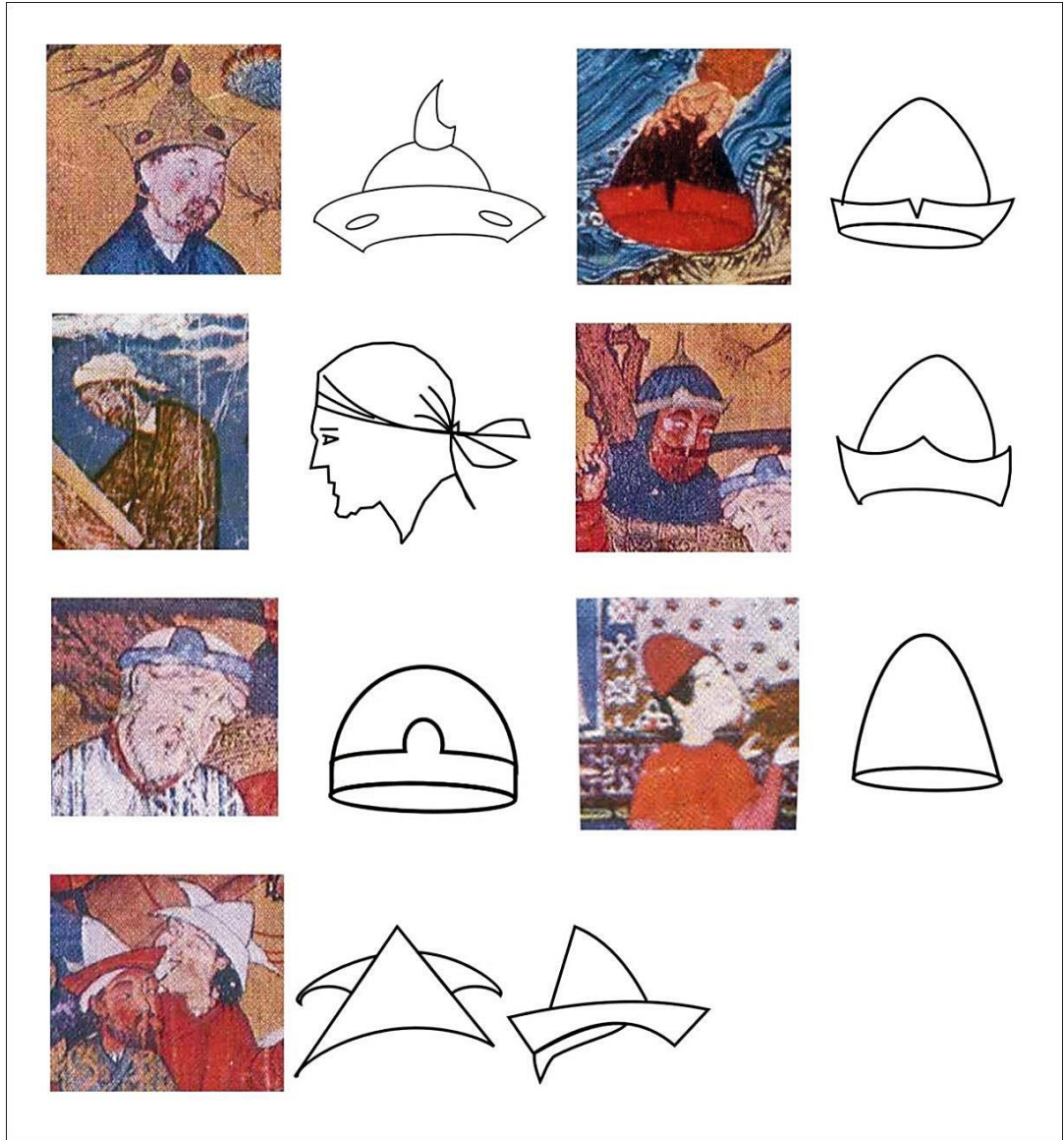
Resim 2.10: Orta yüzyılların erkek giyimleri; 1-erkek gömleği ve dizlik, 2-erkek cüppeleri.⁹³

⁹³ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA

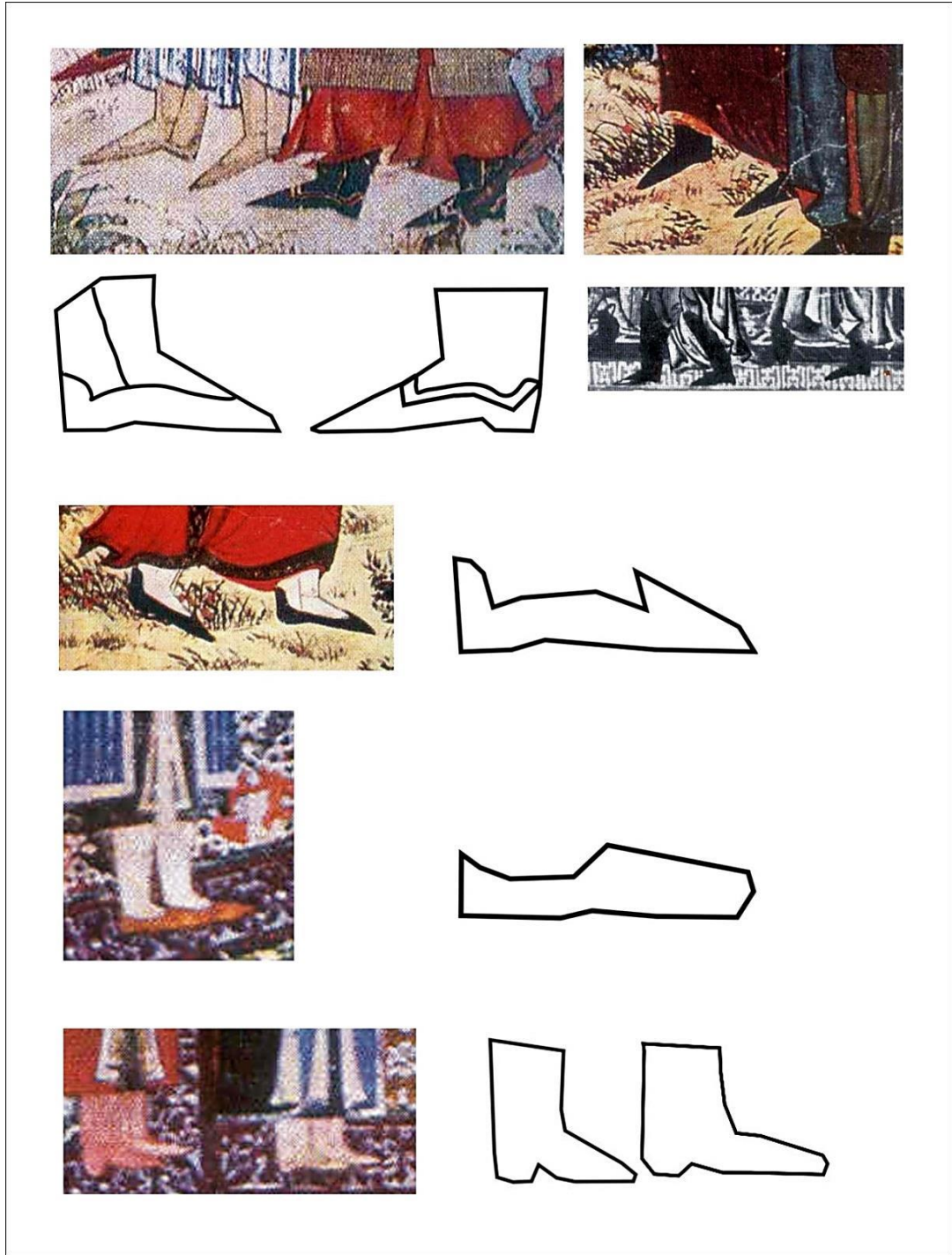
Resim 2.11: Orta yüzyıllarda erkek gömlek ve çuha modelleri.⁹⁴

⁹⁴ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Resim 2.12: Orta yüzyıllarda erkek baş giyim modelleri.⁹⁵

⁹⁵ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Resim 2.13: Orta yüzyıllarda erkek ayakkabı modelleri.⁹⁶

⁹⁶ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Kadın giyimi: Dönemin başlıca kadın giyimleri *gömlek (gofta)*, *kaftan*, *cübbe*, *çuha*, *şalvar*, *tuman (etek)* ve *çahçur* idi. (Resim 2.14)

Orta yüzyıllarda **kadın giyimleri** çok zengin ve ihtişamlı olmuştur. Bu giyimler genelde ipekten dikiliyordu. Kırmızı kadın giyiminde dönemin en çok kullanılan rengi idi.

Dönemin kadın giyiminde de birçok yenilikler izlenmektedir. Kadınlar uzun, bol kesimli elbiseler, onun içine ise *gömlek* ve uzun, bol kesimli *etek (tuman)* giyorlardı. Kadınlar sokağa çıktıklarında üzerlerine **çarşaf** alıyor ve yüzlerini **peçe** (rübend veya nigab) ile kapatıyorlardı.

Kadınlar, genelde, saçlarını örerler, baş giyimi olarak *örtü*, *külâh* veya *çalma* kullanırlardı.

Azerbaycan topraklarının Moğollar tarafından işgali (1239) sonucu Azerbaycan'ın Beylegan, Gence, Şamahı, Erdebil, Hoy ve bunun gibi sanat ve ticaret açısından gelişmiş şehirleri harabeye çevrilmiştir. Yerli sanat örneklerinin dağıtılıp virane edilmesi dönemin kumaş ve giyim üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu işgallerden sonra 13-14. Yüzyıllarda Azerbaycan'da şehir halkının giyim tarzında Moğol giyim kültürünün büyük etkisi izlenmektedir. Bu yenilikler, özellikle, Moğollar tarafından Uzak Doğudan getirilmiş Çin ve Uygur kültürünün özellikleri idi.

Azerbaycan giyim kültürü 16. Yüzyıla kadar bu şekilde, farklı yabancı kültürlerin etkisi altında gelişimini sürdürmüştür.

Resim 2.14: Orta yüzyılların kadın giyimleri; 1-kaftan, 2-kadın cüppeleri, 3-kadın gömleği ve çuha.⁹⁷

⁹⁷ Bkz. (85), DÜNYAMALİYEVA.

2.3. Safeviler Dönemi (16. Yüzyıl) Giyim Kültürü

Azerbaycan giyim kültürü tarihinde 16. Yüzyıl en çok dikkat çeken dönemlerden biridir. Azerbaycan tarihinde Safeviler dönemi olarak adlandırılan bu dönem kendinin siyasi, strateji, ekonomik ve ticari ilişkileri ile en zengin dönemlerden biri olarak bilinmektedir. Bu dönemin dış ticareti genel olarak ham ipek ve ipek iplik üzerine kurulmuştur. Azerbaycan'dan ihraç edilen bu malzemelerin karşılığında Avrupa'dan çeşitli renklerde kadife, mahut, kamzol, karazey (yün kumaş çeşitleri), atlas gibi kumaş çeşitleri alınıyordu.

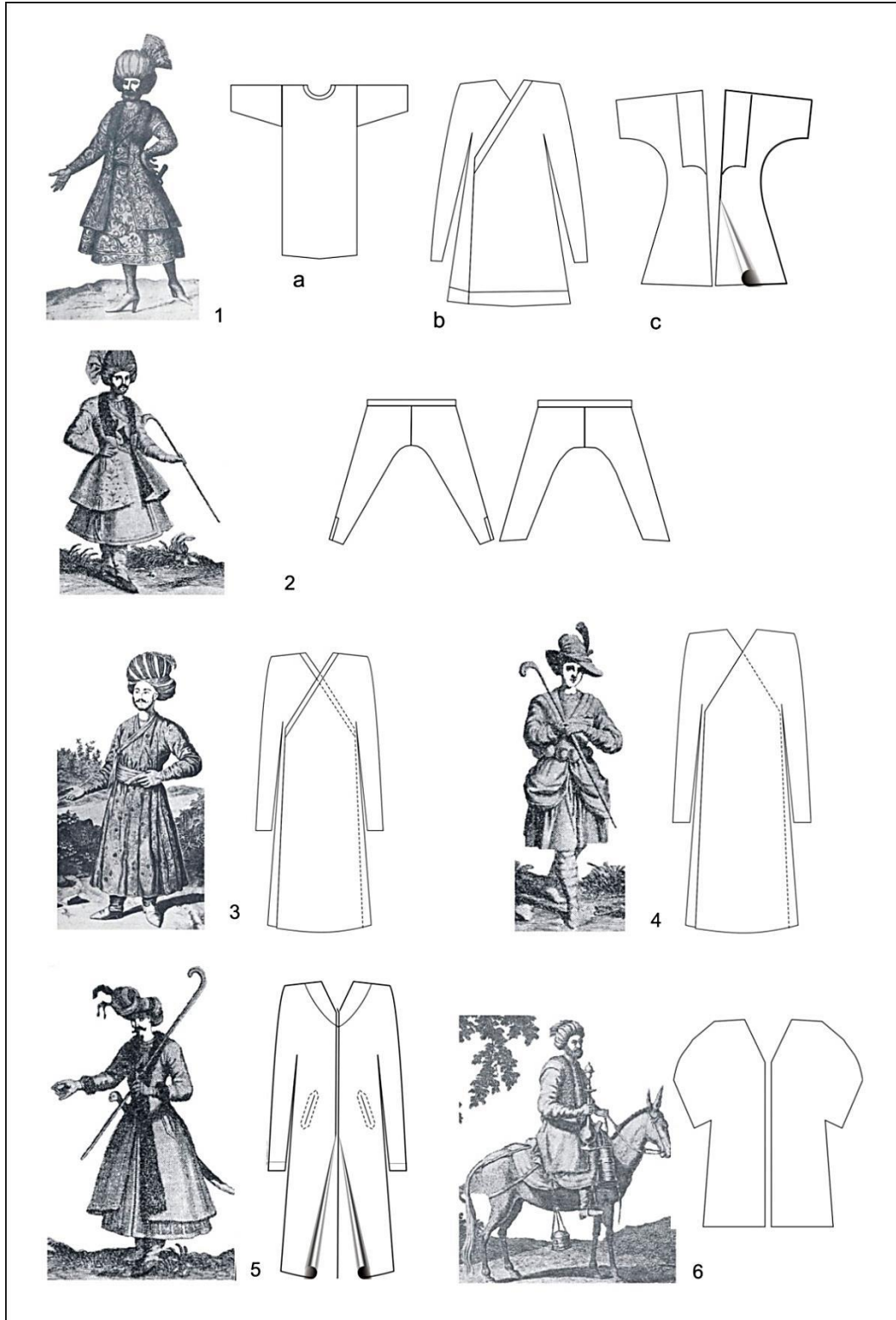
16. Yüzyılın giyim kültürünü ayrıntılı bir şekilde araştıran R.S. Efendiyev bu dönemi "*feodal Azerbaycan'ı kültürünün ve güzel sanatının en çok çiçeklendiği dönem*" olarak adlandırmıştır.⁹⁸

16. Yüzyılın giyim kültüründeki en önemli gelişme; bu dönemde Azerbaycan halkının Moğol istilası (13. Yüzyıl) zamanı Uzak Doğu'dan getirilmiş, yerli kültüre yabancı olan giyim tarzından tamamen uzaklaşarak, kendi **milli giyim okulunu** yaratması olmuştur.

16. Yüzyıl giyimleriyle ilgili bilgi içeren en kıymetli kaynaklar dönemin minyatürlerindedir. Minyatürler dönemin giyim kültürünün genel olarak önceki yüzyılların geleneksel giyim geleneklerinin devamı olarak geliştiğini göstermektedir.

Erkek Giyimleri: Safeviler döneminin başlıca erkek giyim formları ***gömlek, cüppe, çuha, kürk, aba*** olmuştur.

⁹⁸ Rasim EFENDIYEV, Azerbaycan Giyimi, 5.

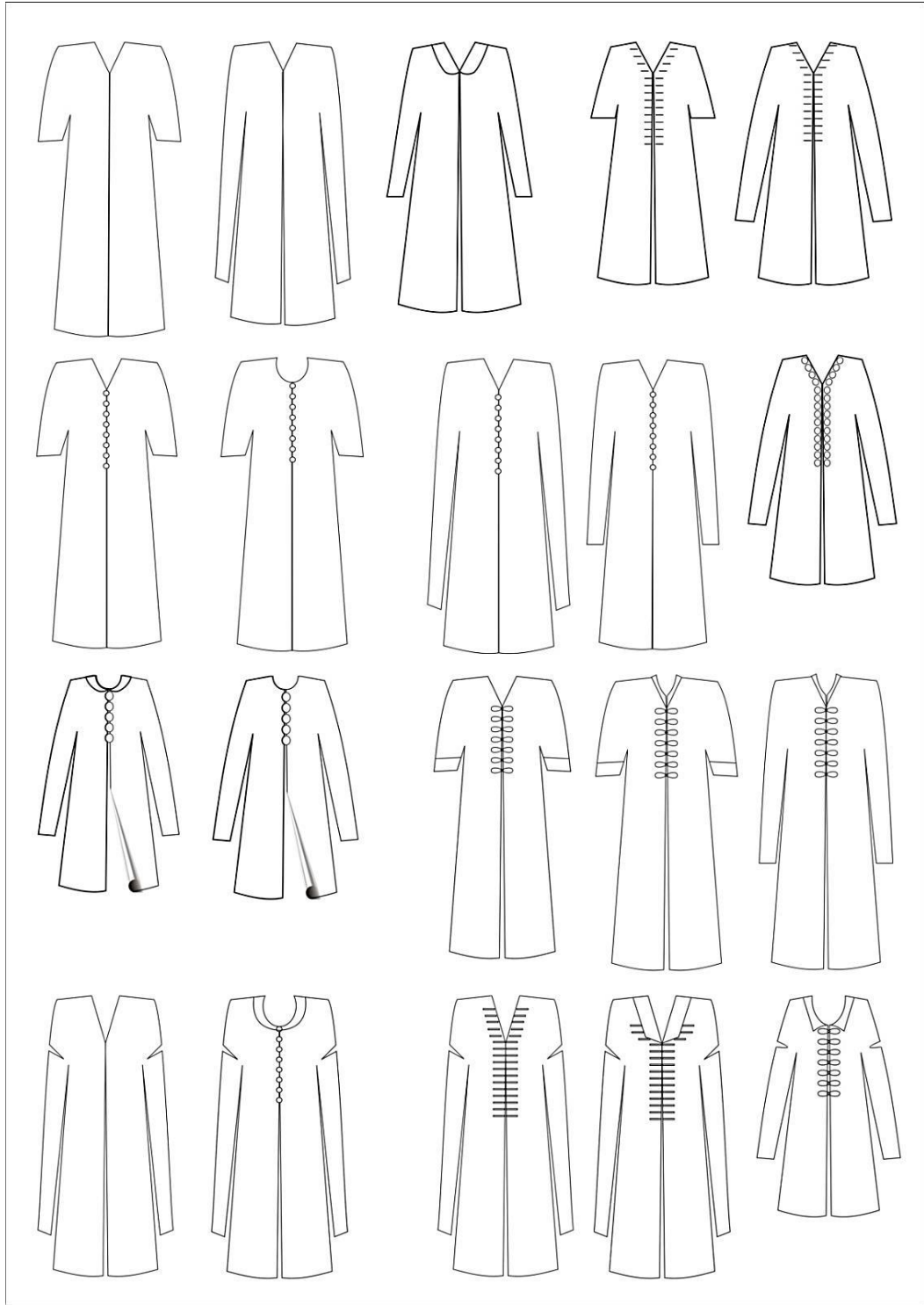
Resim 2.15: Safeviler dönemine ait erkek resimleri; 1- a) erkek gömleği b) cübbe c) çuha, 2- dizlik, 3,4-cübbe, 5-çuha, 6-kürk (palto).⁹⁹

⁹⁹ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Bu dönemde erkekler iç giyim olarak **gömlek** ve **dizlik** giyiyorlardı. Erkekler üst giyim olarak bol kesimli, kısa kollu **cüppeler** giyiyorlardı. Zengin erkeklerin cüppelerinin yaka, omuz ve etek kısımları işlemelerle süsleniyordu. Cüppeler çoğu zaman keten kumaştan dikiliyordu. Soğuk havalarda bu cüppelerin beline kuşak veya üzeri motiflerle süslenmiş gümüş kemer bağlanırdı. Cüppenin astarı, daha estetik görünüm için açık renkli kumaştan dikiliyordu. Bu amaçla, genelde açık sarı renkli ipek kumaş tercih ediliyordu. Cüppe hem kadın, hem de erkek giyimi olarak bütün dönemlerde giyilmiş, zaman zaman şeklinde ve dikildiği malzemede küçük değişiklikler yapılmakla gelişmiş ve bununla da Azerbaycan milli giyiminin özünü oluşturmuştur. (Resim 2.15)

Erkekler bu cüppelerin içine kısa kollu, omuz, göğüs ve kol kısımları milli motiflerle süslenmiş uzun **gömlek** giyiyorlardı. Gömleğin yan dikişlerinde 20 cm boyunda yırtmaçları vardı ki, bu da harekette kolaylık sağlamak amacıyla bırakılıyordu. Tebriz minyatürlerinde bu gömleklerin beline zarif deri kemer bağlandığı ve kemerin sol tarafına bıçak veya üzeri nakışlı hançer takıldığı gözlenmektedir. Minyatürlerde bu gömlekler genelde kırmızı, turuncu ve yeşil renklerde tasvir edilmiştir. Bu renkler Azerbaycan'da eski dönemlerden 19. Yüzyıla kadar halk arasında en beğenilen renkler olarak kullanılmıştır.

Erkekler cüppenin üzerine **çuha** giyiyorlardı. Çuhanın kolları düz, dar kesimli olup uzunluğu bileğe kadardı. Omuza alınan çuhanın uzun, kolların geçirilmediği, yalnızca dekoratif fonksiyon taşıyan kolları vardı ki, bu da giyilmezdi. Çuhanın önü kapatılmayıp açık bırakılırdı. (Resim 2.16)

Resim 2.16: 16. ve 17. Yüzyıllara ait erkek çuha modelleri. (Azerbaycan minyatürleri esasında oluşturulmuş teknik çizim)¹⁰⁰

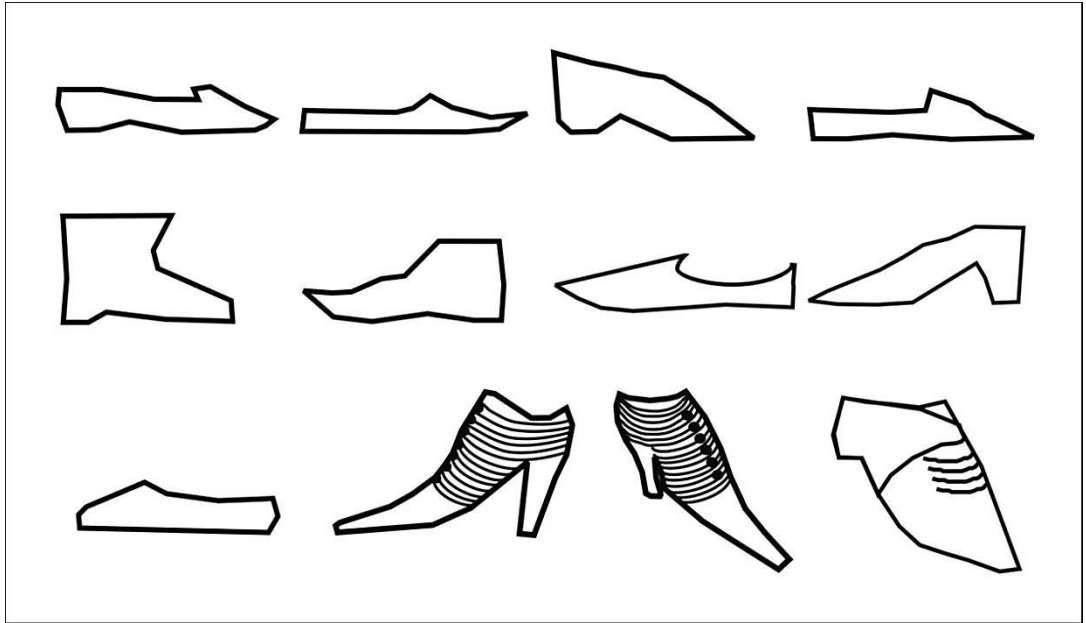
¹⁰⁰ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

16. Yüzyılda Azerbaycan'da erkekler arasında çok giyilen üst giyimlerden biri **aba** olmuştur. Eski abalardan farklı olarak dönemin abaları dar kesimli idi. (Resim 2.19)

Erkekler bel giyimi olarak yukarı kısmı bol, aşağıya doğru dar kesimli **şalvar** giyorlardı. Şalvarlar çoğu zaman gömleğin kumaşından, lakin farklı renkte dikiliyordu. Şalvarlar için çoğu zaman lacivert veya koyu sarı renkte kumaşlar tercih ediliyordu.

16. Yüzyıl Safeviler döneminde erkekler güzel **ayakkabılar** giyorlardı. Bu ayakkabıların farklı modelleri olmuştur: yumuşak deriden dikilmiş uzun çizmeler; yüksek topuklu sivri burun ayakkabılar; nispeten kaba görünümü olan, alçak topuklu ayakkabı çeşitleri. En çok giyilen erkek ayakkabıları topuksuz (bazen de kısa topuklu), sivri burun ve burun kısmı yukarıya doğru kıvrılmış, kırmızı, kahve, yeşil renklere yumuşak deriden yapılmış hafif ayakkabılar ve iskarpin idi. Erkekler bu ayakkabıları örme veya kadifeden dikilmiş çoraplarla giyorlardı. (Resim 2.17)

Bu dönemde halkın fakir sınıfları arasında en çok kullanılan ayakkabı çeşidi **çarık** olmuştur. Çarıklar inek veya deve derisinden yapılıyordu.

Resim 2.17: 16. ve 17. Yüzyıllara ait erkek ayakkabı modelleri. (Azerbaycan minyatürleri esasında oluşturulmuş teknik çizim)¹⁰¹

16. Yüzyılda erkek **baş giyimlerinin** çok farklı çeşitleri olmuştur. (Resim 2.18) Bu dönemde en çok giyilen erkek baş giyimi Kızılbaşlara ait olan **çalma (emmame)** idi. Onun özünü tepeden yüksek, sert dokunulu şapka oluşturuyordu. Bu şapkalar genelde kırmızı renkte oluyordu. Bu nedenle Safeviler tarihte “Kızılbaşlar” olarak bilinmektedir. Erkekler bu şapkayı başa giydikten sonra onun üzerinden özel bir kumaş parçası sarıyorlardı. Sarık olarak kullanılan bu kumaş parçasına çalma (emmame) deniliyordu. Yüksek rütbeli kişiler ve şahlar çalmanın üzerine kuş teleği takarlardı. Teleğin yanı sıra bu çalmaya takılan değerli taşlarla, bezeli broşlar, zincirler ve diğer aksesuarlar bu baş giyiminin daha güzel ve estetik görünmesini sağlıyordu. (Resim 2.19)

Safevilere ait olan Kızılbaş şapkası yaklaşık 70-80 sene giyilmiş, sonralar, yani 16. Yüzyılın sonlarında tamamen kullanımdan kalkmıştır. Azerbaycan’da bu baş giyiminin erken kullanımdan kalkmasına rağmen, 17. Yüzyılın başlarında Orta Asya, Afganistan, Türkiye ve özellikle Hindistan’da izlerine rastlanmaktadır.

¹⁰¹ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

16. Yüzyılda Azerbaycan'da Kızılbaş emmamerinin yanı sıra, erkekler arasında sade emmamer de çok giyiliyordu. Bunlar farklı çeşitte kumaşlardan yapılıyor, küçük arakçın veya külahın üzerinden başa sarınıyordu. Emmamenin kumaşının rengi, ölçüsü, hatta başa sarınma biçimi de özel yöntemle, yani o zamanın giyim tarzına uygun olmalı idi. Emmame başa sarınmanın yanı sıra, ihtiyaç halinde sofraya (masa örtüsü), kuşak, hatta zorunda kalındığında kefen olarak da kullanılabilirdi. Bu durumda şeriata uygun olarak, emmamenin ölçüsü onu giyen kişinin boyuna uygun olmalı idi.

16. Yüzyılda Azerbaycan'da çalmanın yanı sıra, orijinal, küçük şapkalar da kullanılıyordu; bu şapkalar beyaz keçeden üçgen şeklinde dikiliyordu. Şapkanın kenarları açılıp kapatılabiliyor ki, bu da güneşten veya tozdan koruma amacı taşıyordu.

16. Yüzyılda Azerbaycan'da halk arasında farklı şapka çeşitleri de kullanılıyordu. Bunlar arasında koyun derisinden yapılmış tepe seviyesinden nispeten yüksek olan şapkalar daha yaygın idi. Bu şapkaları genelde çobanlar ve göçebe halkı kullanıyorlardı.

Resim 2.18: 16. ve 17. Yüzyılların erkek baş giyim modelleri. (Azerbaycan minyatürleri esasında oluşturulmuş teknik çizim)¹⁰²

¹⁰² Bkz. (85), DÜNYAMALİYEVA.

Resim 2.19: Safeviler dönemine ait erkek resimleri: 1-Kızılbaz şapkası; 2-erkek baş giyimi-
emmame (sarık) ve erkek abası.¹⁰³

¹⁰³ Rasim EFENDİYEV, Azərbaycan'ın Maddi Kültür Örneleri, 19.
Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

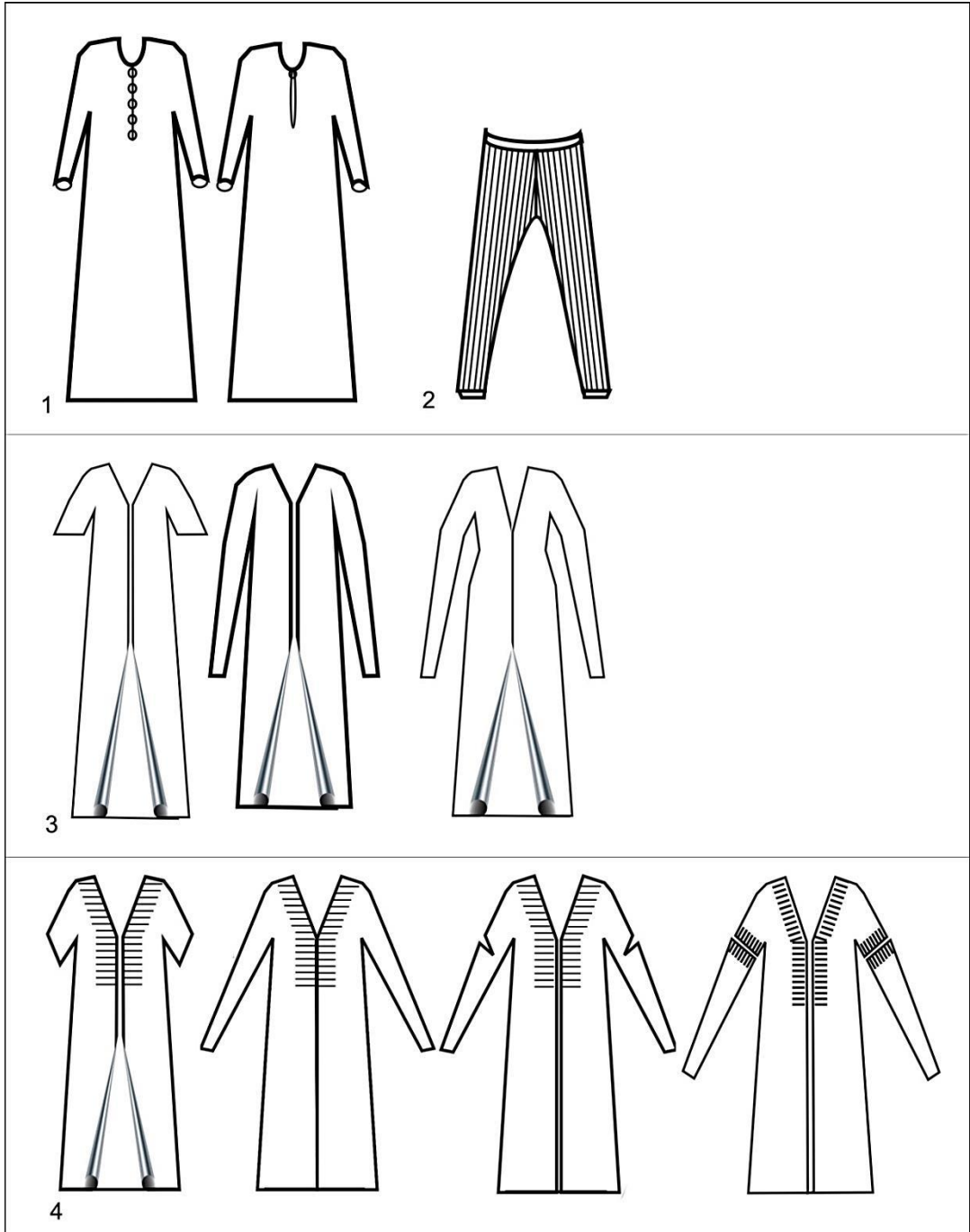
Kadın Giyimleri: 16. Yüzyılın kadın üst giyimleri biçimine ve şekline göre döneminin erkek giyimlerinden çok da farklı olmamıştır. Dönemin başlıca kadın giyimleri *gömlek*, *çepken*, *cüppe*, *çuha*, *şalvar*, *etek (tuman)* idi.

Resim 2.20: Safeviler dönemi kadın resimleri; 1-çuha, 2-cübbe, 3-a) çepken, b) etek (tuman), c) gömlek.¹⁰⁴

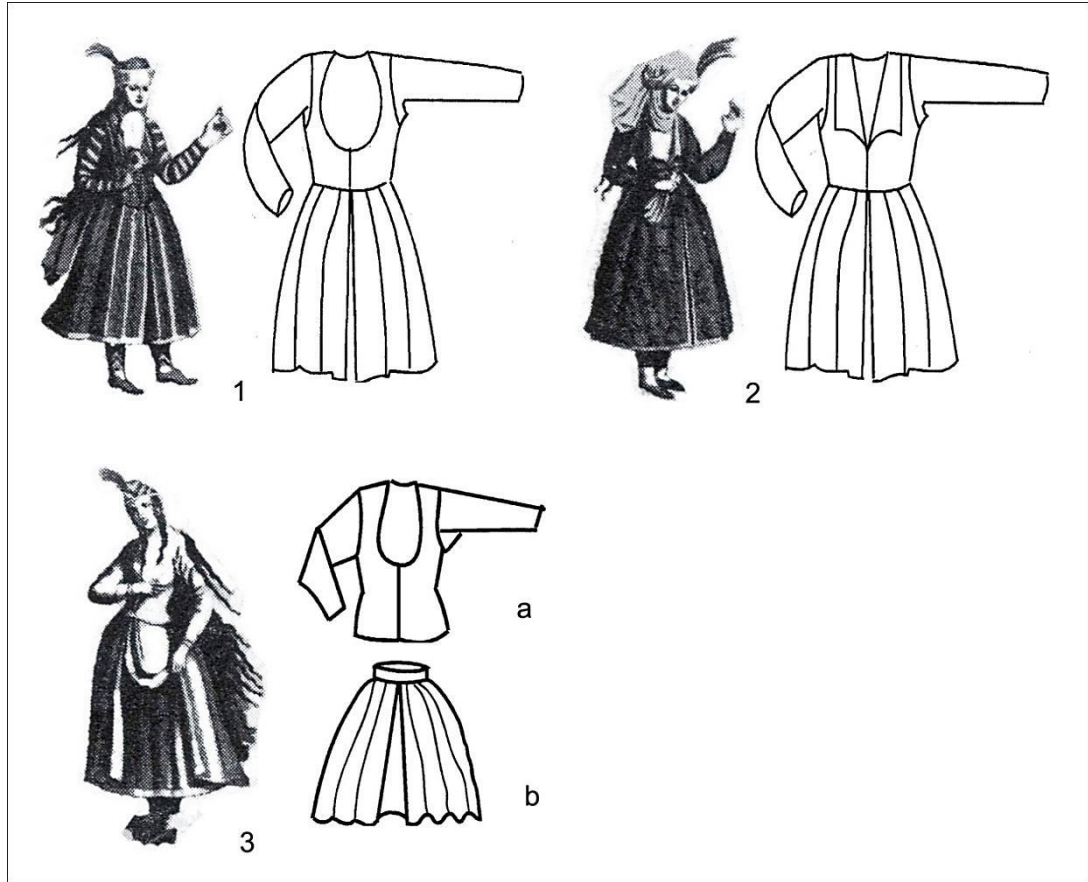
Kadınlar önceki dönemlerde olduğu gibi *gömlek* ve iç giyim olarak *dizlik* giyorlardı. (Resim 2.21)

¹⁰⁴ Bkz. (85), DÜNYAMALİYEVA.

Resim 2.21: Safeviler dönemi kadın giyimleri; 1-kadın gömlekleri, 2-dizlik, 3- kadın çuhaları, 4-kadın cüppeleri. (Azerbaycan minyatürleri esasında oluşturulmuş teknik çizim)¹⁰⁵

¹⁰⁵ Bkz. (85), DÜNYAMALİYEVA.

Resim 2.22: Safeviler dönemi kadın resimleri; 1,2-kadın çuhaları, 3-a) çepken, b) etek (tuman).¹⁰⁶

Çepken: Kadınlar gömleğin üzerine çepken giyiyorlardı. 16. Yüzyılda kadın çepkenleri kısa kollu, düz kesimli, yukarı kısmı bel çizgisine kadar dar, etek kısmı nispeten bol kesimli idi. Etek kısmının yan dikişlerinde küçük yırtmaçları vardı. Çepkenin kenar dikişleri biye ile süsleniyordu.

Dönemin kadın **cüppeleri** erkek cübbelerine nispeten daha sade görünüme sahip olmuştur. Kadınlar cübbenin içine boyu topuğa kadar olan uzun, düz kesimli elbise giyiyorlardı. Bu elbise önde, yaka kısmında birkaç düğme ile düğmeleniyordu. Elbiselerin yaka kısmı bazen farklı kumaştan dikiliyordu. (Resim 2.21)

¹⁰⁶ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Bu dönemde kadın **çuhalarının** birkaç çeşidi olmuştur. Zengin kişilerin çuhasının yaka, omuz ve sırt kısmı işlemlerle süsleniyordu. Bu dönemde kadın çuhalarında yenilik olarak çuhanın yaka kısmının başka renkte kumaştan dikildiği görülmektedir. Kadınlar çuhanın üzerinden bellerine değerli taşlarla süslenmiş zarif kemer bağlarlardı. (Resim 2.21)

Şalvar: 16. Yüzyılda çok giyilen kadın giyimlerinden biri şalvar idi. Kadın şalvarları da erkek şalvarları gibi ayak kısmı dar, yukarıya doğru bol kesimli idi. Şalvarlar saya veya desenli kumaştan dikiliyordu. *Erkek şalvarlarından farklı olarak kadın şalvarlarının paça kısmı 2-3 parmak kalınlığında farklı renkte kalın kumaştan dikiliyordu. Şalvarın boyu ya dize, ya da topuğa kadar oluyordu. Kadın şalvarlarının bel kısmı büzmeli olup onun içinden güzel örme bağ geçirilip belde büzülerek bağlanırdı. Bu bağın her iki uç kısmında herkesin zevkine göre farklı renklerde püsküller oluyordu.*¹⁰⁷

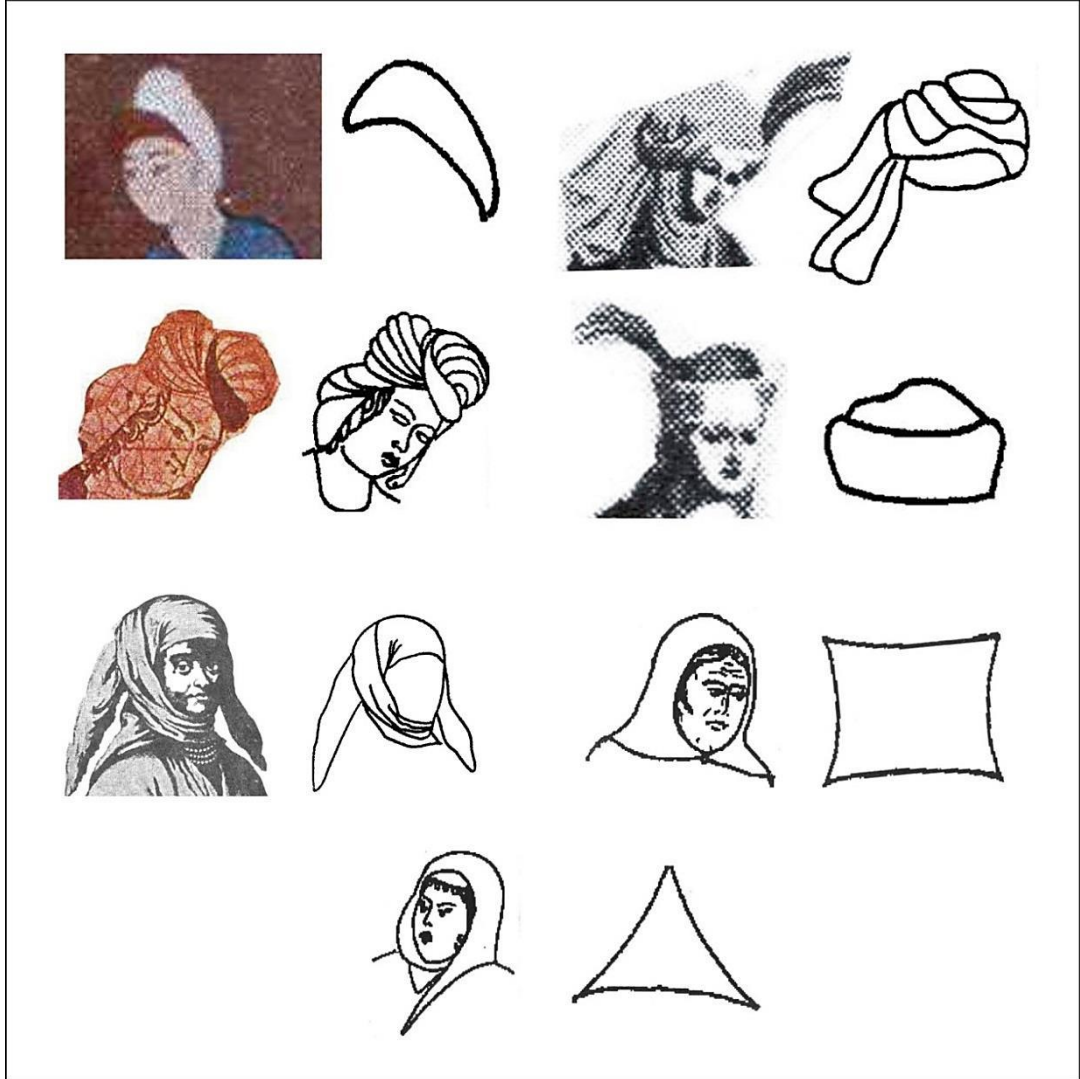
16. Yüzyılda üst giyimlerin boyunun nispeten kısaldığı görülmektedir. Bu yüzden de üst giyimin altından pantolonun paçası ve ayakkabılar gözükiyordu.

16. Yüzyıl giyimlerinin ilginç detaylarından biri de üst giyimlere (cübbe, çuha, gömlek) belde bağlanan **kuşaklar** idi. Kuşakları hem erkekler, hem de kadınlar bağlıyorlardı. Kuşaklar genelde ipek kumaştan veya altın-gümüş ipliklerle dokunmuş hara (gülebetin) kumaşlardan yapılıyordu. Daha çok beğenilen kuşaklar altın, sarı, yeşil, turuncu renklerde kuşaklar idi. Kuşakların uzunluğu genelde 4-5 m, eni ise 40-50 cm idi. Kadın kuşaklarının uç kısımlarında güzel, renkli püsküller vardı

16. Yüzyıl **kadın baş giyimlerinin** birçok çeşidi olmuştur. (Resim 2.23) Kaynaklar Azerbaycan'da yaklaşık 7 çeşit kadın baş giyiminin olduğunu göstermektedir. Güzel, renkli motifleri olan örtüleri, küçük, narin motifli arakçınları, çene altında bağlanan çiçek ve boncuklarla süslenmiş zarif yazmaları (bunlara leçek

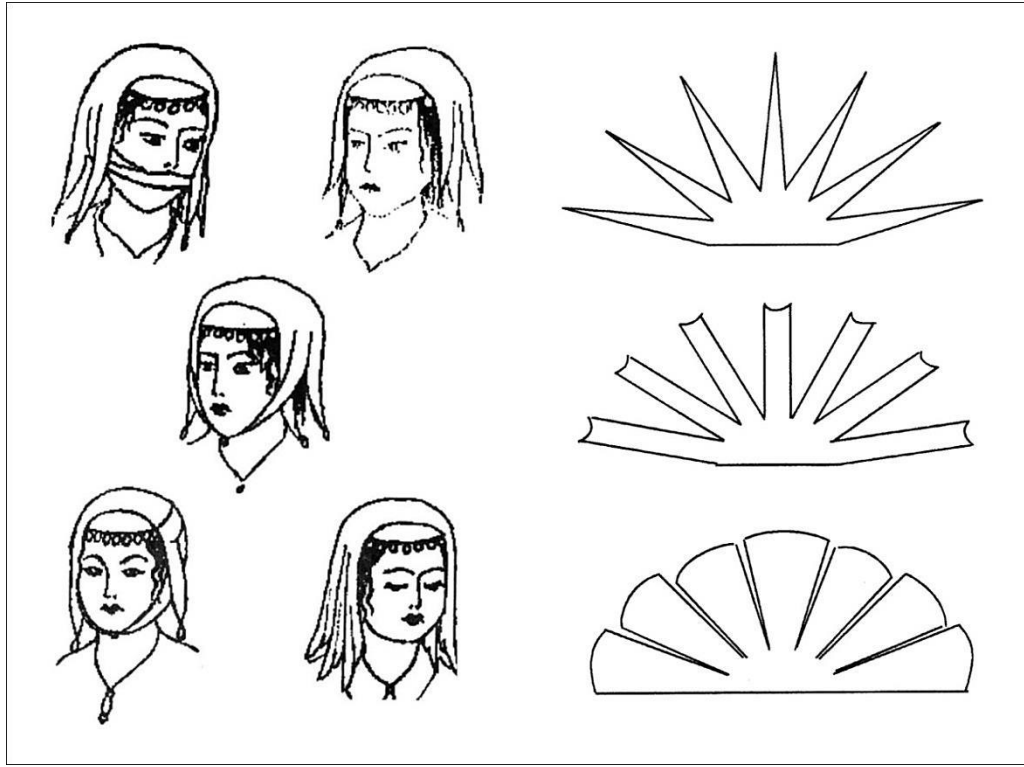
¹⁰⁷ Rasim EFENDİYEV, Azerbaycan'da Milli Giyim Tarihinden, "Edebiyat ve İncesanat" gazetesi.

deniliyordu) (Resim 2.24), taç, çalma, kenarları kürk veya kadifeyle süslenmiş şapkaları bu baş giyimlerine örnek gösterebiliriz.

Resim 2.23: 16. ve 17. Yüzyılların kadın baş giyim modelleri: şapka, çalma ve başörtü örnekleri.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Bkz. (85), DÜNYAMALİYEVA.

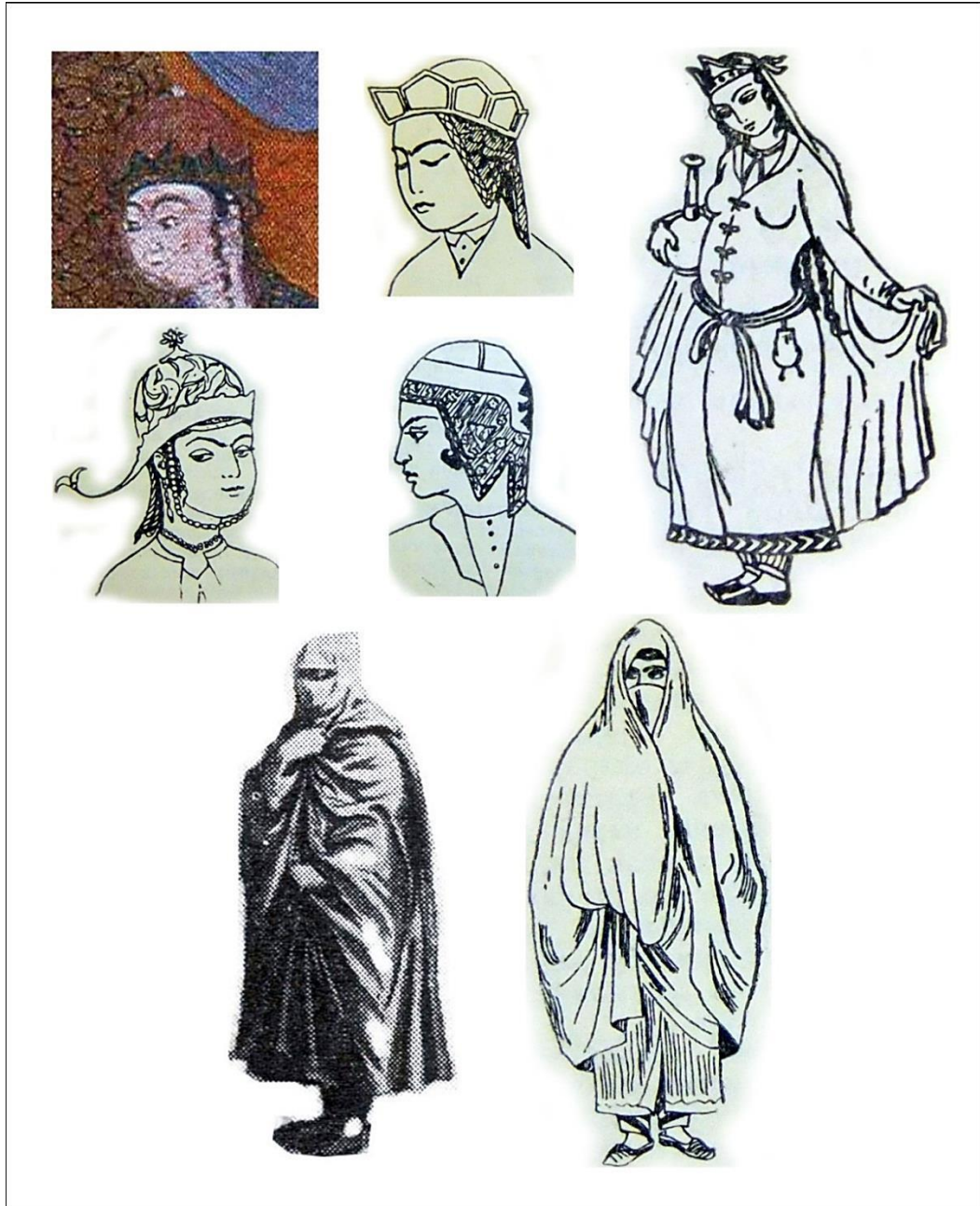
Resim 2.24: 16. ve 17. Yüzyıllara ait kadın baş giyim modelleri: yazma (leçek) çeşitleri.¹⁰⁹

16. Yüzyılda Azerbaycan'da en çok kullanılan kadın baş giyimlerinden biri **arakçın** idi. Kadın arakçınları güzel işlemlerle süsleniyordu. Zengin kadınlar arakçınlarını altın veya başka kıymetli metal tellerden ördürüyorlardı. (Resim 2.25)

Azerbaycan'da 16. Yüzyılda yaygın olmuş diğer kadın baş giyimi **çalma (sarık)** idi. Çalmanı genelde orta ve ileri yaşta kadınlar kullanıyorlardı. O dönemde çalmaların şekline, kullanma ortamına ve dikildiği malzemeye göre birçok çeşitleri olmuştur. (Resim 2.23)

Kadınlar baş giyimlerini evde, törenlerde ve misafirlğe gittiklerinde giyiyor, sokağa çıktıklarında ise üzerlerine beyaz **çarşaf** alıyor ve tanınmamak için yüzlerini **peçe (rüben veya nigab)** ile kapatıyorlardı. Yalnız küçük kızlara ve yaşlı kadınlara çarşafsız sokağa çıkma izni veriliyordu. (Resim 2.25)

¹⁰⁹ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Resim 2.25: 16. ve 17. Yüzyılların kadın baş giyim çeşitleri: arakçın ve çarşaf modelleri.¹¹⁰

Yukarıda adları geçen giyimler 16. Yüzyılda Azerbaycan'da kullanılan başlıca giyimler olmuştur. Belirtmeliyiz ki, burada tarif edilen giyimler genelde yüksek ve orta sınıflara mensup kişilerin giyimleridir; çünkü ister minyatürlerde, isterse de yazılı edebiyat belgelerinde en çok bu sınıftan olan kişilerden bahsedilmektedir. Fakir sınıfın giyimleri ile ilgili bize ne seyyahlar, ne de ressamlar

¹¹⁰ Bkz. (103), EFENDİYEY, 18-21; Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

bilgi vermemişlerdir. Büyük ihtimalle, onlar da aynı giyim formları kullanmışlardır. Giyimlerindeki başlıca fark onların süslemesinde ve dikildiği malzemenin kalitesinde idi.

Resim 2.26: 16. ve 17. Yüzyılların kadın ayakkabı modelleri.¹¹¹

¹¹¹ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

17. Yüzyılda Azerbaycan devletinin zayıflayarak İran'ın esareti altına girmesi, birçok alanlarda olduğu gibi tekstil alanının sonraki gelişimini de olumsuz yönde etkilemiştir. Buna rağmen Şamahı, Tebriz, Nahçıvan, Derbend, Bakü gibi şehirler uluslararası ticarete hala kendi konumlarını korumakta idi. Bu dönemde Azerbaycan'da üretilen kumaşların ve giysilerin kalitesi 16. Yüzyıla nispeten daha düşüktü. Dönemin kumaşlarının estetik görünümü de eskisi gibi göz alıcı değildi. Kumaş süslemelerindeki motifler, desenler eski zarıflığını ve romantizmini kaybetmişti. 17. Yüzyıldan itibaren, geleneksel kumaşlarda Batı Avrupa kumaşlarına özgü olan motifler, süslemeler kendini göstermektedir.

17. Yüzyılda kumaş sektöründeki bu olumsuzluklara rağmen, dönemin giyim formları tamamen 16. Yüzyıl giyimlerinin devamı olarak gelişmekteydi.

17. Yüzyılda insanlar artık düz kesimli giyimlerden uzaklaşarak bedene oturan, vücut hatlarını belli eden giyimler giyiniyorlardı.

2.4. Hanlıklar Dönemi (18. Yüzyıl) Giyim Kültürü

Safeviler devleti yıkıldıktan sonra bağımsızlığını kaybeden Azerbaycan 17. Yüzyıldan itibaren İran şahlarının saldırısına maruz kalmıştır.

18. Yüzyılın başlarında İran feodallarının Azerbaycan'da yürüttüğü sömürgecilik siyaseti, uyguladığı yüksek vergiler ülke ekonomisini zayıflatmış, halkın maddi yükünü ağırlaştırmıştır. Nihayet, Nadir Şah'ın ölümünden sonra, bu duruma duyarsız kalamayan halkın ayaklanması sonucu, 18. Yüzyılın yarısında Azerbaycan İran'dan ayrılarak birbirinden bağımsız hanlıklara parçalanmıştır. Güney Azerbaycan'da Urmiya, Tebriz ve Hoy, Karadağ, Marağa hanlıkları, Kuzey Azerbaycan'da ise Guba, Şeki, Bakü, Nahçıvan, İrevan, Karabağ hanlıkları oluşmuştur.

18. Yüzyıl Azerbaycan tarihinde Hanlıklar dönemi olarak bilinmektedir. Azerbaycan giyim kültürünün sonraki gelişimi bu döneme rastlamaktadır. Hanlıkların her birinin farklı siyasi ve ekonomik konumlarda bulunması kısmen de olsa giyimde farklılıkların ortaya çıkmasına ve giyimın bölgelere göre yerel özellikler kazanmasına sebep olmuştur.

18. Yüzyılda Azerbaycan giyim kültüründeki gelişimi öğrenmek için önemli kaynaklardan biri dönemin resim sanatıdır.

Her bir hanlığın kendi yöresel giyim tarzının olmasına rağmen, Azerbaycan giyim kültürü 18. Yüzyılda da eski giyim geleneklerini devam ettirmekte idi. Bu dönemde erkek ve kadın giyim formlarında önceki dönemlerin giyim geleneklerinin muhafaza edildiği görülmektedir. Ancak bunun yanı sıra, 18. Yüzyılın giyimlerinde bu dönemde ortaya çıkan bir sıra yenilikler de izlenmektedir.

Dönemin erkek giyimleri: *çuha, aba, kürk, arkatık ve şalvar* olmuştur. (Resim 2.27)

18. Yüzyılda Azerbaycan'da erkekler üst giyim olan kolu uzun, dar kesimli **çuha** giyiyorlardı. Çuha genelde kalın kumaştan dikiliyordu. Giyen kişinin yaş gurubuna göre çuhalar farklı renkte ve farklı boylarda dikiliyordu. Gençler daha kısa ve açık renkli, yaşlılar ise etek kısmı daha uzun, koyu renklerde çuhalar giyiyorlardı. Erkekler bu üst giyimın üzerinden bellerine kuşak veya kemer bağlıyor, göğüs kısmından çapraz kayış geçiriyorlardı. Kayışı, ava çıkarken tüfeği üzerlerinde taşımak için kullanıyorlardı.

Bu dönemde çuhanın yanı sıra, erkekler üsten bol kesimli ve uzun kollu **abalar** da giyiyorlardı. 18. Yüzyılda abayı genelde imamlar, hocalar ve saygın kişiler kullanıyorlardı.

Resim 2.27: Hanlıklar dönemi erkek resimleri: 1-Şekihanovlar evinin duvar resimlerinden fragman, erkek çuhası; 2- a) aba, b) çuha.¹¹²

Kışın Azerbaycan'ın soğuk bölgelerinde erkekler soğuktan korunmak için hoş estetik görünümüne sahip, “**kürk**” olarak adlandırılan üst giyim giyyorlardı. Bu

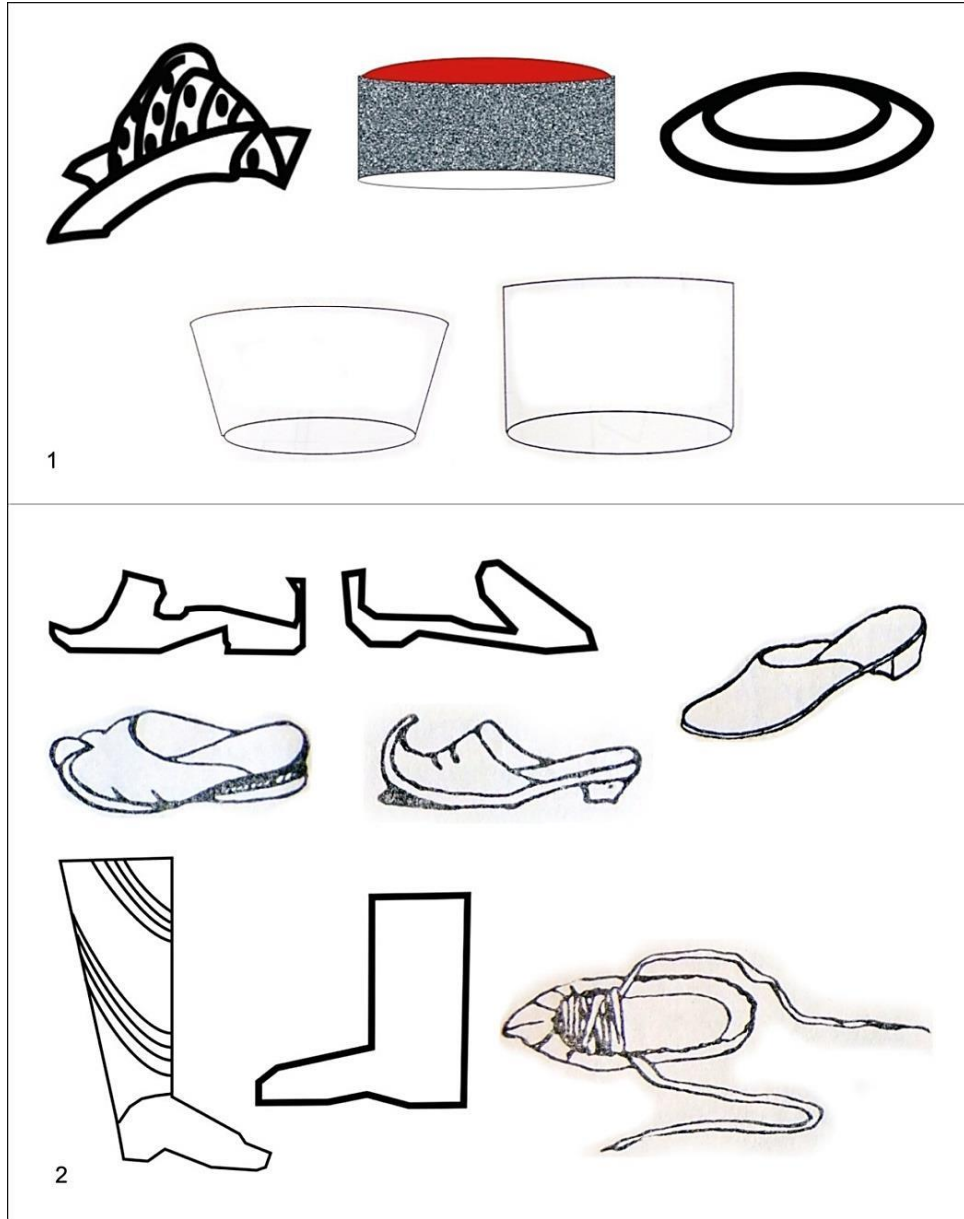
¹¹² Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA;
Bkz. (103), EFENDİYEV, 27.

kürkler genelde koyun postundan, yünlü tarafı içe olmakla dikiliyor, dış tarafı ise boyanarak üzeri ipek ipliklerle işleniyordu.

Bu dönemden itibaren geleneksel giyim formları arasında yeni giyim çeşidinin adına rastlamaktayız. Erkekler çuha, aba ve kürk gibi üst giyimlerin altına dar kesimli, uzun kollu ve bedene oturan, estetik görünümlü “**arkalık**” denilen giyim giyiyorlardı. Zengin sınıftan olan kişilerin arkalıkları gülebetin ipliklerle işleniyordu.

18. Yüzyılda **erkek ayakkabılarının** birçok çeşidi olmuştur. En çok giyilen erkek ayakkabısı deriden dikilmiş, topuksuz küçük **başmaklar** idi. Bu dönemde, özellikle, zenginlerin giydikleri yumuşak deriden dikilmiş siyah, sarı ve koyu kestane renginde uzun **çizmeler**, aynı zamanda köylüler tarafından çok eski zamanlardan 20. Yüzyılın başlarına kadar kullanılan **çarıklar** çok yaygın olmuştur. (Resim 2.28)

18. Yüzyılda erkek **baş giyimleri** arasında sıradan arakçınlar ve çalmaların yanı sıra farklı bir baş giyimi de kullanılıyordu. Kuzu derisinden dikilmiş, uzun, bombe şekilli bu şapkalar 19. Yüzyılın yarısına kadar Azerbaycan’da en çok takılan erkek baş giyimi olmuştur. Bazen daha estetik görünüm için üstten bu şapkaların etrafına beyaz veya çizgili, pahalı kumaştan çalma sarıyorlardı. Bu tip şapkalar genelde Şuşa’da dikiliyordu. Din adamları emmame giyiyorlardı. (Resim 2.28)

Resim 2.28: 1-erkek baş giyim modelleri; 2-erkek ayak giyim modelleri.¹¹³

¹¹³ Bkz. (85), DÜNYAMALİYEV, 28.
Bkz. (103), EFENDİYEV, 28.

Dönemin kadın giyimleri: Hanlıklar dönemi kadın giyimleri estetik açıdan erkek giyimlerinden daha zengindi. Bu dönemde mevsime ve buldukları ortama göre kadınların kullandıkları başlıca giyim formları: *gömlek, çepken, arkalık, çuha, kürdü ve etek (tuman)* olmuştur. (Resim 2.30)

Çepken (nimtene): Çepken pahalı kalın kumaşlardan, özellikle ipekten dikiliyor, üzeri kıymetli metal süslemeler, ipek ipliklerle işleniyordu. Kadınlar kırmızı ve yeşil kadifeden dikilmiş çepkenleri daha çok tercih ediyorlardı. Özel günlerde giyilen tören giyimi olan çepkenin kolları giyilmiyor, sadece dekoratif fonksiyon taşıyordu. Çepken dar kesimli olup bedene oturuyordu. Çepkenin yan dikişlerinde yer alan kısa yırtmaçları kadın fiziğinin daha güzel görünmesini sağlıyordu.

Resim 2.29: 18. Yüzyılın kadın üst giyimi çepken (env: no3571).¹¹⁴

Arkalık: 18. Yüzyılda kadınlar arasında çok giyilen üst giyimlerden biri arkalık idi. Nimtinenin (çepken) çeşitli yaka kesikli modifikasyonu olan “arkalık” ıstılahı son dönemlere ait giyim çeşidi olmuştur. Kadın arkalıkları erkek arkalıklarından üzerinin güzel işlemeleri ve daha kısa olmasıyla ayırt ediliyordu. Bu arkalıkların üst kısmı bele kadar dar kesimli olup kadın belinin daha ince

¹¹⁴ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

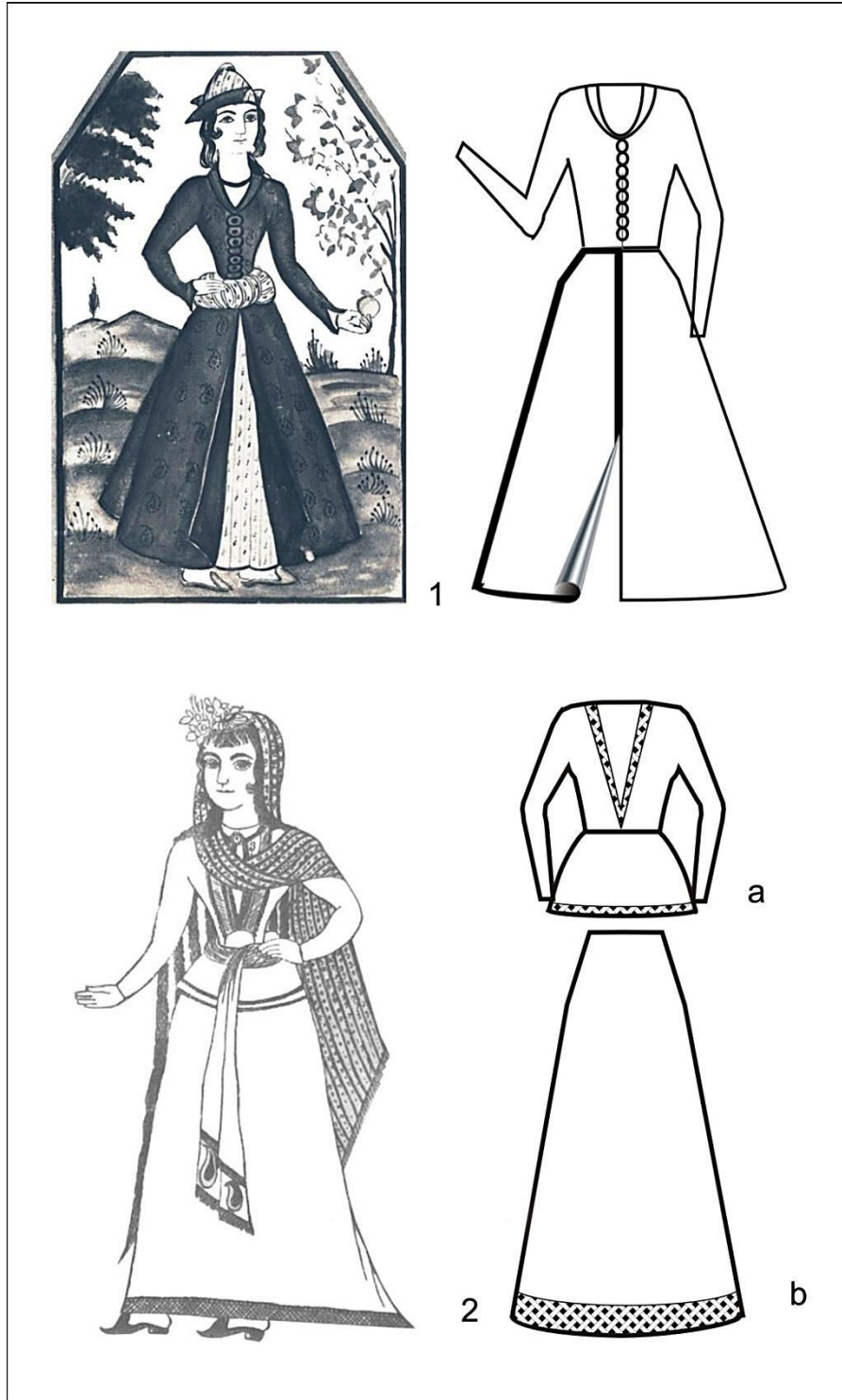
görünmesini sağlıyordu. Bel hattında arkalığın üst kısmı bol kesimli pilili etek kısmı ile birleşiyordu. Arkalığın kolları dar olup uzunluğu bileğe kadardı. Kadınlar arkalığın beline kuşak veya gümüş kemer bağlıyorlardı. Arkalığın içine, genelde açık renkli gömlek giyiliyordu.

Kaynaklarda bu dönemde hala çuha giyinildiği belirtilmektedir. Kadınlar bu çuhanın altına kaftan (uzun elbise) giyiyorlardı.

Kürdü (üst yelek): kadın üst giyimi olup genelde kadife, tafta ve tirme (yün kumaş çeşidi) gibi kalın kumaşlardan dikiliyordu. Kış mevsiminde soğuktan korunmak için kullanıldığından boyun, yaka ve etek kısımları kürkten yapılıyordu. Kürdü önde göğüs üzerinde çengelle kapatılıyordu. (Resim 2.31)

Gömlek (gofta): Kaftanın omuz ve bel giyimine ayrılması sonucu ortaya çıkmış omuz giyimidir. Kadınlar genelde üst giyimlerin içine uzun gömlek giyerlerdi. Gömlekler saya veya desenli kumaştan dikiliyordu. Gömleklerin yaka kısmı işlemlerle süsleniyor, boyunda altın düğmeler veya çengelli iğne ile kapatılıyordu. Zengin sınıftan olan kadınlar gömleklerini ipekten, fakir kısım ise bez kumaştan diktiriyorlardı.

Etek (tuman): Yazılı kaynaklara göre, eskiden Azerbaycan'da kadınlar mevsime bağlı olarak üst-üste çok sayıda (ona kadar) etek giyerlermiş. Bu giyim geleneğinin Azerbaycan'a İran'dan geçtiği ihtimal ediliyor. Kadınlar 18. Yüzyılda da bel giyimi olan alt ve üst etek olmakla, üst üste uzun ve bol kesimli birkaç etek giyiyorlardı. Bu eteklerin şekli ve dikiş tekniği aynı idi.

Resim 2.30: 18. Yüzyılın kadın giyimleri: 1-kadın çuhası, 2-a) arkalık, b) etek (tuman).¹¹⁵

¹¹⁵ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Resim 2.31: 1-18. Yüzyıl kadın giyimleri; 2-kadın üst giyimleri: a) çepken, b) kürdü.¹¹⁶

18. Yüzyılda kadınlar üstü kapalı, dik, sivri burunlu, arkası açık topuklu **ayakkabılar** giyorlardı. Zengin kadınların ayakkabılarının iç kısmı floral motiflerle süslenmiş gümüş astarla kaplanıyordu.

18. Yüzyılda kadınlar çeşitli **baş giyimleri** kullanmışlardır. Bu dönemde en çok giyilen kadın baş giyimlerinden biri **arakçın** idi. Dönemin arakçınları çeşitli işlemlerle süsleniyordu. Gülebetin ipliklerle işlenmiş arakçınlar özellikle çok yaygın

¹¹⁶ Bkz. (103), EFENDİYEV, 29-31.

idi. Kadınlar bu arakçınların ön alın kısmına “*silsile*” denilen altın ve gümüşten yapılmış takılar takarlardı.

Hanlıklar döneminde en çok kullanılan baş giyimlerinden biri emmameye benzer baş giyimi idi. Emmammeni giymek için kadınlar erkekler gibi başlarına arakçına benzeyen, fakat normal arakçınlardan daha yüksek olan kalın, sert kumaştan dikilmiş şapka giyer ve onun üzerine kumaş sararlardı.

Bu dönemde kadınlar çeşitli başörtüleri (kelağayı, yazmalar) kullanmışlardır. Kadınlar bu başörtülerinin altından başlarına saçlarını toplamak için beyaz renkli pamuklu kumaştan **cuna** veya **keten** olarak adlandırılan boneler giyiyorlardı. Kadınlar baş giyimlerinin üzerine “serendaz”, ”zerbab”, “kesebe” gibi adlarla bilinen, pahalı örtüler örterlerdi. Kadın başörtüleri çoğu zaman pahalı gülebetin kumaşlardan yapılıyordu. Kadınlar soğuk havalarda bu baş giyimlerinin üzerine şal örterlerdi.

3. AZERBAJCAN GELENEKSEL KUMAŞ VE GİYİM KÜLTÜRÜNÜN 19. VE 20. YÜZYIL GİYİMİNE YANSIMASI

3.1. 19. Ve 20. Yüzyıllarda Azerbaycan'da Tekstilin Durumu

19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın başları Azerbaycan halkının etnoloji tarihinde derin iz bırakan önemli dönemlerden biri olarak bilinmektedir. Rusya ile İran arasında senelerce süren savaş 1928 senesinde Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesi ile sonuçlanmış, Azerbaycan'ın kuzey toprakları Çarlık Rusya'sı tarafından işgal olunmuş, güney toprakları ise İran'ın esareti altına geçmiştir. Ülke gündemindeki bu gelişmeler maddi kültürün diğer alanlarında olduğu gibi tekstil alanında da etkisiz kalmamıştır.

19. ve 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da gelişen siyasi ve sosyal olayların ülke ekonomisine büyük darbe indirmesine rağmen, zanaatın birçok alanları, aynı zamanda kumaş üretimi gelişimini sürdürmekte idi. Sovyet rejimi kurulduktan sonra Azerbaycan'da kumaş imalathaneleri ve fabrikalar inşa edilmiştir. Bu dönemde ülkede halkın ihtiyacını karşılayacak oranda ipek ve pamuk kumaş üretimi yapılıyordu.

Azerbaycan tarihinde "Yeni dönem" olarak adlandırılan 19. ve 20. Yüzyıllarda kumaşçılık alanında, eski gelenekler kısmen de olsa devam ettirilmekte idi. Lakin bu dönemde üretilen kumaşlar estetik açıdan daha basit ve sade desen kompozisyonuna sahip olmuştur.

19. Yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan'da giyim üretiminde hem yerli, hem de dışarıdan getirilmiş kumaş ve deri malzemeleri kullanılıyordu. Bu dönemde halkın başlıca giyim malzemeleri yerli ustalar tarafından basit dokuma tezgahlarında el emeğiyle üretilen yün, ipek ve pamuklu kumaşlar ile deri ürünleri olmuştur.

19. Yüzyılda Azerbaycan'da pamuk sektöründe üretim devam ettirilmekte idi. Ülkede pamuk kumaşa büyük ihtiyaç olduğunu dikkate alan Azerbaycan sanayicisi H. Z. Tağıyev 1901 senesinde Bakü'de bir pamuk kumaş fabrikası açmıştır. Halk içerisinde bu fabrikanın ürettiği kumaşlar "Tağıyev ağı" adıyla tanınmıştır.

19. Yüzyılda halkın yaşamında ipekçilik önemli meslek alanlarından biri olmakla eski konumunu korumakta idi. Azerbaycan'da bütün tarihi dönemlerde yapılmış yerli ipek kumaş üretimi bu dönemde en yüksek gelişim aşamasına ulaşmıştır. Bu dönemde Kafkaslarda üretilen ipeğin önemli kısmı, buranın başlıca ipekçilik bölgesi olan Azerbaycan'ın payına düşüyordu. Şeki şehri sadece Azerbaycan'da değil, bütün Kafkaslarda ipekçiliğin başlıca merkezi olarak tanınmaktaydı.

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkede gelişen bir sıra sosyal-ekonomik olaylar zanaatın bütün alanlarında olduğu gibi dokuma alanında da kısmen durgunluğa sebep olmuştur. Bu dönemden başlayarak Rusya, İran ve Avrupa ülkelerinden ihraç edilen fabrika-sanayi üretimi olan yabancı kumaşlar, ev tekstil ürünleri Azerbaycan'da ticaret yoluyla yaygınlaştıkça yerli üretim gitgide gerileyerek faaliyetini durdurmuştur.

Azerbaycan'da 19. ve 20. Yüzyıllarda, halk sanatının önemli alanlarından biri olan **işleme** sanatı geleneksel olarak devam ettirilmekte idi. Bu dönemde işlemler giyimler ve ev tekstili ürünlerinin süslenmesi ile atçılık malzemelerinde uygulanıyordu. 20. Yüzyılın başlarına kadar genç kızların çeyizlerinde onların kendileri tarafından yapılan işlemler önemli yer almaktaydı.

Azerbaycan'da işleme sanatı 19. Yüzyılın sonuna kadar gelişimini sürdürmüştür. 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da kapitalizm üretim usulü yaygınlaşmağa başlıyor. İnsanlar arasında sınıflaşma, aristokrat hayat tarzı güçleniyor. Bunun sonucunda halkın hayat tarzı, zevkleri değişiyor ve buna bağlı olarak bazı halk yaratıcılığı örneklerine olan ilgi de azalıyor. Bu nedenle de birçok

ustalar, aynı zamanda da işleme ustaları kendi dede-baba mesleklerini bırakıp kazanç amacıyla büyük şehirlere göç ediyorlardı.

3.2. 19. Ve 20. Yüzyıl (Yeni Dönem) Azerbaycan Giyimleri

Azerbaycan'ın 19. Yüzyıl sosyal-ekonomik hayatı önceki tarihi dönemlerden keskin şekilde ayrılıyor.

19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan giyimlerinde tipolojik açıdan 18. Yüzyıl giyim geleneklerinin muhafıza edildiği görülmektedir. Bu dönemde Azerbaycan giyim kültürü halkın sosyal-manevi hayatıyla doğrudan bağlı olup eski giyim geleneklerinin büyük kısmını kendinde taşımakta idi. 19. Yüzyılın giyim formları biçim şekline ve dikiş teknolojisine göre önceki dönemlerin giyim forumlarının devamı olsa da, yeni dönemin talebine uygun olarak değişime maruz kalmıştır.

Bu dönemde Azerbaycan'da giyim kültürünün gelişmesinde ülkede yeni yaranmakta olan milli burjuvanın önemli rolü olmuştur. Feodal giyim ve süs geleneklerini devam ettiren Azerbaycan milli burjuvası kendi mevcut giyim tarzını Avrupa giyim tarzıyla hemen değiştirmemiştir. Bu sebeple de geleneksel giyimle Avrupa giyimi arasındaki üstü kapalı rekabet 20. Yüzyılın başlarına kadar keskin şekilde devam etmiştir. Lakin burjuva saraylarındaki yaşam tarzı yavaş yavaş mağrur geleneksel giyim Avrupalı giyim tarzıyla yer değiştirmesini gerektiriyordu.

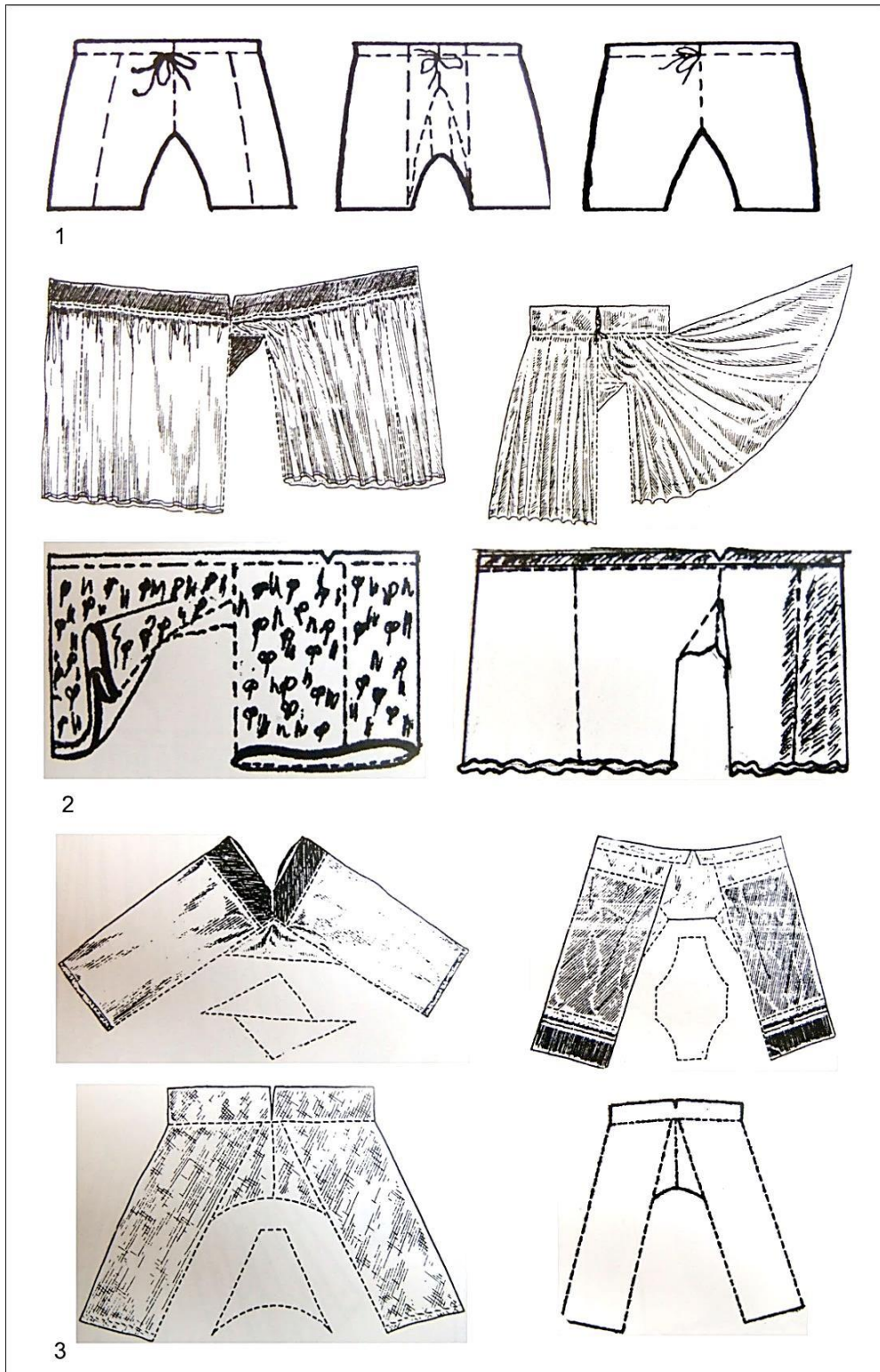
3.2.1. Yeni Dönemin Kadın Giyimleri

19. Yüzyılın geleneksel kadın giyimleri çok renkliliği, çok çeşitliliği ve formlarının zenginliği ile dikkat çekmektedir. Bu dönemin kadın giyimleri tipolojik açıdan Azerbaycan giyimi olarak genel anlam taşısada da, her bölgenin kendine özgü yöresel giyim tarzı olmuştur. Buna rağmen farklı bölgelere ait giyimler ortak özellikleriyle kendini göstermekteydi. Bu dönemde yeni giyim çeşitlerinin adlarıyla karşılaşmaktayız.

Dönemin başlıca kadın giyim formları: ***gömlek, arkalık, çepken, lebbade, külece, kürdü, eşmek, baharı, etek (tuman)***.

19. Yüzyılın kadın giyim takımı iç giyim, üst giyim, baş ve ayak giyimlerinden oluşmaktaydı. Kadın iç giyimi ***gömlek, etek (tuman)*** ve ***dizlikten*** oluşuyordu. İrevan ve Nahçıvan bölgesinde dizliğe “ışdan” deniliyordu. *Bu sözün kökenini araştıran B. R. Memmedov onun “iç don” sözüyle aynı olup Türk kökenli olduğunu ispatlamaktadır.*¹¹⁷ (Resim 3.1)

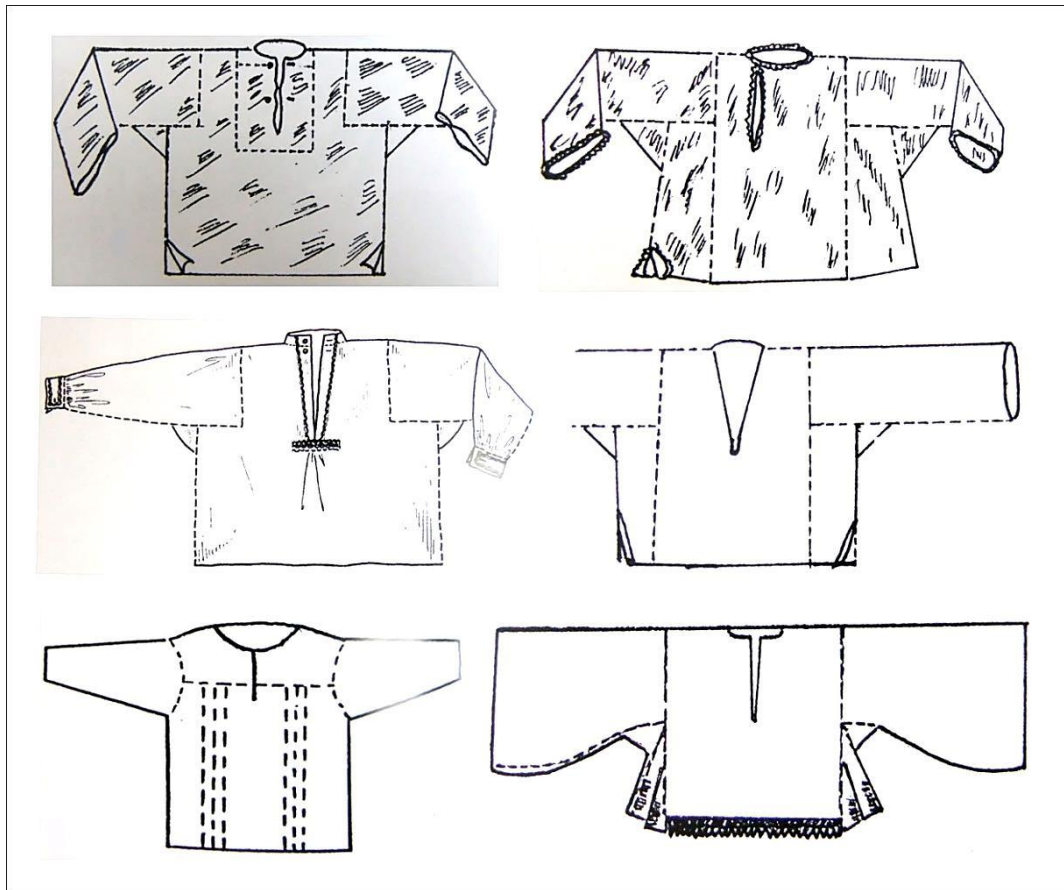
¹¹⁷ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA, 161.

Resim 3.1: Kadın iç giyimleri: 1-dizlikler; 2-bolpaça dizlikler; 3-darpaça dizlikler.¹¹⁸

¹¹⁸ Bkz. (103), EFENDİYEV, 405.

Kadın iç **gömleği** pamuk ve ipek kumaşlardan dikiliyordu. İç gömlek bazen üst gömlek yerine kullanıldığı için, renkli kumaşlardan da (şile, gedek, ganovuz) dikiliyordu. İç gömlek üst gömleğe nispeten uzun ve bol kesimli olup yan dikişlerinde yırtmaçları vardı. Kolu uzun ve kol ağzı büzgülü idi. Zengin kadınların iç gömleğinin yaka kesigi ve kol ağzı farklı renkte kumaştan biye ile süsleniyor, önde altın düğmelerle düğmeleniyordu. Bu dönemde kumaşların ensiz olduğunu dikkate alarak gömleklerin koltukaltına “hişte” denilen ek kumaş parçası ekleniyordu. Bu özellikle kolların kolay hareket etmesi için amaçlanmıştır.

Resim 3.2: 19. Yüzyılın kadın gömlek modelleri.¹¹⁹

Etek (tuman): Kadın eteklerinin sayısı onu giyen kişinin meslek alanına ve maddi durumuna, aynı zamanda mevsime bağlı olarak değişiyordu. Etekler desenli ipek veya yün kumaşlardan dikiliyordu. Üst eteğin altına giyilen eteğe ara eteği (ara

¹¹⁹ Bkz. (103), EFENDİYEV, 404.

tumanı) deniliyordu. Mevsime bağılı olarak kadınlar birden ona kadar ara eteği üst üste giyiyorlardı. Ara eteğin şekli ve dikiş yöntemi üst eteğe benziyordu. O, estetik açıdan üst eteğe nispeten sade ve kısa oluyordu. Eteklerin bel kısmı büzgülü ve pilili olup “nife” denilen kemer yerine geçirilen etek bağı ile bele oturtuluyordu. Keci iplikten dokunmuş etek bağının her iki uç kısmında renkli ipek ve gülebetin ipliklerden püsküller vardı. Kadın etekleri her tür kumaş çeşidinden dikiliyordu.

Tarım ve hayvancılıkla uğraşan köy kadınları rahat hareket etmek için, genelde tumanın arka etek kısmını önde bacaklarının arasından yukarı çekip eteğin kemer yerine geçiriyorlardı. Bununla da bol etek iki paçalı şalvar şeklini alıyordu ki, buna da çift paça (cütbalag) etek (tuman) deniliyordu.

Resim 3.3: Kadın bel giyim modelleri (etek-tuman): 1-tekpaça etekler; 2-çiftpaça etekler.¹²⁰

¹²⁰ Bkz. (103), EFENDİYEV, 406.

19. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da kadın giyimleri arasında en çok eleştirilen giyim formu kadınların giydiği kısa etekler idi. İlginç olan şu ki, kadınlar bu dönemde kısa eteklerin altına uzun şalvar giymiyorlardı. Buna rağmen, bu dönemde Azerbaycan'da bu tür giyim tarzı (yalın ayaklar) "Müslüman erkeklerin" öfkesine sebep olmuyor, bunun aksine Avrupalıların giyimleri hoş karşılanmıyordu. Bu ilginç durum dönemin "Molla Nesreddin" dergisinin eleştiri hedefine çevrilmiştir. 1906-1907 senelerinde dergide yayınlanmış karikatürlerde 19. ve 20. Yüzyıllarda Azerbaycan'da kadınların giyim tarzıyla Avrupa kadınlarının giyim tarzı karşılaştırılmış kendini kapalı zanneden Azerbaycan kadınının durumuna dikkat çekilmiştir.

Resim 3.4: "Molla Nesreddin" dergisinden karikatür örnekleri (1906-1907).¹²¹

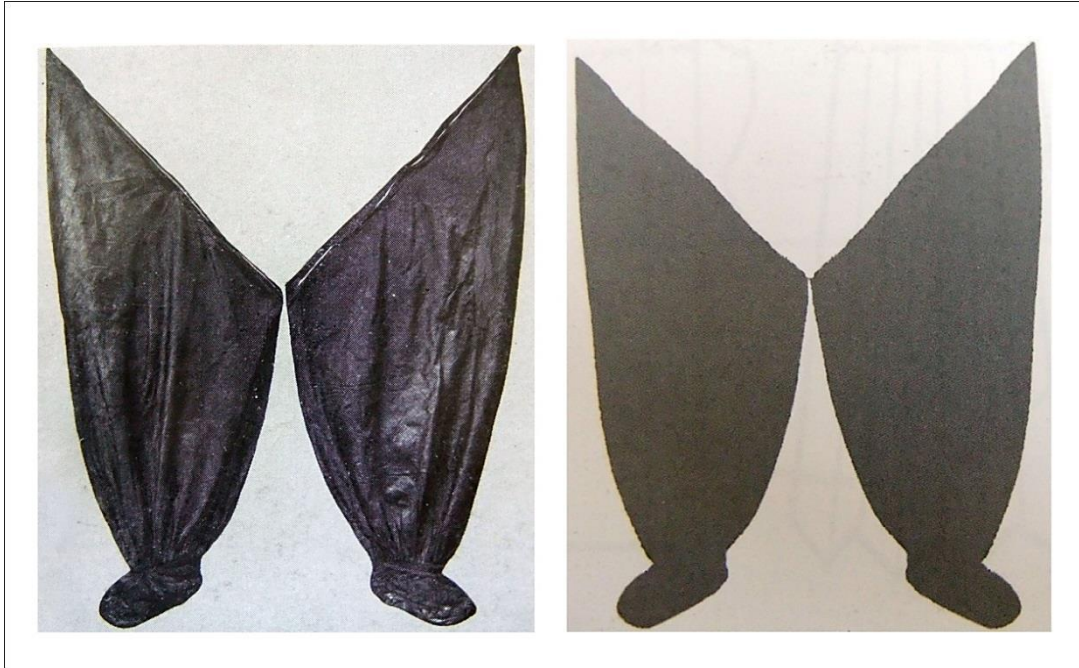
Şalvar: Günlük ihtiyacı karşılamak için rahat ve pratik giyim çeşidi olarak giyimin olduğu ilk zamanlardan ortaya çıkmış şalvar 19. ve 20. Yüzyıllarda da Azerbaycan kadınlarının vazgeçilmez giyim formu olmuştur. *Uzmanlar şalvarın göçebe yaşam tarzına ait giyim çeşidi olduğuna dikkat çekiyorlar.*¹²²

Azerbaycan'ın bazı şehirlerinde kadınlar dışarı çıkarken **çahçur** giyorlardı. Bu giyim formu Azerbaycan'da antik dönemden 19. Yüzyılın başlarına kadar giyilmiştir. Ata binerken giyilen bu bel giyimi iki ayrı paçadan ibaret dikiliyor ve

¹²¹ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

¹²² Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA, 161.

paça ağzı büzgülü oluyordu. Çahçur genelde “haya” giyimi olarak biliniyordu. Rüzgarlı Bakü şehrinde dışarı çıkarken üst giyimi rüzgar kaldırmamasın diye kadınlar çahçur giyerlerdi. Çahçurun kesimi sıradan şalvarın kesiminden çok farklı idi. Çahçurun her paçası ayrı tek parça halinde dikiliyordu. Çahçurun paçaları ayağa giyinildikten sonra köşelerden eteğin kemer yerine geçirilip belde tutturuluyordu. İç giyim takımına ait edilen çahçur genelde şehir halkına, özellikle de zengin ve elit ailelere ait giyim çeşidi olmuştur. Ayağı büzgülü şalvarı hatırlatan bu giyim çeşidi Doğu ve Kafkas halkları arasında çok yaygın olmuş, Asya’dan Azerbaycan’a geçmiştir. Çahçur çeşitli ipek kumaşlardan dikiliyordu.

Resim 3.5: Kadın çahçuru.¹²³

Üst gömlek: Zengin kadınların üst gömleği genelde pahalı ipek kumaşlardan (darayı, ganovuz, mov, atlas), fakir sınıfın gömleği ise pamuk kumaşlardan dikiliyordu. Üst gömleğin kolu uzun, düz ve bol kesimli idi. Çoğu zaman omuzla birleşen kısmında küçük pilileri vardı. Harekette kolaylık sağlamak için genelde gömleğin koltuk altına farklı kumaştan “hişte” denen ek parça dikiliyordu. Gömlek

¹²³ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

yaka kısmında bir düğmeyle düğmeleniyordu. Gömleğin kol ağzı, boyun, yaka ve etek kısımları biye ile süsleniyordu.

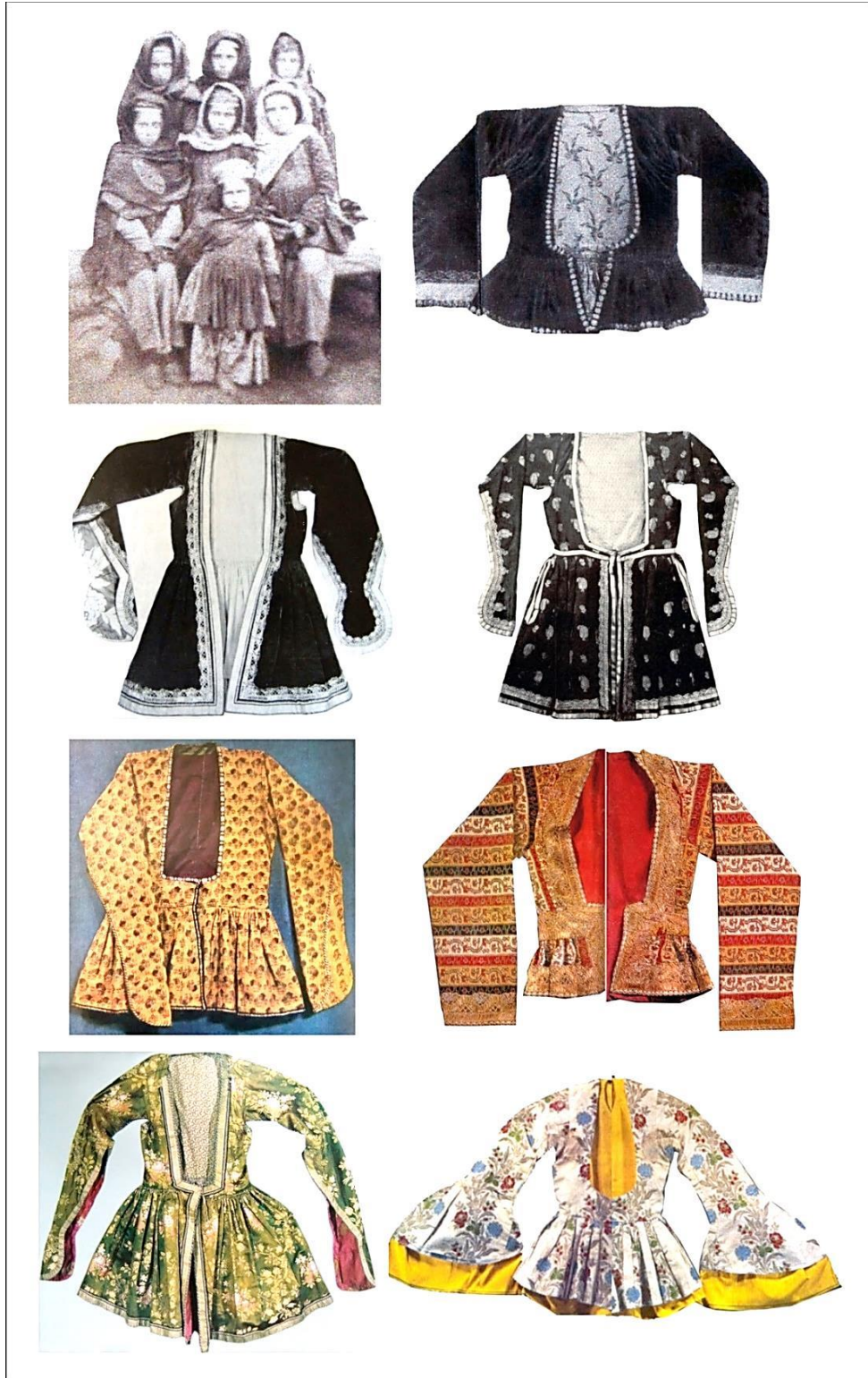
Resim 3.6: Kadın giyim çeşitleri: 1-kadın gömlekleri; 2- kadın etekleri (tuman).¹²⁴

Geleneksel kadın üst giyimleri arasında farklı bölgelerde “*çepken*”, “*nimtene*”, “*lebbade*”, “*baharı*”, “*don*” ve “*mendule*” gibi farklı adları olan **arkalık** önemli yere sahipti. Başka deyimle adları geçen üst giyim çeşitleri, tipolojik açıdan arkalığın yerel çeşitlemeleri olmuştur.

¹²⁴ Bkz. (103), EFENDİYEV, 548;
Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Arkalık Azerbaycan'da en çok giyilen kadın üst giyimi olmuştur. Arkalık astarlı olup bele kadar dar kesimli idi. Belde arkalığa büzgülü veya pilili bol etek kısmı dikiliyordu. Arkalık tirme, tafta, kadife, atlas, hara, zerhara gibi pahalı kumaşlardan dikiliyordu. Lakin fakir sınıftan olan kadınlar arkalıklarını ucuz pamuk kumaşlardan diktiriyorlardı. (Resim 3.7)

Azerbaycan'ın doğu bölgelerinde kadın arkalığı **don (elbise)** adıyla biliniyordu. Arkalıkların, bel kesimine, yaka, kol ve etek kısımlarının şekline göre farklı çeşitleri vardı. Bazı arkalıklarda kollar uzun ve düz kesimli, bazılarında ise dirseğe kadar düz olup dirsekte ona kolçak kısmı dikiliyordu. Arkalıkların üçüncü kısmı nilüfer kollu idi. Dirseğe kadar düz olan nilüfer kol, dirsekten aşağı yelpaze şeklinde genişliyordu. Kol ağzına iki parmak genişliğinde arkalığın kendi kumaşından pilili ek parça ekleniyordu. Arkalıkların yaka kısmı açık olup, önü çoğu zaman göğüs altından bele kadar düğme ile düğmeleniyordu. Bazı arkalıklar giyilirken ön kısmı açık bırakılıyordu.

Resim 3.7: Kadın arkalık modelleri.¹²⁵

¹²⁵ Bkz. (103), EFENDİYEV, 550; Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Çepken: üst gömleğin üzerine giyiliyordu. Çepken genelde astarlı dikiliyordu. Bu onun dayanıklılığını artırıp kullanma süresini uzatıyor, diğer yönden ise el dikişlerinin üzerini kapatarak giyimin daha düzenli ve estetik görünmesini sağlıyordu. Çepkenin kenar dikişleri boyunca biye, dantel gibi kenar süslemeler dikiliyordu ki, bu da el dikişlerinin üzerini kapatmak amacını taşıyordu. Bel hattına kadar dar kesimli olan çepkenin belden aşağı etek kısmı bol kesimli olup yan dikişlerinde 10-12 cm boyunda yırtmaçları vardı. Belirtildiği gibi, kadınlar genelde üst üste bel kısmı pilili birkaç tuman giyiyorlardı ki, bu yırtmaçlar da çepkenin bel kısmında genişliği sağlamak için bırakılıyordu. Harekette kolaylık sağlamak için koltuk altında kesik bırakılıyordu. Çepken için kadife, tirme, tafta, ipek ve diğer pahalı kumaş çeşitleri kullanılıyordu. Azerbaycan'ın Lenkaran, İrevan ve Karabağ bölgelerinde çepken “nimtene” adı ile biliniyordu. (Resim 3.8)

Resim 3.8: Kadın çepken modelleri.¹²⁶

Lebbade: Azerbaycan'ın Şeki, Bakü ve Şamahı bölgelerinde giyilen kadın üst giyimi olmuştur. Bu giyim astarlı dikiliyordu. Önü açık olup bel kısmında şeritle kapatılıyordu. Belden aşağı etek kısmında yanlarda kısa yırtmaçları vardı. Kolu kısa olup uzunluğu dirseğe kadardı. Koltuk altında kesik bırakılıyordu. Lebbade tirme,

¹²⁶ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

kadife ve çeşitli pahalı kumaşlardan dikiliyordu. Kenar dikişleri çeşitli biye, dantel ve şeritlerle süsleniyordu.

Resim 3.9: Kadın lebbade modelleri.¹²⁷

Baharı: genelde baharda giyilen astarlı üst giyim çeşidi idi. Bele kadar dar kesimli olup bel kısmında ona büzgülü uzun etek kısmı dikiliyordu. Baharının kolu genelde düz ve dirseğe kadar olup yaka kısmı açık idi. Bu giyim genelde kadifeden dikiliyordu. Baharının kol ağzı, yaka ve etek kısmı biyelerle, şeritlerle süsleniyordu. (Resim 3.10)

¹²⁷ Bkz. (103), EFENDİYEV, 552; Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Resim 3.10: Kadın baharı modelleri.¹²⁸

Külece: Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesinde çok giyilen üst giyim çeşidi idi. Mevsimi özellik taşıyan külece pahalı kumaşlardan (tafta, kadife, darayı, atlas) astarlı ve uzun etekli dikiliyordu. Fakir sınıf onu pamuk kumaştan diktiriyordu. Külecenin kolu düz kesimli ve dirsekten bir karış uzun idi. Ön kısmı açık bırakılıyordu. Külecenin etek kısmı uzun olup bedeni dize kadar kapatıyordu. Koltuk altında yırtmacı vardı. Külecenin kenar dikişleri kadife veya taftadan yapılmış kumaş şerit ile süsleniyordu. Yaka ve etek kısımlarına, kol ağzına çeşitli işlemler yapıyordu. (Resim 3.11)

¹²⁸ Bkz. (103), EFENDİYEV, 555; Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Resim 3.11: Kadın külece modelleri.¹²⁹

Kürdü (üst yelek): İşlem görmüş kürkten kolsuz dikilen kürdü mevsimlik üst giyim çeşidi olup, daha çok zengin sınıftan olan kadınlar arasında tercih ediliyordu. Tüylü tarafı içte kalacak şekilde dikilen kürdünün üzeri kalın kumaşla (tirme, hara, kadife vs.) kaplanıyordu. Kürdü herkesin beden ölçüsüne göre dikildiğinden onun yan dikişlerinde 10-12 cm yırtmaç bırakılıyordu. Kürdünün kol yeri, yakası, etek ve yan yırtmaçlarına dar kürk şeritler dikiliyordu. Maddi durumu iyi olmayan ailelerde kürkün yerine kalın kumaştan biye dikiliyordu. Bazen kürdünü kalın kumaştan

¹²⁹ Bkz. (103), EFENDİYEY, 555; Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

biçiyor ve astarı ile yüzü arasına yün koyup kapitone dikişle dikiyorlardı. Bu durumda da onun kenar dikişlerine kürk şerit dikiliyordu.

Resim 3.12: Kadın kürdü modelleri.¹³⁰

Kürdü yarım kollu dikildiğinde “eşmek” adını alıyordu. Eşmeğin koltuk altında kesik bırakılıyordu. (Resim 3.13)

¹³⁰ Bkz. (103), EFENDİYEV, 554; Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Resim 3.13: Kadın eşmekleri.¹³¹

Canlık (içlik): mevsimlik kadın giyimi olup, özellikle maddi durumu iyi olmayan fakir ailelerin kullandığı üst giyim çeşidi idi. Canlığın şekli kürdü ve eşmeğe benziyordu. Onlardan farklı olarak, canlığın hem yüzü, hem de astarı kumaştan biçiliyor ve arasına yün dizip kapitone dikişle dikiyorlardı. Canlığı kışın hem kadınlar, hem de erkekler giyiyorlardı.

Üst giyimi tamamlayan detaylardan biri de **kemer** idi. Kadınlar arkalık ve çepkenin üzerinden bellerine gümüş veya üzeri işlemeli deri kemerler bağlıyorlardı. (Resim 3.14)

20. Yüzyılın 20-30'lu yıllarından itibaren fabrika üretimi olan yerli, Rus ve Avrupa kıyafetlerinin (gofta (bluz), ceket, palto, yağmurluk vs.) halkın yaşamında hızlı bir şekilde yaygınlaşarak kendine yer edinmesi sonucu, geleneksel kadın giyimleri değişime maruz kalmış, giyim şekli tamamen yenilenmiştir. Halkın kültürel açıdan gelişmesi, yeni giyim tarzlarına ilgi duyması milli giyimlerin zamanla kullanımdan kalkmasına sebep olmuştur.

¹³¹ Bkz. (103), EFENDİYEV, 554.

Resim 3.14: Kadın kemerleri.¹³²

¹³² Bkz. (103), EFENDİYEV, 581-585.

Kadın baş giyimleri: 19. Yüzyıl kadın baş giyimleri, tipolojik açıdan, 18. Yüzyılın baş giyimleri ile benzerlik oluşturuyor. Dönemin kadın baş giyimleri başa geçirilen ve başa bağlananlar olarak iki grupta toplanıyordu. Birinci grup baş giyimlerine *külâh, tesek, çutgu, cuna, arakçın, dinge*; ikinci gruba ise çeşitli ölçülerde ve farklı adlarla bilinen *başörtüleri, yazma (leçek), çalmalar, kelağayı, şal, eşarplar, nigab, rübed, çarşaf, duvak* girmektedir.

Çutgu (bone): Azerbaycan'ın Şeki, Guba, Şamahı ve Bakü şehirlerinde çok giyilen çutgunu kadınlar saçlarını ve örgülerini içine toplayan bir çeşit saç torbası olarak kullanıyorlardı. Bu nedenle de çutgu herkesin baş ölçüsüne uygun yapılıyordu. Başa çutgu bağlandığında tesek giyilmezdi. Çutgunun hem günlük, hem de bayramlık çeşitleri vardı. Çutgu, her iki tarafı açık torbaya benziyordu. Koyu renkte ipek kumaştan astarlı dikilen çutgunun uç kısımlarına süsleme yapılıyordu. Kadınlar önde çutgunun alın kısmına “çutgugabağı” (çelenk) denilen aksesuar takarlardı. (Resim 3.15)

Cuna: üçgen veya dörtgen şekilli ince pamuk kumaştan dikilen baş giyimi idi. Cuna ve çutgu genelde saçları bir araya toplamak ve üzerine giyilen pahalı baş giyimlerini saç terinden korumak için kullanılıyordu.

Arakçın (tesek): Çok giyilen kadın baş giyimlerinden biri de yuvarlak şekilli arakçın idi. Kadın arakçınlarına çeşitli renkte ipek veya gülebetin ipliklerle işleme yapılıyordu. Şirvan bölgesinde kadın arakçınları “tesek” adlandırılıyordu. Gelinler genelde düğün günü başlarına pahalı kalın kumaştan yapılmış tesek giyerlerdi. Çoğu zaman teseğin üzeri alın kısmında iki sıra sikke pulla süslenirdi. (Resim 3.15)

Kadınlar çoğu zaman arakçın, çutgu gibi baş giyimlerinin üzerinden leçek (yazma), çalma, kelağayı (Resim 3.16), eşarp, şal gibi çeşitli başörtüleri bağlıyorlardı. Kızlar ve genç bayanlar daha çok beyaz baş başörtüsü tercih ediyorlardı. Siyah başörtüsü daha çok yas merasimlerinde kullanılıyordu.

Resim 3.15: Kadın baş giyimleri: 1-3 arakçınlar, 4-çutgu, 5-çutgugağ (çelenk), 6-taç.¹³³

Kadınlar tanınmamak için yüzlerini “**rübend**” veya “**nigab**” olarak adlandırılan peçe ile kapatırlardı. (Resim 3.16)

¹³³ Bkz. (103), EFENDİYEV, 558-570.

Resim 3.16: Kadın örtüleri: 1-kadın peçeleri (rübent, nigab), Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi, 2-kelağayı örnekleri.¹³⁴

Duvak: Gelinler düğün günü başlarına duvak örterlerdi. Duvak kırmızı renkte ince ipek kumaşlardan yapılıyordu. Gelinler duvağı, başlarına arakçın giydikten sonra onun üzerinden örterler ve başta iğne veya saç tokasıyla tuttururlardı. (Resim 3.17)

¹³⁴ Bkz. (103), EFENDİYEV, 557.

Resim 3.17: 19. Yüzyılın kadın gelinliği. (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi)

19. Yüzyılda kadın giyiminde **çarşaf (çadra)** önemli yere sahipti. Dışarı çıkarken giyilen çarşaf tüm bedeni topuğa kadar örterdi. Azerbaycan'ın Abşeron, Muğan, Talış ve Nahçıvan bölgelerinin köyleri hariç, köy yerinde çarşaf giyilmezdi. Köylü kadınlar çarşaf yerine sıradan başörtüsü kullanıyorlardı. Kadınlar sosyal ortamlarda genelde siyah çarşaf giyerlerdi. (Resim 3.18)

Resim 3.18: Kadın çarşafı.¹³⁵

Bu dönemde Müslüman camiasında çarşaf kadın giyiminin önemli detayı olarak biliniyordu. Ama ilginç olan şu idi ki, bazı bölgelerde kadınlar çarşafı sadece kim olduklarını gizlemek için bir vasıta olarak kullanıyorlardı. Ayakların açık olması ayıp görülüyordu. Bu durum özellikle dönemin “Molla Nesreddin” dergisinin eleştiri hedefi olmuştur. 1906-1906 senelerinde dergide basılan karikatürlerden

¹³⁵ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

anlaşıyor ki, bu dönemde çarşaf hiç de ar-haya sembolü olmayıp, sadece yüzü kim olduğunu gizlemek için bir vasıta olarak kullanılıyormuş.

Resim 3.19: “Molla Nesreddin” dergisinden karikatür örnekleri (1906-1907).¹³⁶

Sosyalist inkılabı döneminde 19. Yüzyılın 30-50’li yıllarından itibaren Azerbaycan’da şehir kadınları arasında “Defolsun çarşaf!” sloganıyla kadın hareketi başlamıştır. Çarşafı kültürsüzlük, gerilik, cahillik sembolü olarak gören kadınlar bu dönemden itibaren sosyal ortamlarda çarşafı atarak onun yerine sıradan başörtüsü kullanmaya başlamışlardır.

¹³⁶ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Resim 3.20: 19. Yüzyıla ait kadın resimleri.¹³⁷

¹³⁷ Bkz. (85), DÜNYAMALİYEVA.

Resim 3.21: 19. Yüzyılın yöresel kadın giyimleri.¹³⁸

¹³⁸ Bkz. (103), EFENDİYEV, 546.

Resim 3.22: 19. Yüzyılın yöresel kadın giyimleri.¹³⁹

¹³⁹ Bkz. (103), EFENDİYEV, 543.

Kadın ayak giyimleri: 19-20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da kadınların başlıca ayak giyimleri yün ve ipekten örülmüş *çoraplar*, *badış*, *çarık*, *başmak*, *şetel*, *çust*, *neleyin*, *mesh* ve *çizme* olmuştur.

Kış aylarında kadın ayak giyimleri arasında yünden örülmüş **çoraplar** önemli yer almaktaydı. Sıya çorapların boyun kısmında 7-8 cm eninde lastik dokunuyordu. Motifli çoraplarda lastik olmazdı. Bu çorapların boyun kısmında genelde 30-40 cm uzunluğunda yün ip bırakılıyordu ki, bununla çorabı ayağa bağlıyorlardı. Kızlar kendilerine ve eş adaylarının yakın akrabalarına çorap örer, kendileriyle çeyiz olarak götürürlerdi.

Resim 3.23: Kadın çorapları.¹⁴⁰

Geleneksel ayak giyimlerinden biri soğuk aylarda kullanılan **badış** (**boyunluk**) idi. Badış, ayak kısmı olmayan çorap şeklinde dokunuyor, topuktan yukarı ve diz altında şeritle ayağa bağlanıyordu. Badışı hem kadınlar, hem de

¹⁴⁰ Bkz. (103), EFENDİYEV, 560.

erkekler giyiyorlardı. Özellikle hayvancılıkla uğraşan göçebe halk arasında bu ayak giyimi daha çok kullanılıyordu.

Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde kadınlar ev ortamında “**şetel**” (bir tür patik) denilen örme ayakkabı giyiyorlardı. Kalın yün iplikten dokunan bu ayak giyiminin altına keçeden veya deriden altlık yapılıyordu. Şetel ayak kısmı enli, burun kısmı sivri ve yukarı doğru kıvrılmış şekilde dokunuyordu.

19. Yüzyılın kadın ayak giyimlerinden biri **başmak** (günümüzde bu ayakkabılar basitleşerek topuklu terlik şeklini almıştır) idi. Başmaklar yüksek topuklu ve arkası açık olup üst kısmı çeşitli renkte kalın kumaştan, altlığı ise işlem görmüş gönden (büyükbaş hayvan derisi) yapılıyordu. Kadın başmaklarının iç kısmı pahalı kumaşlarla kaplanıyor, üst kısmı ise çeşitli işlemlerle süsleniyordu. Başmağın burun kısmı sivri olup yukarıya doğru kıvrılmış şekilde oluyordu. (Resim 3.24)

Neleyin: şehir kadınlarının ev ortamında giydikleri ayakkabı çeşidi idi. Neleyin başmaktan farklı olarak kısa topuklu idi. Onun üst kısmı kumaştan yapılıyor, üzeri işlemlerle süsleniyordu. (Resim 3.25)

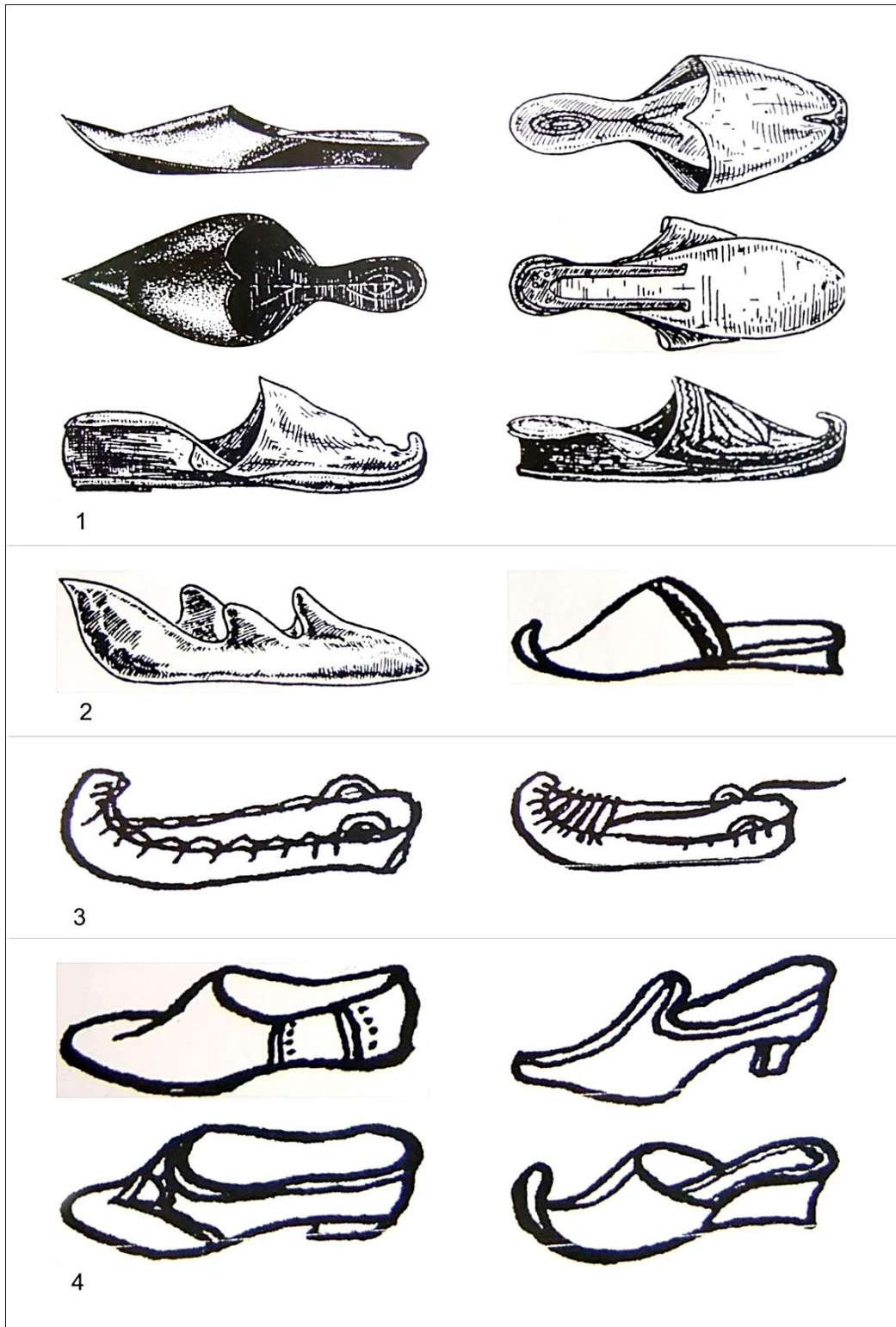
Çizme: Eski dönemlerde olduğu gibi elit kadınlar bu dönemde de uzun deri çizmeler giyiyorlardı. (Resim 3.24)

Tarım işleri zamanı kadınlar çorap ve badışın üzerine **çarık** giyerlerdi. Kadın ve erkek çarıkları şekilce benzerlik oluşturuyordu. (Resim 3.24)

Resim 3.24: Kadın ayak giyim modelleri: 1-kadın başmakları; 2-kadın çizmeleri; 3-çarık ve çorap; 4,5-mest.¹⁴¹

¹⁴¹ Bkz. (103), EFENDİYEV, 561.

Resim 3.25: Kadın ayakkabı modelleri: 1-kadın başmakları; 2-mest ve neleyin; 3-kadın çarıkları; 4-kadın çekmeleri (tufli).¹⁴²

¹⁴² Bkz. (103), EFENDİYEV, 411.

Tufli: 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarından itibaren şehir kadınları arasında “tufli” denilen Avrupa ayakkabıları giyilmeye başlanmıştır. (Resim 3.25)

Bu ayakkabıların yanı sıra, sosyalizm kuruculuğu döneminde kadınlar “**galoş**” denilen lastikten yapılmış ayakkabı çeşidi kullanıyorlardı. Su geçirmeyen bu ayakkabı çeşidi günümüzde Azerbaycan’ın köylerinde hala kullanılmaktadır. Yabancı ayak giyimleri halkın yaşamında yaygınlaştıkça geleneksel ayak giyimleri, başmak ve neleyn zamanla eski değerini kaybederek kullanımdan kalkmıştır.

20. Yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan’da iktisadi-ticari ilişkilerin gelişmesi, üretimin artması, halkın maddi ve manevi hayat düzeyinin yükselmesi gibi gelişmelere bağlı olarak kadın ayak giyimlerinde özlü değişiklikler olmuştur. Fabrika ürünlerinin halkın yaşamına hızlı bir şekilde girmesi, Rusya ve diğer Doğu ülkeleriyle ticari ilişkilerin genişlemesi halkın ayak giyiminde tufli, sandal, galoş gibi yabancı ayakkabı çeşitlerinin üstün yer almasına sebep olmuştur.

3.2.2. Yeni Dönemin Erkek Giyimleri

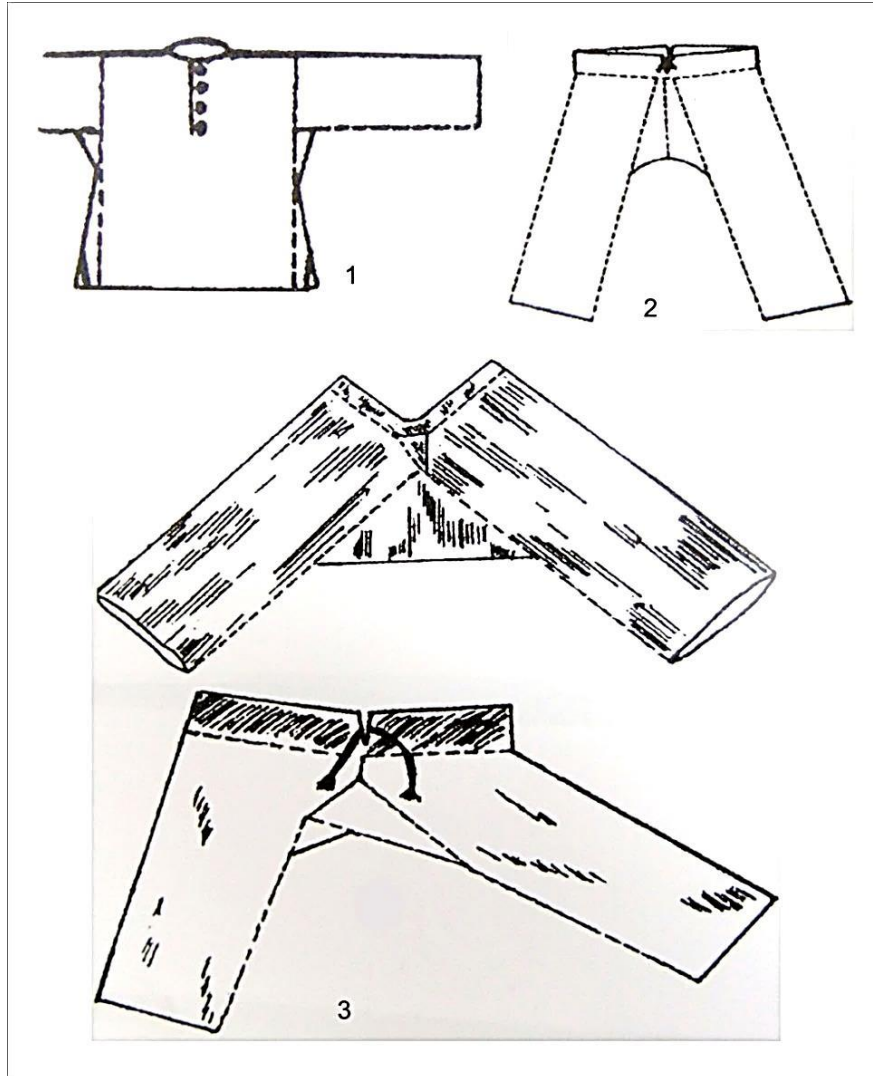
19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın başlarında erkek giyimleri önceki dönemlerin geleneksel giyim formlarının devamı olup biçim şekline ve dikiş teknolojisine göre ortak özelliklere sahiptir.

Dönemin başlıca erkek giyim formları: ***gömlek, şalvar (pantolon), arkalık, içlik, çuha, kürk, kepenek (yapıncı)***.

Bu dönemde erkek giyim iç ve üst giyimden oluşuyordu. Erkek iç giyimi genelde pamuk kumaşlardan (ağ, bez, çit) dikilen “**can gömleği**” ve **dizlikten** ibaretti. (Resim 3.26) Erkek **gömleği** gövde, kol ve koltuk altı olmakla üç parça halinde kişinin boyuna uygun dikiliyordu. Gömleğin etek kısmının yan dikişlerinde 10-12 cm boyunda yırtmaçlar bırakılıyordu. Gençlerin iç gömleğinin yaka kısmı

çeşitli işleme nakışlarla süsleniyordu. Gömleğin yakası ilik-düğme, bazen de renkli ip-şerit ile kapatılıyordu.

Erkek iç giyimini **dizlik** tamamlıyordu. Biçim şekli ve dikiş tekniğine göre dizlik nifeli şalvara benzese de, şalvardan farklı olarak dar kesimli olup bedene tam oturuyordu. Dizliğin bel yerine tuman bağı geçirmek için nife (kemer yeri) yapılıyordu.

Resim 3.26: Erkek giyim çeşitleri: 1-gömlek; 2-dizlik; 3-nifeli şalvar (pantolon) örnekleri.¹⁴³

¹⁴³ Bkz. (103), EFENDİYEV, 394.

Üst giyim: Dönemin başlıca erkek üst giyimleri mevsime göre kullanılan *üst gömleği, şalvar, arkalık, içlik, çuha, kürk ve yapıncı (kepenek)* olmuştur.

Kadın gömleğinden farklı olarak **erkek gömleği** daha kısa olup tek renkli kumaştan dikiliyordu. Erkek gömlekleri için pamuk veya ipek kumaşlar kullanılıyordu. İnce ve zarif ipek kumaşlardan dikilmiş gömleğin etek kısmı nifeli şalvarın içine geçiriliyor, kalın kumaştan dikilmiş gömlekler ise şalvarın üzerine serbest bırakılıyordu. Bu durumda erkekler gömleğin beline kemer veya kuşak bağlıyorlardı.

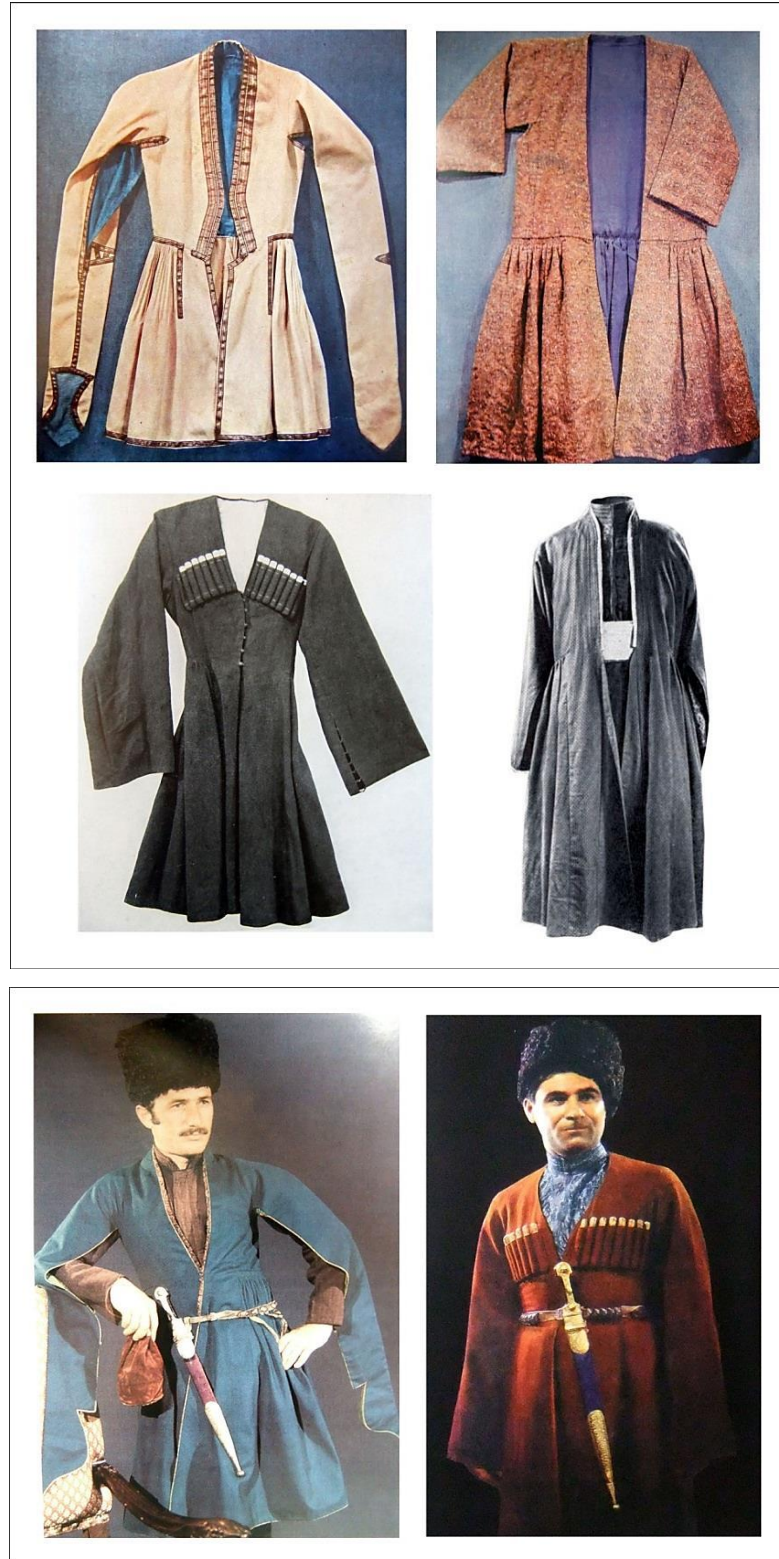
Arkalık: erkek üst giyimin en yaygın çeşidi olmuştur. Arkalık genelde astarlı dikiliyordu. Bazen sırt kısmına geometrik formlu işleme nakışlar yapılıyordu. Arkalığın üst kısmı dar, etek kısmı bol kesimli olup eteğin üst kısmıyla birleştiği yerde pilileri vardı. Kolları uzun ve düz kesimli idi. Arkalıklar kadife, atlas, saten, şal gibi kumaşlardan dikiliyordu. Arkalık güzel havalarda üst giyim olarak gömleğin üzerine giyiliyordu. Bu durumda arkalığın beline gençler kemer, yaşlı kişiler ise kuşak bağlarlardı. (Resim 3.27)

Resim 3.27: Erkek arkalık modelleri.¹⁴⁴

Çuha: Soğuk havalarda erkekler genelde arkalığın üzerine çuha giyorlardı. Çuha çoğu zaman şal veya mahut gibi kalın kumaşlardan dikiliyordu. Çuhanın içine yumuşak ipek veya pamuk kumaştan astar dikiliyordu. Azerbaycan çuhalarının önü açık bırakılır, beline kuşak bağlanmazdı. Çuhaların etek ve kol kısımlarının biçimine göre birkaç çeşidi vardı. Çuhaların kolları genelde dirseğe kadar düz, dirsekten aşağı dar veya bol kesimli oluyordu. Çuhanın kenar dikişleri biye veya işlemlerle süsleniyordu. (Resim 3.28)

¹⁴⁴ Bkz. (103), EFENDİYEV, 396.

Resim 3.28: Erkek çuha modelleri.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Bkz. (103), EFENDİYEV, 566.

Kürk: Dönemin mevsimi özellik taşıyan erkek üst giyimlerinden biri kürk idi. İşlem görmüş koyun postundan dikilen kürk özellikle hayvancılıkla uğraşan kişiler arasında çok kullanılıyordu. Kürk tüylü tarafı içte kalacak şekilde dikiliyordu. Dış tarafı farklı renklere boyanıyor ve üzeri ipek ipliklerle işleniyordu.

Resim 3.29: Erkek kürkleri.¹⁴⁶

Kepenek (yapıncı): hayvancılıkla uğraşan erkekler arasında soğuk havalarda çok giyilen giyim çeşidi olmuştur. Kepenek keçe kumaştan “hallaç” denen ustalar tarafından yapılıyordu. Ön tarafı açık bırakılan kepenek yaka kısmında şeritle kapatılıyordu.

Şalvarın şekli ve dikiş tekniği dizlikle aynı olup dizlikten paçalarının uzun ve bol kesimli olmasıyla ayrılıyordu. Mahut, şal veya ipekten dikilen şalvarlar halk arasında “nifeli şalvar” veya “musurmanı şalvar” olarak adlandırılıyordu. Zenginler ön kısmında kesik olan “urusu şalvar” denilen pantolonlar giyiyorlardı. Nifeli şalvarın kemer yerine tuman bağı geçiriliyordu. Tuman bağının uçlarında gülebetin ipliklerden dokunmuş püsküller oluyordu. Erkekler şalvarın paçalarını çizmenin veya çorabın içine geçirerek giyerlerdi.

¹⁴⁶ Bkz. (85), DÜNYAMALİYEVA.

19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan'da erkekler arasında Rusya ve Avrupa'dan getirilmiş Batı giyim tarzına özgü olan pantolonlar yaygınlaşmağa başlamıştır.

Resim 3.30: Erkek pantolonları: 1-güreşçi pantolonu (Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi); 2-nifeli şalvar (pantolon).¹⁴⁷

Din adamları önceki dönemlerde olduğu gibi 19. Yüzyılda da cüppe, çuhannın yerine ise aba, gaba gibi giyim çeşitleri kullanıyorlardı.

Kuşak ve kemer bütün dönemlerde olduğu gibi 19. Yüzyılda da erkek giyim takımının önemli detayı olarak kalmakta idi. Kuşağı genelde rahipler, tacirler ve bakkallar kullanıyorlardı.

¹⁴⁷ Bkz. (85), DÜNYAMALIYEVA.

Resim 3.31: Erkek giyimleri: bey, subay ve din adamlarının giyimi.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Bkz. (103), EFENDİYEV, 562.

Erkek baş giyimleri: Azerbaycan'da erkekler arasında baş giyimine özellikle büyük önem veriliyordu. Halk arasında şapka her zaman şeref, namus sembolü olmuş, sosyal ortamlarda, ailede başı açık bulunmak hoş karşılanmamıştır. Azerbaycan erkeği abdest esnası hariç, ne sofrada, ne de gece yatakta başı açık bulunmağı kabullenmemiştir. Gece uyurken bile ya şapka değiştirilerek gece şapkası (şebkülâh) giyilmiş, ya da başa sarık (baş peşkiri) bağlanmıştır.

19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da erkek baş giyimlerinin malzemesine, başa giyim tarzına, şekline ve hatta rengine göre birçok çeşidi olmuştur. Geleneksel erkek baş giyimleri çeşitli malzemelerden (deri, keçe, kumaş) dikilerek veya kumaşların başa, ya da diğer baş giyimlerinin üzerine sarılmasıyla oluşturuluyordu. Dikili baş giyimleri çeşitli deri ve keçe şapkalar, arakçınlar, başlık; bağlama baş giyimleri ise baş peşkiri (desmal), çalma ve emmame idi.

Şapka: 19. Yüzyılın erkek baş giyimleri arasında koyun derisinden yapılmış şapkalar önemli yer almaktaydı. Zengin kişiler şapkalarını Kırım ve Orta Asya'dan getirilmiş "karagül" derisinden diktiriyorlardı. Halk arasında bu tür şapkalara "Buhara" veya "Şiraz" şapka deniliyordu. (Resim 3.33)

Sarık şapka: 19. ve 20. Yüzyıllarda Hac ziyaretine gidip dönenler ilk zamanlarda başlarına "sarık şapka" giyerlerdi. Bu amaçla onlar börklerinin (şapka çeşidi) üzerine beyaz kumaştan sarık sarıyorlardı. Bu alamet onların Hac ziyaretinden yeni döndüklerinin göstergesi idi. Bu yüzden de insanlar bu kişilerle karşılaştıkları zaman onlara "Allah ziyaretini kabul etsin" diye tebrik ederlerdi.

Şapkalar formuna, rengine ve başa giyim şekline göre yerel ve genel özelliklere de sahip olmuştur. Bu özellikler şapkayı giyen kişinin hangi bölgeye ve hangi gruba mensup olduğunu göstermekteydi.

Kumaştan yapılan baş giyimleri arasında *arakçın, çeltari, külâh, başlık* önemli yer almaktaydı.

Tesek (arakçının bir çeşidi): pahalı deriden dikilmiş b rk  terden korumak amacıyla b rk n altına giyiliyordu. Bu nedenle de çoğu zaman pamuklu kumaştan dikiliyordu. Tek başına giyilen teseyin üzeri işleme motiflerle süsleniyordu. (Resim 3.33)

Başlık: Erkek baş giyiminin bir çeşidi de başlık idi. Başlığı genelde soğuk ve şahta olan havalarda uzak yolculuğa çıkanlar ve dağlık bölgelerde yaşayanlar şapkanın üzerine giyerlerdi. Başlıklar, sık dokulu y n kumaştan (şal), mahuttan, en pahalısı ise deve y n nden yapılıyordu. Başlık astarlı dikiliyor, tepe kısmında renkli ipliklerden püsküller yapılıyordu. (Resim 3.33)

Arakçın: şapka, çalma ve emmamenin altına giyilen erkek baş giyimi idi. Arakçınlar tek renkli ve nakışlı olmakla iki tür yapılıyordu. Tek renkli arakçınlar normalde şapkanın altına giyiliyor, işlemeli arakçınlar ise tek başına kullanılıyordu. Tek renkli arakçınları genelde yaşlı kişiler, işlemeli arakçınları ise çocuklar ve gençler kullanırlardı. Orta Asya arakçınlarından farklı olarak, Azerbaycan arakçınları diked rtgen şeklinde değil yuvarlak formda yapılıyor ve içine astar dikiliyordu. (Resim 3.32)

Külah: Yukarıda belirtildiği gibi, halk geleneğine göre başı açık gezilmezdi. Gece uyurken bile erkekler başlarına “şebk lah” olarak adlandırılan gece şapkası giyerlerdi. şepk lah pahalı kumaştan dikiliyor, üzeri işleme nakışlarla süsleniyordu. şepk lahı daha çok yaşlı ve ihtiyar erkekler giyerlerdi. (Resim 3.32)

19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da din adamlarının giydikleri k lahlara ** eltari** adı veriliyordu.

Resim 3.32: Erkek baş giyimleri: arakçın ve şebkühah modelleri.¹⁴⁹

Fes: 20. Yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan'da yüksek eğitimli kişiler arasında fes takmak gelenek haline almıştı. Fes pahalı ipek kumaşlardan astarlı dikiliyor, tepe kısmı nakışlarla süsleniyordu. Fesi daha çok Türkiye'de eğitimini tamamlayıp dönmüş yüksek eğitimli erkekler takıyorlardı. (Resim 3.33)

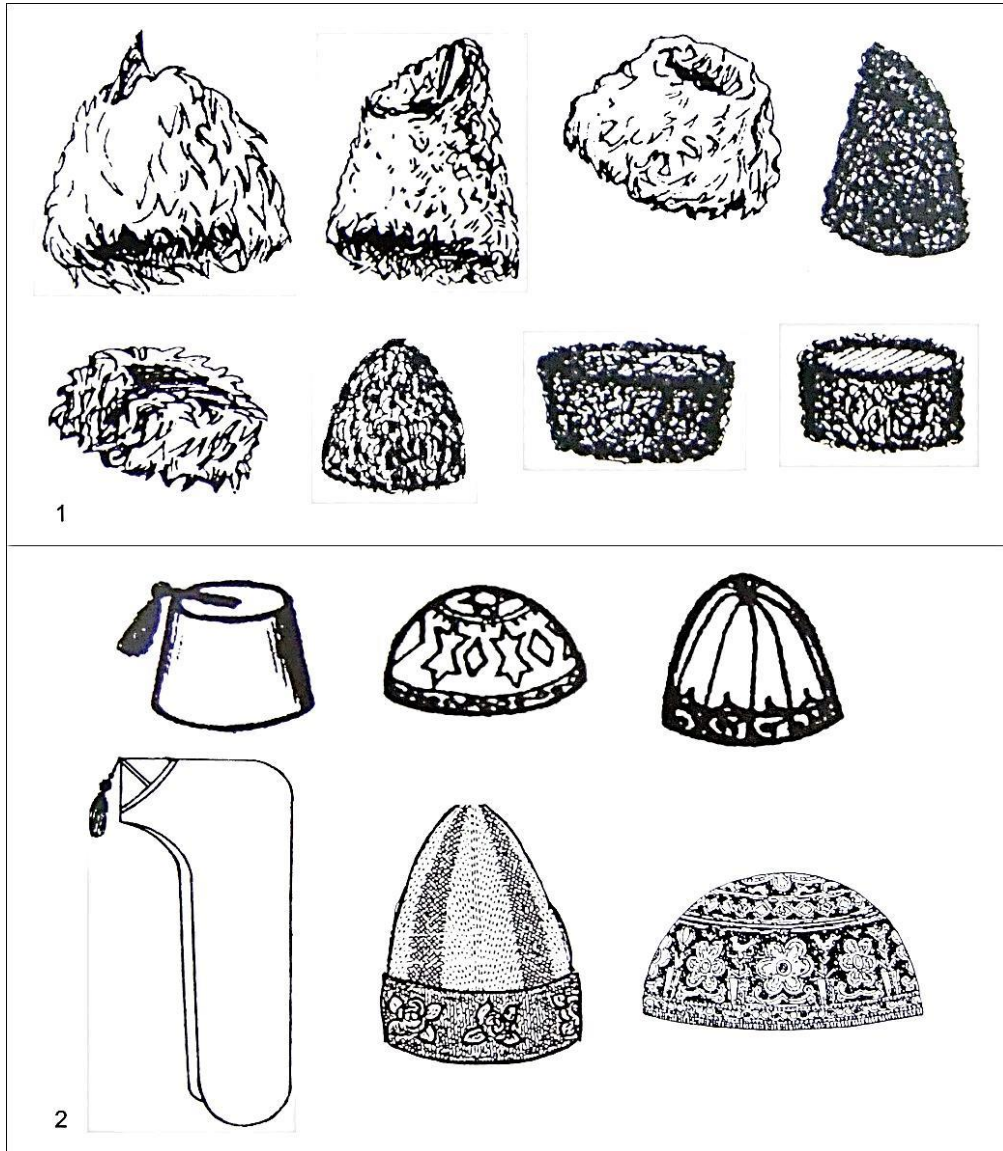
Sarık (baş peşkiri): erkek baş giyimlerinin dikişsiz çeşidi olup daha çok köy halkı tarafından kullanılıyordu. Erkek sarıkları tek renkli olup pamuk kumaştan 50x60 cm ölçülerinde yapılıyordu. Yaşlı kişiler sarığı genelde sıcak havalarda tarım işleri zamanı veya gece uyurken kullanıyorlardı.

19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da basit sarıkların yanı sıra *çalma* ve *emmameler* de kullanılıyordu. Çalmayı genelde bilim adamları, şairler, muteber şahıslar, devlet görevlileri kullanıyorlardı. Emmameyi ise din adamları

¹⁴⁹ Bkz. (103), EFENDİYEV, 567.

takarlardı. Emmame, başa küçük şapka-arakçın veya külah giydikten sonra onun üzerine sarılıyordu. Beyaz renkli ipek emmameleler daha çok tercih ediliyordu.

20. Yüzyıldan itibaren geleneksel erkek baş giyimlerinin büyük kısmı kullanımdan kalksa da, bazıları halk arasında hala kullanılmaktadır.

Resim 3.33: Erkek baş giyim modelleri: 1-ham ve işlem görmüş deri şapkalar; 2-kumaş ve keçe şapka modelleri (fes, betle, çeltari, külah, başlık ve tesek örnekleri).¹⁵⁰

¹⁵⁰ Bkz. (103), EFENDİYEV, 401.

Erkek ayak giyimleri: 19. Yüzyılın erkek ayak giyimleri *yün çorap, badış, dolag, patava*, bunların üzerine giyilen *çarık, başmak, neleyin, çizme, çust* ve *mest* olmuştur. Ayak giyimine göre kişinin şehir veya köy halkından olduğu anlaşılıyordu. Şehir halkının ayak giyimleri genelde deriden dikiliyor ve yeni olmasıyla dikkat çekiyordu.

Çorap: Örme ayak giyimleri arasında hem şehir, hem de köy halkı tarafından en çok kullanılan ayak giyimi çorap idi. Çorabı ailede kadınlar örüyorlardı. Çorap genelde çeşitli renklere boyanmış yün, bazen de keci ipliklerden yapılıyordu. Fakir sınıf çorabı, çoğu zaman kendi doğal renginde, boyasız ipliklerden örülüyordu. Zenginler çeşitli motiflerle süslenmiş renkli çoraplar giyiyorlardı.

Resim 3.34: Erkek çorapları.¹⁵¹

Badış: O dönemde çöl-tarım işleri ile uğraşan erkekler soğuk havalarda, özellikle kış aylarında çorabın yanı sıra, ayaklarına topuktan yukarı “badış” denilen renkli ipliklerden örülmüş boyunluk giyerlerdi. Çorabın boyun kısmını hatırlatan badışın ayak kısmı yoktu ve çoraba göre eni daha genişti.

¹⁵¹ Bkz. (103), EFENDİYEV, 402.

Patava: eni 15-18 cm ve uzunluğu 2 m olan yün kumaştan oluşuyordu ve hayvancılıkla uğraşan köy halkı tarafından tercih ediliyordu. Kadınlar onu yer hanasında çoğu zaman ipliğin kendi doğal rengine dokuyorlardı. Patava çorap yerine kullanıldığında onu ayak parmaklarından başlayıp diz altına kadar özel yöntemle ayağa sardıktan sonra üzerinden “patava bağı” ile ayağa bağlıyorlardı.

Çarık: Erkek ayak giyiminin en eski ve en çok kullanılan çeşidi olan çarığı daha çok köylüler giyerdi. Eski dönemlerde olduğu gibi, çarık 19. Yüzyılda da hem ham, hem de aşılı (işlem görmüş) gönden (büyükbaş hayvanları derisi) yapılıyordu. Fakir sınıf genelde ham gönden dikilmiş çarık giyorlardı. Sığır derisi ince olmasına rağmen sağlam ve dayanıklı olduğundan çarık üretiminde tercih ediliyordu. Ham deriden farklı olarak, işlem görmüş deriden olan çarıkları profesyonel çarık ustaları dikiyorlardı. İşlem görmüş deriden üretilen çarıkların müşterisi olan zengin kişiler de kış mevsiminde “ham çarık” giymek zorunda kalıyorlardı. Çünkü yağmurlu havada, bataklık ortamında diğerleri su geçirdiği halde işlem görmemiş ham deriden çarıklar su geçirmezdi. (Resim 3.35)

Başmak: üst kısmının kapalı, arka kısmının açık olduğu deri ayak giyimi idi. Burnu sivri olup yukarı doğru kıvrılıyordu. Topuklu ayakkabı çeşidi olan başmağın topuk kısmına metal (bir çeşit nal) bir parça çakılırdı. Erkek başmakları sade olup süsleme yapılmazdı. (Resim 3.35)

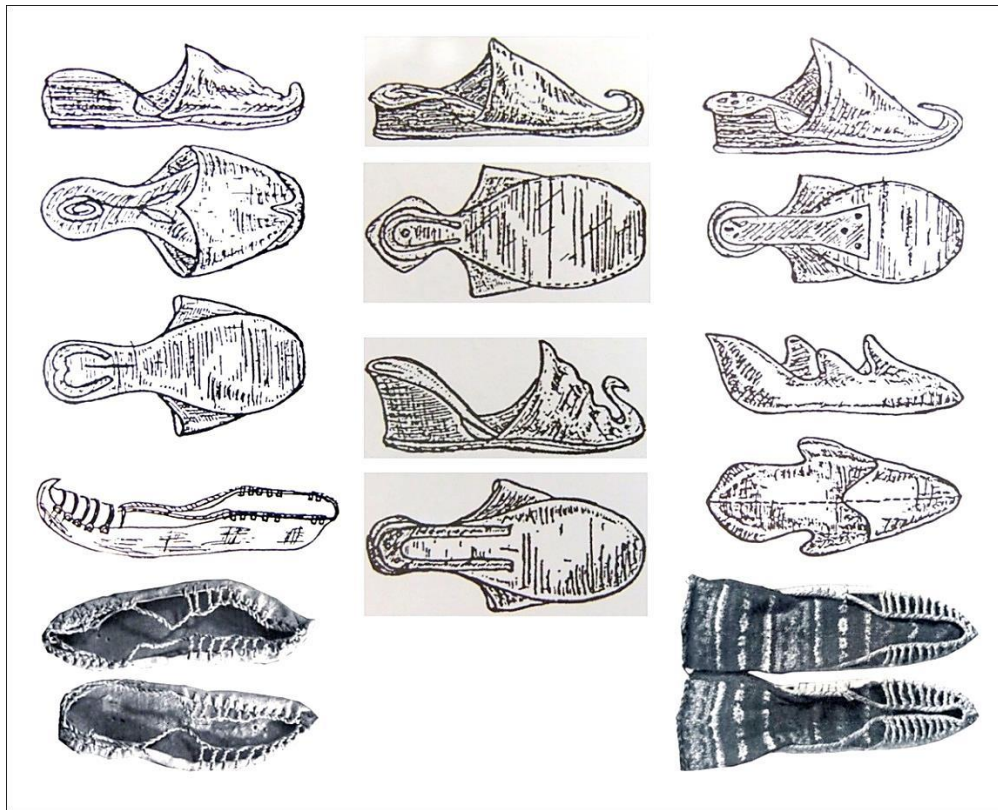
Çizme: Çizmenin altlığı işlem görmüş deriden, üst ayak kısmı ise deri veya keçeden yapılıyordu. Uzun çizmeleri genelde at binen zengin erkekler giyorlardı.

Çust: özellikle köy halkı arasında çok kullanılıyordu. Altı işlem görmüş deriden, üst kısmı yumuşak deriden dikilen çust çok rahat, hafif gündelik ayak giyimi idi. Çustu genelde çorabın üzerine giyorlardı. Başmağa göre daha ucuz olan çust özellikle köy hayatı için daha uygun bir ayak giyimiydi. Bu nedenle de çustu herkes kolayca elde edip giyebiliyordu. Çust yerli halkın yaşamına daha geç, Azerbaycan’ın Rusya tarafından işgalinden sonra ticaret yoluyla girmiş, lakin sonralar rahat ve

uygun ayak giyimi olması nedeniyle kısa sürede geniş tüketim alanına sahip olmuştur.

Mest: hafif ve yumuşak deriden yapılan bir ayak giyimi idi. Mesti namaz kılan kişiler ve din adamları ev ortamında giyerlerdi. Bugün de aynı amaçla kullanılmaktadır.

19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarından itibaren Rus ve Avrupa ayak giyimlerinin halkın yaşamında yaygınlaşması sonucu yerli ayak giyimlerinin büyük kısmı zamanla değerini kaybederek kullanımdan kalkmıştır.

Resim 3.35: Erkek ayakkabı modelleri: başmak ve çarık örnekleri.¹⁵²

¹⁵² Bkz. (103), EFENDİYEV, 402.

Resim 3.36: Azerbaycan haritası.

SONUÇ

Tez çalışmasının bu bölümüne kadar geleneksel Azerbaycan kumaşları ve giysileri irdelendi ve tarihi gelişim sürecinde uğradığı değişim-dönüşüm özellikleri belirlenerek, 19. ve 20. Yüzyıllarda geldiği durum ele almaya çalışıldı. Azerbaycan kumaş ve giyim kültürünün tarihi gelişim sürecinin incelenmesi bu kültürün 20. Yüzyılın başlarına kadar milli geleneklere bağlı olarak gelişim kaydettiğini göstermektedir.

Tarihi gelişim sürecinde kumaş ve giyim çeşitliğinin arttığı görülse de, 19. Yüzyılın sonlarından itibaren bu gelişimde gerileme izlenmektedir.

19. ve 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da gelişen siyasi ve sosyal olayların ülke ekonomisine büyük darbe indirmesine rağmen, zanaatın birçok alanlarında olduğu gibi, tekstil sektöründe de üretimin devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde ülkede halkın ihtiyacını karşılayacak oranda kumaş üretiliyor ve üretimde kısmen de olsa eski klasik gelenekler devam ettiriliyordu. Lakin bu dönemde üretilen kumaşların daha basit desen kompozisyonuna ve estetik açıdan sade bir görünüme sahip olduğu görülmektedir.

Azerbaycan'da pamuk üretimi 19. Yüzyılda da sürmekte idi. Bu dönemde pamuk kumaş, özellikle onun kalın çeşidi olan bez üretimi Azerbaycan'ın her yerinde yapılmaktaydı. Ülkenin kumaş sektöründe mitgal, şile, gedek, bez gibi sade geometrik desen kompozisyonuna sahip pamuklu kumaşlar önemli yer almaktaydı. Bu dönemde pamuklu kumaşlar özellikle iç giyim (gömlek, dizlik) üretiminde kullanılıyordu.

Rusya tarafından işgal edildikten sonra, Azerbaycan'da pamuk kumaşların uzun yıllar üretim değerini koruduğu görülse de, yerli imalathaneler yurtdışından, en çok da Rusya'dan ihraç edilen ucuz fabrika ürünlerinin, pamuk ve keten kumaşlarının rekabetine dayanamayıp 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren

üretimini durdurmuşlardır. Bu durumda da yerli bezden yapılan şile ve gedek üretimine son verilmiştir.

Azerbaycan'da halkın yaşamında tarih boyu önemli meslek alanlarından biri olmuş ipek üretiminin, 19. Yüzyılda da eski konumunu koruduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın Tebriz, Hoy, Erdebil, Şamahı, Gence, Şuşa, Nahçıvan, Ordubad gibi dokuma merkezlerinde zengin estetik görünüme sahip diba, kemsenfe, hara, kemha, darayı, mov, tafta, ganovuz, atlas gibi ipek kumaşların, aynı zamanda ipek cecim ve cecim tipli dokumaların üretiminin 19. Yüzyılın sonlarına kadar devam ettiği izlenmektedir. Bunlar arasında yalnızca ipek kumaş ürünü olan kelağayı üretimi uzun ömürlü olmuş ve günümüzde de yapılmaktadır. İpek kumaşlar başlıca kadın üst giyimlerinin üretiminde kullanılmakta idi.

Azerbaycan'da bütün tarihi dönemlerde yapılmış yerli ipek kumaş üretiminin 19. Yüzyılda en yüksek gelişim aşamasına ulaştığı görülüyor. Bu dönemde Kafkaslarda üretilen ipeğin önemli kısmı, buranın başlıca ipekçilik bölgesi olan Azerbaycan'ın payına düşüyordu. Bütün Kafkas bölgesinde imal edilen ham ipeğin yarıya kadarını sadece Azerbaycan'ın Şeki bölgesi karşılıyordu. Şeki şehri yalnız Azerbaycan'da değil, bütün Kafkaslarda ipekçiliğin başlıca merkezi olarak bilinmekteydi.

Kaynaklar, Azerbaycan'da geleneksel ipekçilik sektörünün üretiminin 19. Yüzyılın 90'lı yıllarından itibaren gerilediğini göstermektedir.

Azerbaycan'da yün üretiminin de 19. Yüzyılda devam ettirildiği görülmektedir. Ülkede üretilen yünün bir kısmı ticaret malzemesi olarak yurtdışına ihraç ediliyor, geride kalan kısmından ise yerli tüketim malzemeleri: örme, keçe, dokuma (kumaş, halı) malzemeleri yapılıyordu.

19. Yüzyılda Azerbaycan'da yün kumaş, özellikle şal üretimi, denilebilir ki, bütün bölgelerde yapılmaktaydı. Yün kumaşlar (mahut, şal, tirme) genelde erkek üst giyimlerinin üretiminde kullanılıyordu.

19. Yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa ülkelerinden ihraç olunan yüksek kaliteli fabrika üretimi yün kumaşlar Azerbaycan'da ticaret yoluyla yaygınlaştıkça yerli yün ürünleri, aynı zamanda mahut ve tirme üretimi gitgide gerileyerek üretimini durdurmuştur.

Azerbaycan'da tekstil malzemelerinin ve ürünlerinin desenlendirilmesinde 20. Yüzyıla kadar uygulanan baskı, kalem işi ve işleme gibi teknik yöntemlerin 20. Yüzyıldan itibaren uygulama alanının azaldığı görülse de, günümüzde bu geleneksel sanat alanlarının yeniden canlandırıldığı izlenmektedir.

19. Yüzyılda giyimde geleneksel formların korunduğu, giysi üretiminde geleneksel kumaşların ağırlık taşıdığı görülse de, 20. Yüzyıldan itibaren Batı ağırlıklı endüstriyel üretimin etkisiyle bu geleneklerin yavaş yavaş unutulurak kaybolduğu gözlemlenmektedir.

20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da kapitalizm üretim usulünün gelişimine bağlı olarak insanlar arasında sınıflaşma, aristokrat hayat tarzının güçlenmesi halkın hayat tarzının, yaşam zevklerinin değişmesine, halk sanat örneklerine ilginin azalmasına ve bununla da milli geleneklerden uzaklaşmaya sebep olmuştur.

20. Yüzyılın 20-30'lu yıllarından itibaren fabrika üretimi olan yerli, Rus ve Avrupa kıyafetlerinin (bluz, ceket, palto, yağmurluk vs.) halkın yaşamında kendine hızlı bir şekilde yer edinmesi sonucu geleneksel giyimler esaslı değişime maruz kalmış, giyim fondu tamamen yenilenmiştir. Bu dönemde halkın kültür hayatındaki gelişim, Batılaşmaya meylin artması, insanların yeni giyim tarzlarına ilgi duyması geleneksel giyimlerin zamanla milli simasını kaybederek tarzdan düşmesine ve

Rusya'dan getirilmiş ucuz, basit biçimli sade giyimlerle yer değiştirerek nihayet kullanımdan kalkmasına sebep olmuştur.

Bir zamanlar Azerbaycan geleneksel giyim koleksiyonunu oluşturan giyimlere, günümüzde sadece, müze salonlarında, halk folklor danslarında, bayram ve halk şölenlerinde rastlanmakta veya tarihi eserlerin film-tiyatro gösterilerinde sadece geleneksel kostüm olarak kullanılmaktadır.

Kuşkusuz Azerbaycan toplumunun, onun giyim kültürünün günümüzde dünya standartlarına bağlı olması, halk giyim geleneklerinin gelişimine, onun yaygınlaşmasına ve lider mevkide olmasına müsaade etmiyor. Buna rağmen, bu gelenekler modern Azerbaycan giyiminin yükselişi, kendine özgünlüğü, estetikliğinin gelişimi için canlı, daima var olan temel olarak kalmaktadır.

Günümüzde bir takım tasarımcılar geleneksel kıyafetlerden esinlenerek, bu geleneklerin unutulmaması ve gelecek nesillere de ulaşması için bir takım çalışmalar yapmaktadırlar. Onlar geleneksel giyimlerden alınmış formları ve detayları, özellikle, çağımızın düğün, tören ve halk folklor dans giyimlerinde uygulamakla bu gelenekleri yaşatmaya çalışıyorlar.

Resim 3.37: “Bakı Milli Geyim Evi”nin tasarımları.

KAYNAKLAR

- ASLANOV H. M. – VAİDOV R. M. vd. (1959), **Eski Mingeçevir**, Bakü.
- ALEKBEROV A. K. (1960), **Azerbaycan'ın Kadın Giyimleri**, Bakü.
- ALİYEVA Gülsüm (1990), **Azerbaycan'ın Bedii Kumaş ve İşlemeleri**, “Elm” Yayınları, Bakü.
- AZİZBEYOVA P. E. - ATAKİŞİYEVA M. İ. (1972), **Azerbaycan Milli Giyimleri**, “İskusstvo” Yayıncılık, Moskova.
- AZİZBEYOVA P. E. (1971), **Azerbaycan İşlemeleri**, Bakü.
- ARASLI H. (1962), **Kitabi Dede Korkut**, Bakü.
- Azerbaycan Tarihi** (1964), Bakü.
- Azerbaycan Sovyet Ensklopedisi** (1980), 4. Baskı,
- Azerbaycan Etnolojisi** (1988), 1. Baskı, Bakü.
- DÜNYAMALIYEVA Sebire (1996), **Azerbaycan Giyimlerinin Estetikliği**, Bakü.
- DÜNYAMALIYEVA Sebire (2003), **Azerbaycan Giyim Kültürü Tarihi**, “Nağıl” Yayın Evi, Bakü.
- DANİKE B. (1923), **Doğu Sanatı**, Kazan.
- DANİKE B. (1938), **İran Renkarlığı**, Moskova.
- EFENDİYEV R.- TARLANOV M. (1959), **Azerbaycan Halk Yaratıcılığı Örnekleri**, Bakü.
- EFENDİYEV Rasim (1960), **Azerbaycan'ın Maddi Kültür Örnekleri**, “Azernesir” Yayıncılık, Bakü.
- EFENDİ Rasim (1971), **Azerbaycan halk Sanatı**, “Azernesir” Yayıncılık, Bakü
- EFENDİYEV Rasim (1976), **Azerbaycan Dekoratif Uygulamalı Sanatları**, “Işık” Yayınları, Bakü.
- EFENDİYEV Rasim (1980), **Azerbaycan Bedii Zanaatı Dünya Müzelerinde**, Bakü.
- EFENDİYEV R. – DÜNYAMALIYEVA S. (1997), **Azerbaycan Giyimleri**, “Azerbaycan Neşriyat”, Bakü.

- EVLIYA Çelebi (1972), **Seyahatname**, 3. Kitap, İstanbul.
- GULIYEV H. A. (1959), **Azerbaycan İşlemeleri**, Moskova.
- GERMAN Veys (1873), **Doğu Halkları**, Moskova.
- HAYDAROV M. H. (1967), **17. Yüzyılda Azerbaycan Şehirlerinde Zanaat Alanlarında Üretim**, Bakü.
- HAYDAROV M. H. (1982), **13-17. Yüzyıllarda Azerbaycan Şehirleri ve Şehir Zanaatı**, Bakü.
- HALILOV A. –TAĞIYEV A. (1998), **Sanatı Halk Yaşatır**, “Mütercim” Yayınları, Bakü.
- KERİMOV K. (1980), **Azerbaycan Minyatürleri**, “Işık” Yayıncılık, Bakü.
- KLEMENSKAYA N. M. (1986), **Giyim Tarihi**, Moskova.
- MUSTAFAYEV Arif (1976), **Şirvan’ın Maddi Kültürü**, Bakü.
- MUSTAFAYEV Arif (1987), **Şeki Sanatkarlar Diyarı**, “Elm” Yayıncılık, Bakü.
- MUSTAFAYEV Arif (1991), **Azerbaycan’da Şerbaflık Sanatı**, “Elm” Yayıncılık, Bakü.
- MUSTAFAYEV Arif (1999), **Azerbaycan’da Zanaat**, “Altay” Yayınları, Bakü.
- MUSTAFAYEV Arif (2010), **Azerbaycan’ın Maddi Kültürel Mirası**, “Adiloğlu” Yayınları, Bakü.
- “**Molla Nesreddin**” dergileri, 1. Baskı, (1988) “Elm” Yayıncılık, Bakü.
- MAMEDOV A. – MAMEDOV N. (1986), **Sihirli Nakışlar**, Bakü.
- SUMBATZADE A. S. (1964), **19. Yüzyılda Azerbaycan Sanayisi**, Bakü.
- VELIYEV Fezail (1999), **19-20. Yüzyıllarda Azerbaycan’ın Kuzey Bölgesinin Maddi Kültürü**, Bakü.
- VELIYEV Fezail (2010), **19-20. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan’ın Maddi Kültürü**, “Şark-Garp” Yayınları, Bakü.
- ZERDABI Hasan B. (1960), **Seçilmiş Eserleri**, “Azernesir” Yayıncılık, Bakü.

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Nahçıvan'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini 1990-2000 yıllarında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de devlet okulunda gördü. 2002-2004 yıllarında Bakü Devlet Tıp Koleji'nde hemşirelik eğitimi aldı.

Mezun olduktan sonra 2004 yılında Azerbaycan Devlet Ressamlık Akademisi'nde Modacı Ressam Bölümü'nde lisans eğitimine başladı ve 2008 yılında eğitimini derece ile bitirdi. 2009-2010 yılları arasında Ankara Üniversitesi TÖMER'de Türkçe dersleri aldı. 2010 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Ana Sanat Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı.